

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

Ігор Хворостяний
Інна Большакова

УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

5

КЛАС

частина

1

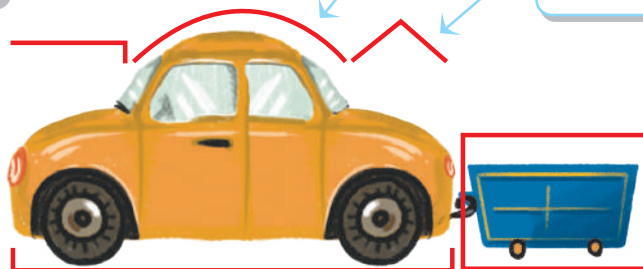
ЧАСТИНИ СЛОВА

Префікс — частина слова перед коренем

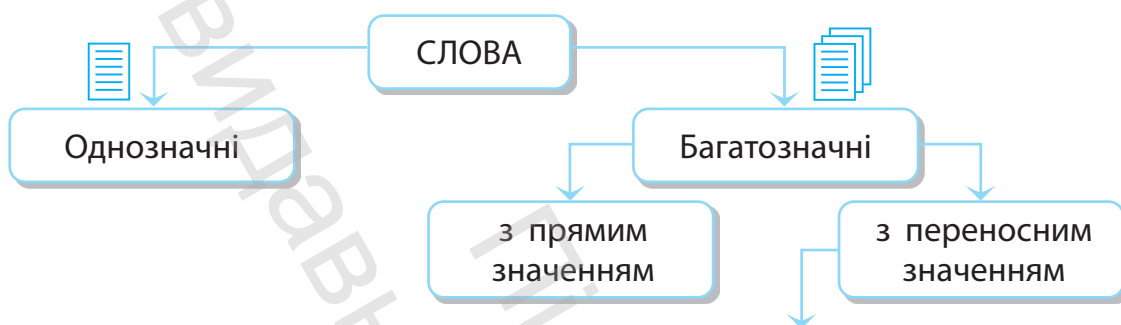
Корінь — головна частина слова

Суфікс — частина слова після кореня перед закінченням

Основа — частина слова без закінчення

Закінчення — змінна частина слова

ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

- **Синоніми** — слова, близькі або тотожні за значенням (*сміятися, реготати*);
- **антоніми** — слова, що мають протилежне значення (*широко — вузько, початок — кінець*);
- **омоніми** — слова, що мають однакове написання й звучання, але різні значення: *гриф (птах) — гриф (печатка), ніс (ім.) — ніс (дієсл.)*;
- **пароніми** — слова, подібні за звучанням, але різні за значенням (*уява, уявлення, дружній, дружний*).

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

- ✓ **Антитеза** — протиставлення (*добро — зло*);
- ✓ **епітет** — художнє означення (*золоте серце*);
- ✓ **порівняння** — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників: *як, мов, немов, наче, буцім, ніби* та ін. (*парубок, мов явір*);
- ✓ **метафора** — сполука слів, яка розкриває ознаки та властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета (*йде дощ*);
- ✓ **персоніфікація (уособлення)** — олюднення (*йде весна*);
- ✓ **гіпербола** — художнє перебільшення (*море сліз наплакати*).

Ігор Хворостяний
Інна Большакова

УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/102288

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника

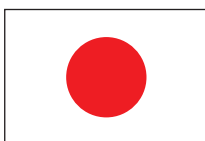
ЧАСТИНА
1

Київ • Харків
Видавництво «Ранок»
2024

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)

Цей Підручник видано за підтримки Уряду Японії.
Тлумачення та висновки в цьому Підручнику є позицією авторів
і не обов'язково відображають політику чи погляди Уряду Японії

Від народу Японії

Підручник створено відповідно до модельної навчальної програми
«Інтегрований мовно-літературний курс (українська мова, українська
та зарубіжна літератури). 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(авт. Старагіна І. П., Новосьолова В. І., Терещенко В. М., Романенко Ю. О.,
Блажко М. Б., Ткач П. Б., Панченков А. О., Волощенко О. В.)

Ілюстрації *Ніни Шумілової*
Обкладинка *Марії Кінович*

Х32 Хворостяний І. Г.

Українська мова, українська та зарубіжна літератури :
підруч. інтегр. курсу для 5 кл. закл. загал. серед. освіти
(у 2-х ч.) : Ч. 1 / І. Г. Хворостяний, І. О. Большакова. — Х. :
Вид-во «Ранок», 2024. — 176 с. : іл.

ISBN 978-617-09-7918-6

УДК 811.161.2:821:37.016(075.3)

**ЗРОБЛЕНО
В УКРАЇНІ**

ISBN 978-617-09-7918-6 (Ч. 1)
ISBN 978-617-09-7919-3 (Ч. 2)

© Хворостяний І. Г., Большакова І. О., 2024
© Шумілова Н. А., ілюстрації, 2024
© Кінович М., обкладинка, 2024
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2024

**ДЕРЖАВНИЙ
ПРАПОР
УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНИЙ
ГЕРБ
УКРАЇНИ**

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

РОЗДІЛ 1. ПІЗНАЮ РІЗНОМАНІТТЯ СВІТУ

Тема 1.1. Спілкуюся й вивчаю світ	8
Тема 1.2. Подорожую Україною і шаную культурне розмаїття....	28
Тема 1.3. Ціную індивідуальність.....	41
Тема 1.4. Запозичую і збагачую	49
Розвиток мовлення. Інтерв'ю.....	55
Запитання для самооцінювання і взаємооцінювання.....	56

РОЗДІЛ 2. ДІМ, ЯКИЙ МИ БУДУЄМО

Тема 2.1. Дбаю про себе та інших	58
Тема 2.2. Беру участь у житті громади.....	70
Тема 2.3. Стаю відповідальним громадянином	77
Тема 2.4. Люблю свою родину й рідний край	84
Розвиток мовлення. Казка	100
Запитання для самооцінювання і взаємооцінювання.....	101

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖУЮ, ЦІНУЮ Й БЕРЕЖУ

Тема 3.1. Досліджую минуле.....	103
Тема 3.2. Пізнаю і бережу мову.....	113
Розвиток мовлення. Есе	116
Тема 3.3. Пам'ятаю.....	116
Тема 3.4. Вивчаю та пишу історію.....	124
Запитання для самооцінювання і взаємооцінювання.....	129

РОЗДІЛ 4. СКАРБИ, ЯКИМИ ВОЛОДІЮ

Тема 4.1. Бачу неймовірне навколо	131
Тема 4.2. Дивуюся й дивую	142
Тема 4.3. Дарую подарунки й ділюся добром	150
Розвиток мовлення. Анотація	167
Тема 4.4. Очікую на свято.....	168
Запитання для самооцінювання і взаємооцінювання.....	173

Словник термінів і понять	174
---------------------------------	-----

Вітаємо, друже / подруго!

Навіщо ти вивчатимеш українську мову і літератури?

Дивне запитання, подумаєш, мабуть, ти. Усі ж вчать, і я також маю. Подумай ще. Чим для тебе важливе вивчення мови? Ти навчишся розуміти та відчувати слово в усій його цілісності й неповторності, використовувати його, спілкуючись усно та письмово, читаючи й записуючи свої думки й почуття, використовувати знання і навички, спілкуючись у реальному та віртуальному світах. І поступово «збереш» свою мовну картину світу. Вивчене допоможе тобі створювати й підтримувати стосунки, досягати успіху в різних сферах життя, оскільки такі знання і вміння потрібні скрізь.

Ти, можливо, почнеш розуміти цінність мови для власного життя, і, впевнені, будеш берегти її, нашу українську мову — багату, мелодійну й виразну. Українська мова — державна мова. І кожна людина, яка мешкає в Україні, має її шанувати та вчити.

Ти також почнеш глибше розуміти літературу — мистецтво слова. Усвідомиш, що література допомагає людині пізнавати саму себе й інших людей, світ довкола.

Підручник створено для тебе. Щоб легше було орієнтуватися на його сторінках, ознайомся з *рубриками та завданнями*, які ти будеш виконувати.

Прочитай назви рубрик і їхній опис. Подумай, які завдання чекають на тебе.

У рубриці **Читаю для себе** ти зможеш знайти імена авторів / авторок і назви творів, які ми радимо прочитати.

У рубриці **Пишу для себе** тобі запропоновано теми для написання есеїв, щоб ти міг / могла письмово висловитися про свої думки та почуття щодо тем, які було розглянуто на уроках.

Ми живемо в інформаційному світі, тому в підручнику є рубрики **Досліджую медіа** (запропоновано завдання, щоб навчитися аналізувати медіатексти) і **Віртуальний клас** (допоможе навчитися використовувати можливості гаджетів для виконання різноманітних завдань). Інтернет пропонує безліч можливостей для списування відповідей, але це не дасть тобі міцних знань і навичок, які потрібно здобувати самостійно.

Рубрика **Дискутую** запропонує тобі поділитися своїми поглядами на проблему та дізнатися про погляди інших людей.

Можливо, таке обговорення змусить подумати про проблему під іншим кутом зору.

Виконуючи завдання з рубрики **Учися вчитися** , ти з'ясуватимеш, як тобі краще навчатися: який спосіб найкраще використати, щоб знайти потрібну інформацію, її опрацювати й зрозуміти, як її швидше запам'ятати, як вчитися концентрувати увагу й чому це важливо.

У рубриці **Розв'язую проблемне завдання** вміщено опис життєвих ситуацій, розгляд яких ти зможеш зробити після читання текстів.

У рубриці **Працюю самостійно / удома** вміщено завдання, які ти зможеш виконати самостійно на уроці або вдома.

Світ мови та літератури надзвичайно цікавий! Переконайся в цьому сам / сама!

Щиро — автори

Умовні позначки

Читаю для себе

Дискутую

Пишу для себе

Учися вчитися

Досліджую медіа

Розв'язую проблемне завдання

Віртуальний клас

Працюю самостійно / удома

РОЗДІЛ 1.

ПІЗНАЮ РІЗНОМАНІТТЯ СВІТУ

У цьому розділі ти вивчатимеш:

- ✓ як мова допомагає пізнавати світ;
- ✓ чим різняться мова і мовлення;
- ✓ як співвідносяться світова, зарубіжні та національна літератури;
- ✓ що таке *література* й чим вона відмінна від фольклору;
- ✓ що таке *міф* і *легенда*;
- ✓ чому потрібно враховувати ситуацію спілкування і комунікативні наміри співрозмовників.

Ключові слова:

Мова, мовлення, ситуація спілкування, комунікативний намір.
Міф, фольклор, література, художній образ.

Сергій Плачинда «Міфи і легенди стародавньої України»

Міфи народів світу

Леся Українка
«Вже сонечко
в море сіда...»

Ліна Костенко
«Я хочу на озеро
Світязь»

ТЕМА 1.1. СПІЛКУЮСЯ Й ВИВЧАЮ СВІТ

ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНСЬКА МОВА — ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

- 1 Попрацюйте в парі. Уявіть, що мови не існує. Складіть список із 5 дій, які ви не зможете зробити. Покажіть ці дії жестами однокласникам й однокласницям, щоб вони відгадали їх.

Ти отримуєш і передаєш інформацію у вигляді **повідомлень**. Повідомлення можна подати *текстовим, звуковим, графічним, відео та комбінованим способами*, а також у вигляді *умовних знаків і жестів*.

- 2 Назви приклади способів подання повідомлень.

СПОСОБИ ПОДАННЯ ПОВІДОМЛЕНЬ

- За яких способів подання повідомлень ти використовуєш мову? Чому?
- Чи можна передати повідомлення, не знаючи мови?

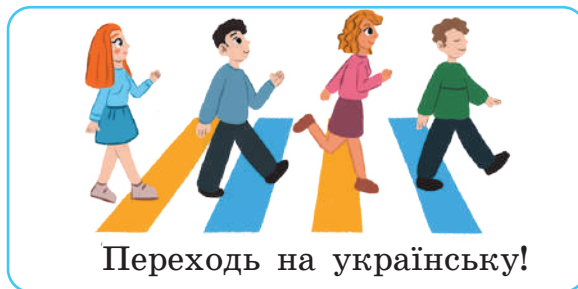
- 3 Розкажи про значення мови для людини, використовуючи схему. Наведи приклади зі свого життя, які б це підтверджували.

МОВА НЕОБХІДНА, ЩОБ

Зразок. Мова потрібна для того, щоб ... . Наприклад, ...

- 4 Розглянь листівки й розкажи, з якою метою їх створили. Порівняй їх. Яка листівка справила на тебе найбільше враження? Чому?

- Подумай, які речення: розповідні, питальні чи спонукальні записані на листівках.
- Чи схожі листівки на мему? Чому?
- Продовж речення «Я вивчаю українську мову, тому що...»

Мем — одиниця культурної інформації. Графічне зображення з несподіваним підписом для поширення в соцмережах.

- 5 Попрацюйте в групі. Придумайте мем про важливість вивчення української мови.

- 6 Прочитай текст. Визнач його тему й основну думку. Добери заголовок. Поясни свій вибір.

У всіх державах світу є державна (офіційна) мова, яку мають знати всі громадяни та громадянки. За її допомогою вони можуть порозумітись одне з одним та брати участь у суспільному житті. Ми живемо в Україні. Тож для нас важливим є знання української мови, яка визнана державною в статті 10 Конституції України.

Якими мовами говорять в Україні? *В Україні, крім державної, люди говорять кримськотатарською, болгарською, гагаузькою, молдовською, польською, ромською, румунською, угорською й іншими мовами.* Це мови народів, які живуть в Україні.

Бережіть українську мову! Піклуйтеся про чистоту й виразність українського слова!

- Якою мовою спілкуються українці й українки? Чому?
- Якою мовою спілкуються громадяни та громадянки України? Чому?
- Складіть у парах 5 запитань за змістом тексту, які б починалися питальними словами: *хто, що, де, коли, чому*. Знайдіть відповіді в тексті.

✓ Випиши з тексту 5 іменників, 4 прикметники і 3 дієслова в накреслену тобою таблицю.

✓ Випиши з тексту 3 розповідні речення, 2 питальні, 1 спонукальне.

✓ Накресли схему однорідних членів виділеного речення.

БІБЛІЯ. БІБЛІЙНА ЛЕГЕНДА

7

Прочитай біблійну легенду.

✓ Чому у світі є багато мов? Чому немає однієї мови, щоб усі розуміли одне одного?

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА. ІСТОРІЯ ПРО НЕПОРОЗУМІННЯ

? Чому заголовок має таку назву? Як ти вважаєш, про що йтиметься в тексті?

Біблійна
легенда

У ті далекі часи по всій землі була одна мова й усі люди розуміли одне одного. Нащадки Хама мандрували зі сходу й знайшли рівнину в Сеннаарській (Шумерській) землі, оселившись там. Вони навчилися замість каменю виготовляти цеглу з глини й обпалювати її у вогні. Замість розчину вони використовували земляну смолу (бітум).

І вирішили люди: збудуємо собі велике місто й велетенську вежу, заввишки до небес, і прославимося перед тим, як розійдемося по всій землі.

І зійшов Господь подивитися на місто й на вежу, що її будували люди.

І сказав Господь: «Ось один народ й одна в усіх мова, і не відступлять вони від того, що задумали зробити. Зійдемо ж і змішаємо їм мову, щоб вони не розуміли одне одного».

Люди перестали розуміти одне одного. Будівництво міста й вежі припинилося, а люди розійшлися по всій землі.

Відтоді почали називати те місто словом «Вавилон», що походить від дієслова «змішувати».

І хоча не добудували люди Вавилонську вежу, про неї знають у всьому

Пітер Брейгель Старший.
Вавилонська вежа

світі як про символ того, що неможливо робити спільну справу, не маючи спільної мови, а метою великої справи не може бути лише власна слава.

Переклад Георгія Коваленка

Чому люди вирішили побудувати високу Вавилонську вежу? Чому їм це не вдалося? Чому важливо порозумітися, коли робиш спільну справу?

8

Прочитай біблійну легенду.

ВАВИЛОНСЬКА ВЕЖА

Минуло багато років. *Ноевих нащадків* ставало все більше. Вони були одним народом і розмовляли однією мовою. І ось надумали вони якось *себе звеличити* та й кажуть: «Збудуймо собі місто й вежу, та таку, щоб її вершина сягала аж до неба. Тоді ми не будемо розпорошені по всій землі, а міцно триматимемось одне одного».

Тоді Господь зійшов подивитися на місто й вежу, які споруджували люди, і сказав: «*Ось один народ, і в нього одна мова, — і що б вони не робили, усе буде їм під силу. Але, щоб вони не величалися, зійдімо й змішаймо їхню мову, щоб не розуміли одне одного*».

І ось люди перестали розуміти одне одного, і змушені були облишити будівництво.

А те місто, що вони будували, назвали *Вавилон*, що означає «*змішання*». І розпорошив їх Господь по всій поверхні землі.

Біблія, Бут. 11:1–9

Переклад Георгія Коваленка

Чому люди вирішили будувати вежу й не добудували? Чому люди, які говорять однією мовою, іноді не можуть порозумітися? Чому люди, які говорять різними мовами, можуть порозумітися?

Літературознавча довідка

Текст про Вавилонську вежу є в Біблії. Біблія — це пам'ятка писемності та релігійна книга. Слово *Біблія* походить із давньогрецької мови й означає «*книги*». У давнину книгою називали сувій папірису або скріплені аркуші пергаменту, на якому записували текст. Біблія складається з двох частин: Старого та Нового Заповітів. Заповіт — союз, угода, яку (згідно з Біблією) у давнину уклав Бог зі стародавніми євреями. У Старому Заповіті зображено події до народження Ісуса Христа. У Новому Заповіті — розповідь про Христа.

- Порівняй перекази, використовуючи діаграму Венна. Використовуй пам'ятку наприкінці підручника.

9 Запиши групи споріднених слів.

Бібліотекар, бібліотека, бібліотекарка, бібліотечний, Біблія, біблійний.

- Від якого слова походить слово *бібліотека*?
- Розглянь лінію часу. Подумай, у яких бібліотеках могли б зберігатися такі книги.

10 Уяви, що ти спілкуєшся онлайн з однолітками з різних країн світу, які розмовляють різними мовами. Чи можете ви порозумітися? Обговоріть у групах способи взаємодії з ними.

11 З'єднай фразеологізм і його значення. Запиши парами. Які з них відображають ідею біблійної легенди?

Вести мову

Говорити нерозбірливо

Городити теревені

Стати іншим

Жувати слова

Не розуміти одне одного

Знаходити (знайти)
спільну мову

Досягати повного взаєморозуміння з ким-небудь

Повідомляти щось

Говорити щось беззмістовне

12 Завдання на вибір.

1. Створи свою листівку про українську мову за допомогою цифрових інструментів.
2. Напиши роздум «Чому для мене важливо вчити українську мову?».

МОВА І МОВЛЕННЯ. ВИДИ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ЗВУКИ МОВИ І ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ СЛОВА

- 13 Попрацюйте в парі. Порівняйте поняття *мова* і *мовлення*. Чим вони схожі, а чим відрізняються?

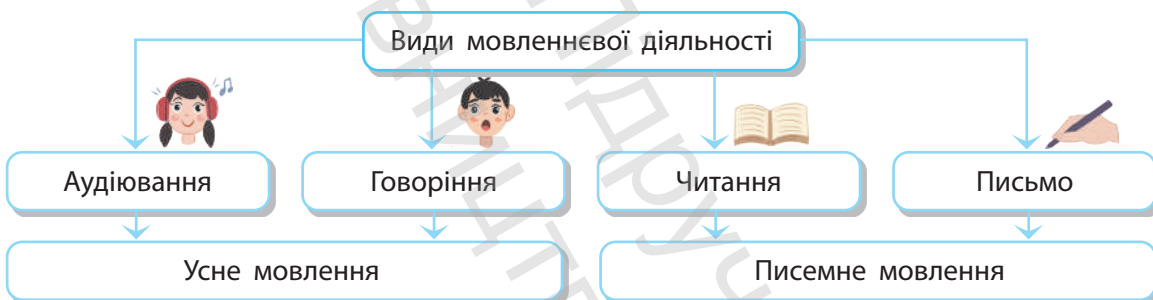

Розрізняй поняття *мова* і *мовлення*.

Мова — засоби (слова, словосполучення, речення, тексти тощо) для спілкування. Мова «виявляє себе» у мовленні.

Мовлення — це процес використання мовних засобів, наче мова «працює».

- 14 Розглянь схему. У яких ситуаціях ти береш участь у мовленнєвій діяльності? Пригадай і розкажи життєві ситуації, коли ти передаєш чи отримуєш повідомлення від різних людей.

- 15 Уяви себе в лісі. Які звуки лунають? А зараз, у школі, які звуки, крім звуків мовлення, ти чуєш?

Ти чуєш безліч **природних звуків**: шум дощу, плюскіт хвиль, дзвінок на урок тощо. **Звуки** — це коливання повітря.

Ти можеш приблизно відтворити навколишні звуки, передати особливості реального звучання предметів і явищ за допомогою **звуконаслідувальних слів**. Вони відтворюють звуки природи, механізмів тощо: кукуріку, гав-гав, му-у-у, тік-так, дзень, ш-ш-ш.

Звуконаслідувальні слова — це вигуки.

Звуконаслідувальні слова на письмі найчастіше відокремлюють знаками оклику.

16 Завдання на вибір. Запиши звуконаслідувальні слова за зразком.

1. Шурхіт листя, плюскіт морських хвиль, тріск снігу, гудіння вітру в трубі, скрип дверей, цокання годинників, булькання окропу, капання води з бурульки, шкварчання яєчні, брязкання посуду, сигнал машини.
2. Дзижчання бджоли, нявчання kota, гавкіт собаки, гел'готіння гусей, мукання корови.
3. Коли ти кашляєш, чхаєш, ідеш по снігу, б'єш у барабан, показуєш, що потрібно йти тихо, смієшся.

Зразок. Дзижчання бджоли — дж-дж-дж, ...

Гав! Вув! Ге-ге-ге! Гел-гел! Кар! Ках! Кру! Ку-ку! Курли! Ку-ку-ріку! Ме! Му-у-у! Мур-мур! Няв! Пі-пі! Пугу! Гу-у-у! Сюр-сюр! Тьох-тьох! Цвірінь! Тук-тук! Буль-буль! Дзень! Вжух! Дзінь! Тік-так! Ту-ту! Фурк! Ш-ш! Чах-чах! Чхи! Апчхи! Кахи! Кхм-кхм! Ху-у-х! Хі-хі-хі! Га-га-га! Фу-у-ух! Бах! Бу-у-ух! Кап! Лусь! Плюх!

Розрізняй слухання й аудіювання! **Слухання** — сприймання всіх звуків: музики, шуму грому й дощу, нявчання kota й дзеленчання дзвоника тощо. **Аудіювання** — слухання та розуміння усного мовлення людини.

Наша мова також звукова. Кожне слово має свою «звукову оболонку». **Звуки мови** потрібні тобі для розрізнення й розпізнавання слів. Усно ти спілкуєшся за допомогою звуків мовлення.

Звуки мовлення слугують для утворення, розпізнавання та розрізнення слів. Це наче окремі пазли, з яких ти будуєш картинку — слово.

17 Назви (усно), які голосні та приголосні звуки є в пропонованих словах.

Шепіт, скрип, гуркіт, крик, свист, шурхіт, брязкіт.

Зразок. Шепіт — голосні: [e], [i]; приголосні: [ш], [п'], [т].

18 Прочитай слова та їхні значення. Запиши звуки, які ти «чуєш», уявляючи те, що означають ці слова.

Гармидер — відсутність або порушення ладу; безладдя; безладний галас; метушня. *Шрапнель* — розривний артилерійський снаряд, начинений кулями, призначений для ураження ворога. *Штурх* (*штурхати*) — несильним дотиком подавати який-небудь знак, звертати чию-небудь увагу на що-небудь.

Зразок. Гармидер — тсссс, трісь-трісь, вау, ...

**РІЗНОВИДИ МОВЛЕННЕВОГО СПІЛКУВАННЯ:
УСНЕ І ПИСЕМНЕ, ДІАЛОГІЧНЕ І МОНОЛОГІЧНЕ.
МЕТА ЧИТАННЯ. АВТОР / АВТОРКА ТВОРУ.
МОВА ОПОВІДАЧА Й ПЕРСОНАЖА**

19 Прочитай уривок повісті Джеремі Стронга. Проаналізуй текст, використовуючи запитання.

- Як ти почуваєшся, коли тобі потрібно знайомитися з новими вчителями / вчительками?
- Як ти думаєш, а як почуваються вчителі / вчительки, які вперше заходять до нового класу?

Джеремі Стронг

ГАРМИДЕР У ШКОЛІ

Повість

? Як ти думаєш, як слова із завдання 18 може використати автор у тексті?

НОВА ВЧИТЕЛЬКА

(Скорочено)

Читання. Прочитай текст мовчки до зупинки.

Запала довга-предовга тиша, упродовж якої містер Шрапнель тупо дивився на телефонну трубку в руці, замість того, щоби покласти її на місце. Він поволі підводив погляд, доки не зустрівся очима з місис Штурх, шкільною секретаркою. Вона, уже занепокоєна, притулила руку до рота.

— Ой, містере Шрапнель, що сталося? Хто це телефонував?

Директор школи обережно поклав трубку назад на апарат і знову підняв очі на місис Штурх, уп'явшись у неї сталєво-сірим поглядом.

— Це був містер Дейвід, місис Штурх. Сьогодні вночі він ходив уві сні, упав зі сходів і зламав собі руку і два ребра.

— Ой, бідний-бідний містер Дейвід, — розплакалася місис Штурх.

Вона не помічала, що директор зціпив щелепи, що, здавалося, він скреготів зубами з тихою люттю. Місис Штурх склала руки, як для молитви:

— Бідолашний, як же йому, мабуть, боляче! У нього ж і так хвора спина.

Для містера Шрапнеля це було вже занадто. Він скочив на ноги й вибіг з-за столу.

— Мене не цікавить, скільки там у нього зламаних ніг чи хворих спин, місис Штурх! Мене це не цікавить, мені все це абсолютно байдуже, якщо тільки він приходиться щодня о десять на дев'яту і веде уроки для свого класу — для тридцяти двох дев'ятирічних хлопчиків і дівчаток. Це його робота, місис Штурх. Ви можете це збагнути?

? Про що ти дізнався / дізналася? Скільки осіб бере участь у кожному діалозі? Ким є співрозмовники / співрозмовниці? Як ти це зрозумів / зрозуміла? Що і як вони говорять? Що буде далі?

Секретарка вже аж тремтіла. У такі моменти вона замислювалася, чому вона все ще працює з містером Шрапнелем. Його вибухи люті були непередбачувані. Це нагадувало прогулянки із зав'язаними очима по мінному полю. Саме в такі хвилини їй пригадувалися діти з розбитими колінами, обдертими ліктями й подряпинами в найнесподіваніших місцях. Вона згадувала про синці та ґулі, які їй доводилося загоювати, і про сльози, які мусила витирати, — і тільки після цього вона могла собі пояснити, чому й досі працює в Далендонській початковій школі.

Містер Шрапнель нахилився до неї. Куточок його правого ока почав сіпатися. Він глянув через її плече на стіну позаду неї і тицьнув туди грубим пальцем.

— Ви бачите це, місис Штурх? Це шкільний розклад. Той, за яким працює школа. — Дивіться, дивіться! Понеділок, третє травня. Ось тут, бачите? Ось!

Секретарка поспішно кивнула, бо містер Шрапнель мало не ткнув її носом у розклад.

— І дивіться сюди, ось уроки містера Дейвіда в понеділок, третього травня. Математика, англійська, історія, а тоді, — директор понизив голос до замогильного шепоту, — природничі науки, місис Штурх, природничі науки. На якусь мить він збився з думки, а тоді знову повернувся до секретарки.

— А тепер скажіть мені, місис Штурх, хто вестиме уроки для класу містера Дейвіда сьогодні? А завтра? А післязавтра? Його не буде у школі щонайменше тиждень. Це катастрофа!

Секретарка заспокоїлася.

— Я зараз же зроблю кілька дзвінків, містере Шрапнель. Я впевнена, нам вдасться знайти заміну бідолашному містерові Дейвіду.

— І перестаньте називати його бідолашним! — заволав директор, утікаючи у свій кабінет. — Він зруйнує мені весь шкільний устрій! Удосконалення цього розкладу зайняло мені не один місяць!

Вона почула, як грюкнули двері, і полегшено відкинулася у своєму кріслі.

— Коли-небудь, — пообіцяла вона собі, — я скажу містерові Шрапнелеві все, що я про нього думаю. Гарзд, спробуймо зателефонувати до місис Перкінс. Вона раніше вже вела в нас уроки на підміні.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що можеш розповісти про директора школи та його секретарку? Що і як вони говорять? Що буде далі?

Аудіювання. Послухай читання тексту вчителем / учителькою чи кимось із учнів / учениць.

Але в місис Перкінс, як на зло, ніхто не брав трубки. Місис Штурх дзвонила до інших учителів, які працювали на підміну, але всі вони або знаходили відмовки, або ж їх не було на місці. Місис Штурх почало здаватися, що ніхто не хоче навіть наблизитися до їхньої школи, а тим часом вона вже підійшла до кінця свого списку.

Секретарка знову взялася за трубку. Номер місис Грін не відповідав. Таким чином, залишилася тільки міс Гармидер. У трубці почувся тільки один гудок, перш ніж на тому кінці взяли трубку й відповіли — дуже-дуже схвильованим голосом.

— Не турбуйтеся, — прощобетала міс Гармидер. — Я буду за хвилику. Та яке там, навіть швидше — за мить! Я тільки візьму сумку.

? Що ти дізнався / дізналася про міс Гармидер? Порівняй читання й аудіювання. Як тобі легше сприймати текст? Чому? Що буде далі?

Читання. Прочитай текст мовчки до зупинки.

Директор був задоволений новиною. Містер Шрапнель глянув на автостоянку. Міс Гармидер ніяк не давала про себе знати. Десь далеко почулося завивання сирени. «Мабуть, пожежники», — подумки відзначив він. Директор почав переключку. Діти рівненькими рядами тихесенько заходили в школу. Звук сирени наблизився. Деякі з дітей оберталися, щоби подивитися, чи машина із сиреною проїде перед воротами школи. Цікаво, це пожежники чи поліція? На розі вулиці звискнули колеса автомобіля — і з-за повороту виринула швидка допомога з увімкненими маячками і сиреною, яка ревіла голосом, що доводив до шалу. Усі зачаровано дивилися, як вона промчала повз школу. Навіть містер Шрапнель не втримався від того, щоби простежити, куди ж вона поїде. Раптом швидка допомога зупинилася, верескнувши

гальмами, і на ній загорілися ліхтарі заднього ходу. Сирена й далі завивала. На боці водія опустилося віконце, у віконце висунулася рука, показуючи правий поворот. Тоді заревів мотор, зі скреготом увімкнулася передача, швидка допомога рвонула у в'їзну браму школи і, черговий раз звискнувши гальмами і шинами, зупинилася на автостоянці.

З машини вискочила невисока постать, тягнучи за собою шість різнокаліберних торб, сумок і пакетів, причому половина їх вмісту висипалася на асфальт. Вона швиденько озирнулася, а тоді провела рукою по зачісці, яка нагадувала вороняче гніздо. Губна помада піднімалася до половини одної з її щік, а тіні для очей були розмазані по більшій частині носа.

? Чому міс Гармидер мала такий вигляд? Що ти можеш розповісти про неї?

Аудіювання. Послухай читання тексту вчителем чи одним з учнів.

Жінка люб'язно посміхнулася містерові Шрапнелю й пішла до нього через майданчик, похитуючись під вагою сумок.

— Доброго ранку! — закричала вона ще звіддала. — Який прекрасний ранок! Лілія Гармидер. Як ся маєте?

— А... а... — почав містер Шрапнель. — Ця швидка допомога...

— Надзвичайна, правда? Я купила її торік на розпродажу. І знаєте, досі все чудово працює: сирена, маячки...

— Я чув, — пробурчав містер Шрапнель.

— Ну що, пішли? Не будемо гаяти часу, — сказала міс Гармидер. — «Веди, Макдаф!», ну, це із Шекспіра.

Містер Шрапнель стиха зітхнув і поплентався за міс Гармидер у школу, підбираючи за нею все, що вивалювалося по дорозі з її сумок.

Переклад Андрія Поритка

Почуття. Що ти відчуваєш після прочитання тексту? Чому?

Факти. Знайди в тексті слова, які описують мовлення персонажів і їхні реакції на мовлення одне одного. Як мовлення та дії характеризують людей?

Думки. Чому повість має таку назву? Що буде відбуватися далі? Обґрунтуй свої думки рядками тексту.

Літературознавча довідка

Автор / авторка — реальна особа, яка створила художній твір.

Оповідач / оповідачка — особа в оповідному художньому творі, від імені якої провадять розповідь. Мова автора / авторки — це мова оповідача / оповідачки в художньому творі.

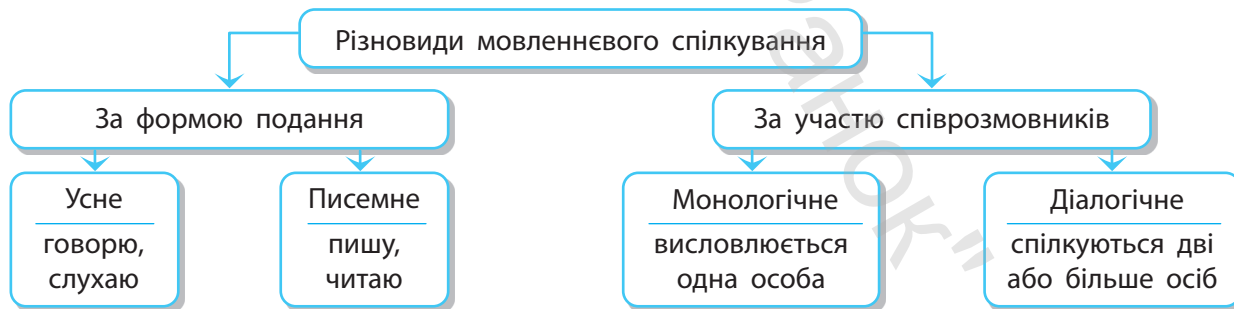
- ✓ Хто автор повісті «Гармидер у школі»? Хто він: прозаїк, поет чи драматург? Що ти можеш сказати про оповідача у творі?
- ✓ Прочитай уривок із тексту з мовою оповідача про міс Гармидер. Що ти можеш сказати про його ставлення до неї?

Мова персонажів — це мова дійових осіб твору. Вона передає їхні почуття, думки, допомагає зрозуміти характер.

- 20 Прочитай уривок тексту з мовою персонажа — міс Гармидер. Про що свідчить її мовлення?
  - 21 Який спосіб ознайомлення з текстом для тебе був найлегшим: читання, аудіювання, аудіювання із зоровою підтримкою? Чому?
  - 22 Уяви, що містер Шрапнель вивчив усі правила етикету та використовує їх. Зміни його діалог із секретаркою так, щоб він відповідав нормам етикету.
  - 23 Випиши з тексту 5 іменників, 4 прикметники і 3 дієслова в накреслену тобою таблицю.
- Випиши з тексту 3 розповідні речення, 2 питальні, 1 спонукальне.

РІЗНОВИДИ МОВЛЕННЕВОГО СПІЛКУВАННЯ: УСНЕ І ПИСЕМНЕ, ДІАЛОГІЧНЕ І МОНОЛОГІЧНЕ. СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ. КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР

Спілкування — передавання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу.

Ти спілкуєшся з різними людьми за різних умов. Із цього складається ситуація спілкування.

- 24 Розкажи про складники ситуації спілкування за схемою. Наведи приклади ситуацій спілкування, які трапилися з тобою вчора чи сьогодні. Проаналізуй їх за схемою.

СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ

Учасники	Адресант. Хто передає повідомлення? Адресат. До кого звертаються під час спілкування? Кому передають повідомлення?
Мета	З якою метою передають повідомлення? Чого прагнуть? Наприклад, щось з'ясувати, спонукати до дії, висловити почуття й думки тощо.
Місце, час	Де відбувається спілкування? Коли відбувається спілкування?
Тема, головна думка	Про кого чи про що йдеться в повідомленні? Яка головна думка?

- 25 Порівняй слова *адресат* і *адресант*. Чим вони схожі, а чим відрізняються?

У яких випадках ти є адресатом, а в яких — адресантом?

Адресант — той, хто починає розмову й визначає її тему, мету, тривалість тощо.

Адресат — той, до кого звертається адресант.

Спілкуючись, ти маєш внутрішньо налаштуватися на взаємодію з іншими людьми та враховувати ситуацію спілкування.

Наприклад, ти по-різному будеш спілкуватися з продавчиною в магазині та з однокласником на перерві. Спілкування в магазині потрібне, щоб придбати необхідний товар, а на перерві — для відпочинку. У цих ситуаціях спілкування ти використовуєш різні слова, інтонацію, жести тощо для того, щоб досягти мети. Твоє *внутрішнє налаштування мовця*, яке визначає добір мовних засобів (слова, інтонації, жести тощо), має назву **комунікативний намір**.

26 Вибери один комунікативний намір й опиши ситуацію спілкування.

Комунікативний намір	Дія
Хочу отримати відповідь	Запитаю
Хочу бути ввічливим / ввічливою	Привітаюся
Хочу, щоб мене зрозуміли	Поясню
Хочу показати, що мені приємно	Подякую
Хочу переконати співрозмовників у чомусь	Обґрунтую
Хочу отримати те, чого в мене немає	Попрошу

Твій комунікативний намір може бути зрозумілим (прямим), тобто очевидним, а може бути прихованим (непрямим), тобто коли людина не відразу розуміє, що ти хочеш сказати.

Прямий зміст повідомлення — це зміст, що його легко розуміють слухачі або читачі, бо автори (мовці) повідомляють про свій намір чітко й однозначно, висловлюються конкретно.

Непрямий зміст (прихований зміст, підтекст) — це зміст, що може мати різні тлумачення залежно від ситуації.

27 Визнач, які комунікативні наміри в повідомленнях мають прямий і непрямий зміст.

А ти вже прочитала повість «Гармидер у школі»?

Який у нього комунікативний намір?

1. Він хоче знати, чи прочитала я повість.
2. Він хоче попросити цю книжку, але соромиться запитати.
3. Він хоче, щоб я переказала йому зміст, щоб її не читати.

У житті повідомлень із непрямим (прихованим) змістом багато. Учись розпізнавати такі повідомлення, «читай між рядками», розумій того, хто просить не просячи, наказує не наказуючи тощо.

28 Уяви, що тобі надсилає повідомлення незнайомиць / незнайомка: *Привіт, хочу з тобою дружити. Зустрінемося?* Подумай, який комунікативний намір може бути в незнайомця / незнайомки. Що потрібно робити в такій ситуації? Склади алгоритм дій.

У текстах непрямий зміст називають **підтєкстом**. Підтекстів уникають в офіційно-ділових або наукових текстах, які повинні бути об'єктивними й зрозумілими всім однаково.

СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ. КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. ПОВІСТЬ

29 Прочитай уривок повісті Джеремі Стронга.

Джеремі Стронг

ГАРМИДЕР У ШКОЛІ ВЕЛИКЕ ЛІТАКОВЕ ЗМАГАННЯ (Скорочено)

Повість

? Про що йтиметься в уривку? Чому ти так думаєш?

— Це третій клас, — сказав містер Шрапнель.

Лілія Гармидер широко усміхнулася класу і випустила ще дві сумки.

— Доброго ранку, діти! — проспівала вона і миттю зникла під столом, щоби позбирати свої манатки.

— Доб-ро-го ран-ку, міс Гар-ми-дер! — хором привітались учні, попри те, що міс Гармидер зникла з їхнього поля зору.

— Містер Дейвід нездужає, — пробурчав містер Шрапнель. — Проте я впевнений, що в міс Гармидер ви будете в добрих руках. Ага, до речі, міс Гармидер, розклад висить на стіні ось тут. Перший урок — математика.

— Що це? — звідкись з-під столу долинув здушений голос. — О, я знайшла гумку, схожу на слона. Хтось із вас загубив слона?

Над столом з'явилася рука, яка розмахувала червоною гумкою.

— Хто загубив слона? Ну ж бо, він же чийсь, — радісно сказала вона. — Бідний бездомний слоник!

? Як ти думаєш, яким був намір міс Гармидер, коли вона раділа слонику?

У задніх рядах хихикнули. Містер Шрапнель крутнувся на каблук і вп'явся поглядом у глибину класу. Він різко вдихнув:

— Я змушений залишити вас, міс Гармидер, і не забувайте — математика!

Містер Шрапнель розмахистими кроками зник за дверима. По класу пронеслося полегшене зітхання, діти відкинулися на спинки парт. Лілія Гармидер уважно дивилася на дітей. Діти похмуро дивилися на неї. Троє з них уже порпались у своїх партах.

— Що ви робите? — запитала міс Гармидер.

— Дістаємо підручники з математики, міс.

— А хто що сказав про математику? — лагідно запитала вона.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що буде далі?

Усі троє підняли голови з-над парт й уважно спостерігали за нею.

— Ми завжди займаємося математикою по понеділках, — сказала Ребекка.

— Розумію, що ж, ми не повинні змінювати розклад, чи не так? Отже, математика. Ну, давай ти, як тебе звати?

— Пітер, міс.

— Добре, Пітере, скільки буде два плюс два?

Пітер втомлено зітхнув.

— Чотири, міс.

— Дуже добре. А тебе як звати?

— Емі, міс.

— Скажи-но, Емі, скільки буде шістсот дев'яносто два плюс п'ять тисяч двісті шістдесят, поділити на вісім?

Настала черга Емі зітхати. Годі було й надіятися, що їй вдасться підрахувати це подумки.

— Я не знаю, міс, — прошепотіла вона, очікуючи, що вчителька почне на неї кричати.

— І я так само, — усміхнулася міс Гармидер. — Але, мабуть, страшенно багато. Добре, математику ми на сьогодні відробили. Що в нас далі?

— У розкладі далі англійська, міс, — повідомила Ембер.

— У такому разі, будь ласка, напиши на дошці слово «кіт». Ембер написала.

— Прекрасно, — сказала міс Гармидер. — Англійську ми теж відробили. Наступний урок, наскільки пам'ятаю, історія. Ентоні, коли в тебе день народження?

— Двадцять восьмого жовтня, міс.

Міс Гармидер подивилася на годинник.

— Ще тільки пів на десяту, а ми вже закінчили всі уроки!

— У нас ще залишилися природничі науки, — зітхнув Люк.

— Ми завжди займаємося природничими науками, — простогнав Вейн.

Двері класу рвучко відчинилися, і містер Шрапнель виставив з-за одвірка свою велику голову.

— Усе гаразд, міс Гармидер? — уривчасто запитав він. — Математика?

— Ми займаємося нею, містере Шрапнель, — бадьоро сказала міс Гармидер.

Якийсь час обоє дорослих дивились одне на одного. Це виглядало так, ніби містер Шрапнель їй не повірив, а вона чекала, що він скаже ще щось. Тим часом вона просто спокійно дивилася на

нього своїми ясними сірими очима. Містер Шрапнель відчув, що цей погляд його дратує. Він коротко кивнув, тихо зачинив двері й пішов далі.

? Про що ти дізнався / дізналася? Як ти думаєш, яким був намір міс Гармидер, коли вона відповідала директору? Що буде далі?

Міс Гармидер знову повернулася лицем до класу:

— Скажи мені, чим ви вже займались у цій чверті з природничих наук, Марку?

— Ми проходили птахів, міс.

— Он як? Це добре.

— Ми встигли пройти співочих птахів, качок і чайок, — досить байдуже додав Марк.

Міс Гармидер із головою пірнула у свої пакунки.

— Якщо ви й далі займатиметеся в такому темпі, — з глибини сумки донісся її приглушений голос, — то покінчите із цілим пташиним царством за якихось два роки. Ага, ось що я шукала.

— Поле, роздай усім по аркушу цього паперу. А тепер — хто може мені сказати, що таке «оригамі»?

— Це попзірка, міс? — запитала Керрі.

— Блискуча ідея! Прекрасне ім'я для попзірки! Насправді «оригамі» — це японське слово, яке означає мистецтво складання паперу. Пол тільки що роздав вам папір для оригамі, і я хочу, щоб ви склали його трикутником, як я. Усі зосереджено склали свої аркуші.

? Якими є обставини, у яких відбувається спілкування — офіційними чи неофіційними? Яка мета спілкування: щось повідомити, щось з'ясувати, до чогось спонукати? Яка тема розмови (про що говорили)? Яка головна думка розмови (які висновки із цього можна зробити)?

Двері різко відчинилися:

— Математика? — запитав містер Шрапнель, кидаючи підозріливі погляди.

— Підніміть ваші фігури, — наказала міс Гармидер. — Які це фігури?

— Трикутники! — вигукнув клас.

Містер Шрапнель нахмурився, буркнув щось під ніс, зачинив двері й пішов геть. Діти перезирнулися й почали усміхатися. Це було чудово.

— А тепер зігніть отут. Загніть цей кінчик ось так. Добре, а тепер розгладьте квадратну частину, переверніть і загніть під ось таким кутом тут і тут — і маєте птаха. Це легко, правда?

Коли третьокласники зрозуміли, що вони тільки що зробили, по класу пронісся схвильований шепіт.

Але міс Гармидер ще не закінчила:

— А тепер візьміть за лапки, які звисають донизу, і легенько потягніть — ось так!

— Ой! — вигукнула Карен. — Він махає крилами! Якщо потягти за лапки, він махає крилами!

Тридцять двоє паперових птахів махали крилами над партами. Класна кімната почала наповнюватися дедалі гучнішими голосами птахів. Міс Гармидер з ентузіазмом приєдналася до них, вилізла на вчительський стіл і запустила свого птаха вниз.

— Я чайка, — вигукнула вона. — Киги! Киги-и-и! Дивися, Джоне, ти тільки що зніс яйце!

Джон усміхнувся:

— А ви трошки, ну, божевільна, правда, міс?

Лілія випросталася, трошки подумала, а тоді зіскочила зі столу.

— Дуже може бути, — відповіла вона.

Він знову усміхнувся.

— Я так і знав, — сказав він щасливим тоном.

— Гаразд, опустіть на якийсь час ваших птахів, — звернулася міс Гармидер до учнів. — Хто скаже мені, чому птахи літають?

— Хтось смикає їх за ноги! — вигукнув Вейн.

— Не думаю, — розсміялася вона. Вона знову зарилася у свою торбу й витягла звідти ще паперу для оригамі. — Зробіть такі паперові літачки, які б могли летіти якомога далі.

Лі стурбовано завогузився.

— Нам заборонено робити паперові літачки.

— А чи вам забороняли робити паперові літальні апарати?

— Тільки літачки, міс, — вишкірилася Джеккі й квапливо почала складати зі свого аркуша паперу фантастичний надшвидкісний гіперзвуковий літальний апарат.

За кілька хвилин, коли по всьому класу вже шугали літачки, міс Гармидер закликала всіх зупинитися. Вона вивела клас у хол, де було більше місця, щоби запускати літачки, але й це не задовольнило міс Гармидер.

— Нам потрібна більша висота. Підтягніть сюди ці шведські стінки. Морські птахи стартують зі скель, тож ці шведські стінки будуть нашими скелями. Ось так, просто неймовірно! Ну, давайте!

Міс Гармидер вилізла на шведську стінку, а вслід за нею повилазили дітлахи, стискаючи в руках свої літачки.

— О, як чудово! Так, добре, усі вже тут. А тепер один по одному запускайте свої літачки.

Діти почали один по одному кидати свої літачки. Деякі з них одразу ввійшли в круте піке до самої підлоги. Деякі на високій швидкості задирали носи, робили петлю, а тоді повільними спіралями спускалися додолу. Тільки двом-трьом літачкам вдалося пролетіти більш-менш значну відстань. Після кожного запуску відстань, яку пролетів літачок, акуратно відмірювалася довгою рулеткою.

Міс Гармидер і собі зробила літачок. Він шугнув назад над її плечем і вривався в стіну в неї за спиною.

— Ой, а мій летить задом наперед!

Третьюокласники розсміялися.

— Міс Гармидер!

— Це що за гармидер? — у кінці холу стояв містер Шрапнель, сердито дивлячись на підлогу, устелену паперовими літачками найрізноманітніших розмірів. — Що тут відбувається? Діти, ви ж знаєте, літачки заборонені.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що здивувало дітей? А директора? Чому? Що ти можеш сказати про мовлення міс Гармидер?

Міс Гармидер схопила канат, який звисав поруч із нею, і з'їхала по ньому просто до роздратованого директора.

— Містере Шрапнель, ми займаємося серйозним дослідженням: вивчаємо природу польоту. Як ми можемо працювати над темою «Птахи», не розуміючи принципів польоту? Погляньте на мій. Він літає задом наперед.

Вона передала свій літачок містерові Шрапнелю.

— Ну, ви можете мені сказати, чому він літає задом наперед? Дивіться. — Вона розмахнулася, кинула літачок — і він знову зник з очей у неї за плечем.

— Бачите? Я ж вам казала.

Містер Шрапнель підняв літачок. Він почав розгладжувати одне з його крил:

— Думаю, це тому що... — він раптом замовк і сердито нахмурився. — Міс Гармидер, цього немає в розкладі, і я не думаю, що ви повинні захочувати дітей...

— Це ж природничі науки, чи не так? — перебила його Лілія, дивлячись на директора своїми ясними сірими очима. — Мені здається, літачок Джулі пролетів найдалі, тож вона перемогла. Зараз ми повернемося до класу і подивимося, чи нам вдасться з'ясувати, чому її літачок показав найкращий результат. Ви не підете допомогти нам у цьому, містере Шрапнель?

Директор із жахом відсахнувся і похмуро пробурчав щось про роботу, якої в нього надто багато. Міс Гармидер усміхнулася й повела дітей назад до класу. *По дорозі Ребекка прошепотіла іншим дітям:*

— *Як би я хотіла, щоби міс Гармидер залишилася в нас на завжди. Вона просто надзвичайна!*

Але Гленн дивився на речі більш тверезо:

— *Вона не залишиться надовго. Ти ж бачила, як на неї дивився наш Шафанель. Він захоче чимшвидше позбутися її, а тоді буде так само нудно, як і раніше. Почекай-но лишень трохи, і сама переконаєшся.*

Чому повість має назву «Гармидер у школі»?

Чому автор вибрав для головної героїні повісті прізвище Гармидер?

30

Прочитай фрагмент, надрукований курсивом. Як ти вважаєш, чи залишиться міс Гармидер у школі? Наведи три аргументи, чому ти так думаєш.

Теза. Я вважаю, що ... .

Доведення. По-перше, ... По-друге, ... По-третє, ...

Висновок. Отже, ...

31

Попрацюйте в групі. Оберіть із тексту опис однієї із ситуацій спілкування. Інсценізуйте її. Обговоріть комунікативні наміри кожного учасника / учасниці спілкування.

- 32** У яких випадках потрібно вживати етикетні слова, наведені нижче? Запиши ситуації та слова ввічливості парами. Склади три речення зі словами на вибір.

Привітання   Запрошення   Прощання   Вибачення   Подяка
Вітання   Знайомство   Прохання   Похвала

Бувайте здорові   Завітайте до нас!   Прошу вибачити!   Щиро дякую!
Будь ласка   Здрастуйте!   Перепрошую   Вітаю вас!   Дякую

Зразок. Привітання — Здрастуйте!

- 33** Випиши з тексту 5 іменників, 4 прикметники і 3 дієслова в накреслену тобою таблицю.

Випиши з тексту 3 розповідні речення, 2 питальні, 1 спонукальне, уставляючи звертання.

- 34** Чи правильним є твердження, що в пропонуваній нижче мовленнєвій ситуації порушено етикет? Чому ти так вважаєш? Відредагуй діалог, уживаючи етикетні слова. Запиши відредаговане в зошит.

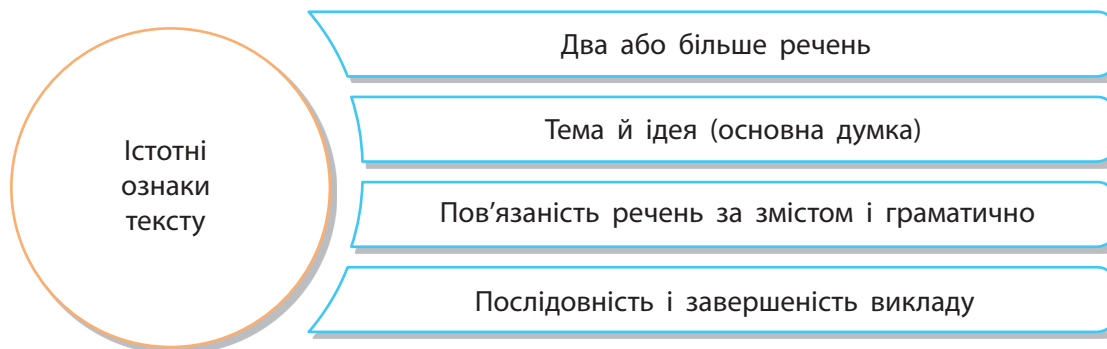
- Ти, пацан, посунься!
- Чуєш, чого це я маю соватися? Мені й тут добре! Теж мені — дівчисько якесь! Не тобі мною командувати!
- Дуже вже мені ти треба! Сяду з подружкою.
- Іди-іди, принцеса!

ТЕМА 1.2. ПОДОРОЖУЮ УКРАЇНОЮ І ШАНУЮ КУЛЬТУРНЕ РОЗМАЇТТЯ

ТЕКСТ. ХУДОЖНІ, ІНФОРМАЦІЙНІ, МЕДІАТЕКСТИ

Текст — група речень, об'єднаних між собою за змістом і граматично.

- 1 Попрацюйте в парі. Розгляньте схему. Поставте одне одному по три запитання за схемою.

- 2 Розташуй речення в певній послідовності так, щоб вийшов зв'язний текст. Добери заголовок.

Художні тексти — це твори художньої літератури, а **інформаційні** — ті, які містять інформацію про довкілля, подану у фактах.

Наука — об'єктивне відображення світу (у фактах).

Також ти читатимеш **медіатексти**, які створені для засобів масової інформації.

Ти пізнаєш світ у вигляді наукових фактів чи художніх образів.

Мистецтво — відображення людиною світу в художніх образах.

- 3 Ти читатимеш художні й інформаційні тексти. На що ти звертаєш увагу, будуючи текст?

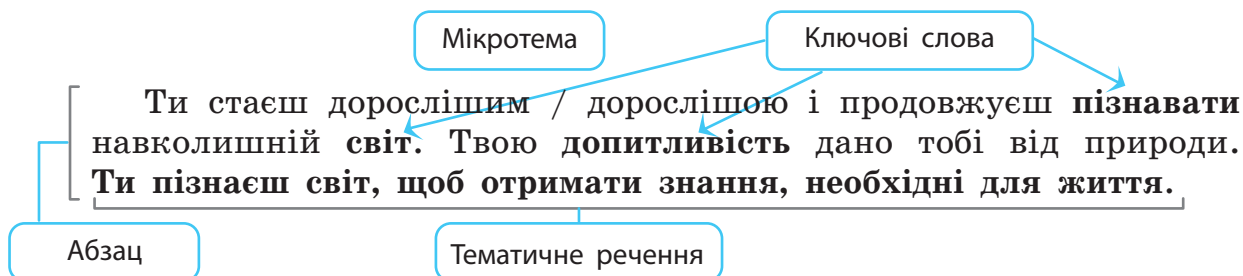
Тема тексту — це його зміст, те, про що (або про кого) у ньому йдеться. Тему тексту автор / авторка розкриває поступово за допомогою мікротем. **Мікротема** — частина загальної теми. Групу речень, об'єднану однією мікротемою, називають **абзацом**. В абзаці ти можеш виокремити **тематичне речення**, у якому міститься ключова (найважливіша) думка мікротеми. У мікротемах є **ключові слова**, які мають найбільше смислове навантаження. **Основна думка (ідея)** тексту — те головне, що стверджує автор чи авторка; те, заради чого було створено текст.

- 4 Прочитай текст. Поясни заголовок.

ЯК ТИ ПІЗНАЄШ СВІТ?

Ти отримуєш, зберігаєш, опрацьовуєш і систематизуєш інформацію й можеш нею поділитися з іншими. Яким є результат пізнання? Це твої знання, уміння, навички й те, що ти вважаєш своїми цінностями.

Що більше ти пізнаєш, то більше розширюється коло ще не пізнаних явищ. Ти наче прямуєш до горизонту, який іде від тебе.

Ти пізнаєш світ за допомогою органів чуття — зору, слуху, дотику, нюху та смаку. Уяви, що ти опиняєшся в незнайомому місці. Ти оглядаєш його, фотографуєш, відчуваєш нові запахи та звуки, намагаючись із розрізнених відчуттів скласти цілісне уявлення про нього так, ніби складаєш картинку з пазлів.

Чуттєве пізнання — перша сходинка, тому що ти пізнаєш лише зовнішній бік явищ. Те, що перебуває на поверхні. Далі за допомогою розуму ти виявлятимеш закономірності навколишнього світу. Це **раціональне** пізнання.

І **чуттєве**, і **раціональне** пізнання існують у єдності, переходять із одного в інше, взаємно доповнюють одне одного. Про невідоме місце ти маєш не тільки відчуття, а й роздуми про факти, які ти дізнався / дізналася. Для цього потрібна мова. Тоді виникає **цілісне уявлення** про побачене. Ти пізнаєш і навколишній світ, і себе не лише за допомогою органів чуття, а й активно використовуючи мову, дізнаючись із різних джерел про світ і себе. Ці джерела містять факти й образи про світ.

Важливо вчитися помічати в собі зміни, яким ти був / була вчора, місяць, рік тому. Пізнавай себе! Змінюйся на краще!

- Поясни виділені слова за тлумачним словником. Розкажи про їхнє значення своїми словами.
- Яке буває пізнання?
- Наведи приклад, як можна пізнавати світ за допомогою органів чуття.

- Добери кілька заголовків: який відповідає темі, основній думці, сформульований як заклик, запитання.
- Накресли в зошит і заповни таблицю, аналізуючи кожний абзац.

СКЛАДНИКИ ТЕКСТУ

Мікротема	Тематичне речення	Ключові слова
Ти пізнаєш світ, щоб жити в ньому.	Ти пізнаєш світ, щоб здобути знання, необхідні для життя.	Пізнавати світ, допитливість.

- Склади план тексту.

Щоб скласти план тексту, ти маєш визначити мікротеми, чітко та стисло їх сформулювати.

ЯК СКЛАСТИ ПЛАН ТЕКСТУ?

5 Завдання на вибір.

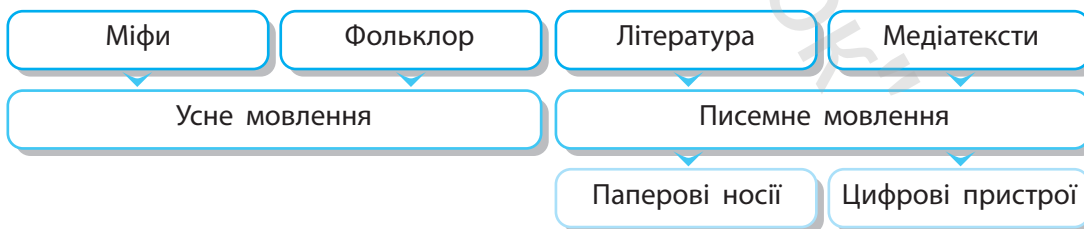
1. Склади план до одного з уривків повісті «Гармидер у школі». Накресли звукову модель 5 слів із тексту.
2. Чому для пізнання світу людині потрібна мова? Запиши свої міркування.

6 Завдання на вибір.

1. Випиши з тексту 5 іменників, 4 прикметники і 3 дієслова в накреслену тобою таблицю. Накресли звукову модель усіх слів.
2. Запиши за абеткою всі слова перших двох речень із тексту «Гармидер у школі».

- Розкажи, у яких формах можуть існувати тексти, використовуючи схему.

ЛІТЕРАТУРА — МИСТЕЦТВО СЛОВА. ЛІТЕРАТУРНА МОВА І ДІАЛЕКТИ

Найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності (мистецтва), на відміну від наукового, — наявність **образів**.

Що ж таке образ?

Це слово має не одне значення, проте всі вони пов'язані з уявою — процесом створення «картинок у свідомості».

- 7** Працюючи в парах, знайдіть у словниках чи інших джерелах якомога більше визначень слова «образ». Яке з них, на вашу думку, найбільше пасує, коли йдеться про художню літературу? Випишіть його в зошит.

Поділіться своїм визначенням з іншою парою й домовтеся про те, яке з визначень є найвлучнішим. Будьте готові пояснити свій вибір однокласникам й однокласницям.

- 8** Розглянь таблицю. Розкажи про види мистецтва. Як називають мистецтво слова?

ВИДИ МИСТЕЦТВА

Мистецтво звуків	Мистецтво рухів	Мистецтво зображення на площині
музика	хореографія	образотворче
слухач / слухачка	глядач / глядачка	глядач / глядачка
пісні й опери, симфонії та балади	танці	картини

Мистецтво будування	Мистецтво слова	Мистецтво об'ємного зображення
архітектура	художня література	скульптура
глядач / глядачка	читач / читачка	глядач / глядачка
пам'ятки архітектури	оповідання і казки, вірші та п'єси	скульптура

Художній образ — це узагальнена й разом із тим конкретна картина людського життя чи навколишнього світу, що створена уявою митця / мисткині.

- 9 Нижче наведено картини італійського художника Джузеппе Арчімбольдо із серії «Пори року». Розглянь картини, відгадай зображені пори року. Що допомогло митцю створити художні образи пір року? Склади речення — підпис до кожної картини.

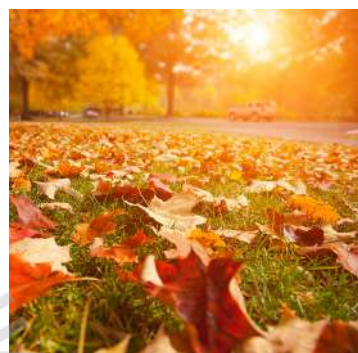

Художня література створює художній образ за допомогою слів. Література — мистецтво слова.

- 10 Порівняй тексти про осінь із художнього твору та з енциклопедії. Чим вони схожі? Чим відрізняються? Який з описів містить художній образ? До яких стилів належать ці тексти?

Красива осінь вишиває клени
Червоним, жовтим, срібним, золотим.
А листя просить: — Виший нас зеленим!
Ми ще побудем, ще не облетим.
А листя просить: — Дай нам тої втіхи!
Сади прекрасні, роси — як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.
А що їм, чорним? Чорним все одно.

Ліна Костенко

2 Осінь — пора року між літом і зимою. Осінь — перехідний сезон, коли стає помітним зменшення світлового дня та поступово знижується середньодобова температура повітря. Складається з трьох місяців: у Північній півкулі — вересня, жовтня та листопада, у Південній — березня, квітня та травня.

- 11 Випиши синоніми та споріднені слова окремо. Поясни різницю між ними.

Літо, літера, буква, література, літак, літературний.

Як ти розумієш поняття «література»?

Слово **література** в перекладі з латини означає «написане». Воно утворилося від слова *літера* (з лат. *littera* — буква). Ти можеш читати наукову чи науково-популярну, довідкову чи технічну літератури тощо. Художня література відрізняється від них. Це окремий вид мистецтва. Завдяки мистецтву ти можеш побачити світ через художні образи.

Художня література створює художній образ **словами**. Щоб його відчувати та зрозуміти, потрібно читати вдумливо.

12 Розглянь схему. Розкажи про літератури.

Світова література — сукупність творів художньої літератури всіх країн світу від давнини до наших днів.

Національна література — сукупність літературних творів певного народу, створених його рідною мовою в країні, де він живе, або митцями-емігрантами (переселенцями), які живуть в інших країнах, але пишуть рідною мовою.

Національна література українського народу — українська література.

Зарубіжні літератури — сукупність національних літератур, що розвиваються поза межами певної країни (наприклад, України) і написані мовами, відмінними від мови її національної літератури.

Література, яку створено в Україні, але яку написали представники / представниці національних меншин (наприклад, єврейської, польської, татарської тощо) мовами національних меншин.

Читаючи твори української літератури, ти пізнаватимеш культуру українського народу, його традиції, ідеали тощо. Читаючи твори зарубіжних літератур, ти пізнаватимеш культуру інших народів, їхні традиції, ідеали тощо.

Твори зарубіжних літератур ти можеш читати або тією мовою, якою їх написано, або в перекладі.

Оригінал — авторський твір.

Переклад — відтворення твору іншою мовою.

Переспів — твір, написаний за мотивами оригінального твору.

Розрізняй поняття: *мова літератури* та *літературна мова*.
Мова літератури — мова, якою написано літературний твір.
Літературна мова — це загальноприйнята мова писемного й усного спілкування. Основна ознака літературної мови — наявність норм.

ВИДИ МОВНИХ НОРМ				
Орфо-епічні	Орфо-графічні	Лексичні й фразеологічні	Морфологічні	Синтаксичні
Правильно вимовляй!	Правильно пиши!	Правильно вживай слова та фразеологізми!	Правильно вживай частини мови!	Правильно будуй словосполучення й речення!

Якщо ти володієш українською літературною мовою, то зможеш порозумітися з мешканцями та мешканками різних куточків нашої країни. Крім літературної, в українській мові є територіальні діалекти — різновиди мови, характерні для людей, що проживають на різних територіях. Проте завдяки літературній мові, яка є зрозумілою для всіх незалежно від місця проживання, ми можемо розуміти одне одного.

- 13** Запиши ряд слів. Обведи слово з літературної мови. Підкресли діалекти.
 Лелека, бусел, бузько, бусол, черногуз.
- 14** Що означають слова *тремпель*, *крумплі*, *тертюхи*, *тормозок*, *шваблики*? Як можна з'ясувати їхні значення?
- 15** Знайди в довідкових джерелах, інтернеті три приклади діалектних слів. Запиши, указуючи, де в Україні можна їх почути (на півночі / на заході / на сході / на півдні).

ЧАСТИНИ МОВИ (ПОВТОРЕННЯ). ПОНЯТТЯ ПРО МІФИ. МІФИ І ЛЕГЕНДИ СТАРОДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

Міф — своєрідне відображення життя у формі розповідей про діяння богів, подвиги героїв.

Слово *міф* походить від давньогрецького слова, що означає «слово, промова, розмова, порада, намір, прислів'я, чутка, оповідання, переказ».

У давнину міфи створювали для пояснення того, що відбувалось у світі. Міфи були пов'язані з *уявленнями* давніх людей про найважливіші у їхньому житті події, зі спробами відповісти на складні питання про *створення світу*, появу людини, *сутність природних і соціальних явищ*.

Для давніх людей міф — не вигадка, а правда, дійсний *колективний досвід* осмислення дійсності. Міфи поєднали в собі науку (*наукове пізнання*), *ритуали (обряди)*, *художню розповідь*. Міфи створювали колективно та передавали з покоління в покоління. Як і будь-яка усна творчість, міфи мають багато варіантів.

Поступово з розвитком уявлень людей про світ міф перестає бути поясненням явищ природи й подій із життя людей, а стає частиною *історичного минулого* народу. Виникають перекази й легенди.

- Попрацюйте в парі.** Поясніть значення виділених слів. Використовуйте тлумачний словник.
- Попрацюйте в групі.** Визначте ключові слова в кожному абзаці. Запишіть їх. Поставте запитання до тексту так, щоб відповіддю на це запитання були записані ключові слова.

Пригадай! Розкажи за таблицею про самостійні частини мови. Випиши з тексту по 3 приклади до кожної частини мови.

Самостійні частини мови		
Частина мови	Що означає	На які питання відповідає
Іменник	предмет	<i>хто? що?</i>
Прикметник	ознаку предмета	<i>який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?</i>
Займенник	указує на особу або предмет, не називаючи їх	<i>хто? що?</i>
Числівник	кількість або порядок предметів при лічбі	<i>скільки? котрий? котра? котре? котрі?</i>
Дієслово	дію предмета	<i>що робить? що робив? що зробить?</i>
Прислівник	ознаку дії	<i>як? де? коли? куди? звідки? навіщо?</i>

16 Напиши сенкан про міфи. *Сенкан* — це вірш, що складається з п'яти рядків. Твій сенкан повинен мати таку структуру:

1 рядок: іменник (*тема*).

2 рядок: два прикметники (*який твій іменник?*).

3 рядок: три дієслова (*що іменник робить?*).

4 рядок: фраза-висновок із чотирьох будь-яких слів.

5 рядок: синонім або слово — асоціація до теми.

Зразок: Міф.

Прадавній, загадковий.

Розповідає, пояснює, зачаровує.

Можна доторкнутися до минулого.

Пам'ять...

МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ. УКРАЇНСЬКІ МІФИ

У багатьох народів є свої міфи про створення світу. У віруваннях українців світ не мав чіткого поділу на видимий (природний) та невидимий (позаприродний). Люди поклонялися богам, намагаючись здобути їхню прихильність, і водночас спілкувалися з істотами нижчого порядку.

17 Як ти думаєш, як виник наш світ? А як про це могли думати наші предки?

Сергій Плачинда

МІФИ І ЛЕГЕНДИ СТАРОДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

(Скорочено)

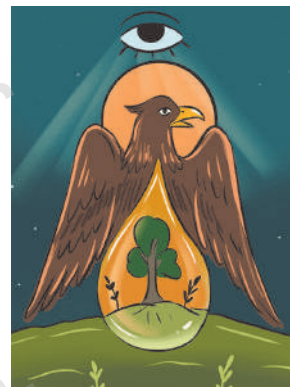
СОКІЛ-РОД

Міф

? Чому міф має таку назву? Яку роль у створенні світу може відігравати Сокіл?

На початку була **пільма** — вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця. Тільки — **морок**. Густа, холодна й безконечна ніч. А її пронизувало **Око**. Наймудріші волхви казали так: «Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло і у Вічність».

Мабуть, так. Бо **Око**, пролетівши чорне безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю пільми, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: **Першоптах** і **Першобог** — птиця Сокіл. Його золотаве пір'я осяяло непроникну ніч. Сокіл розправив крила і кружляв над **Оком**. І пустив Сокіл

золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед мороку. І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилось озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера. Тоді Сокіл сів між квіти й став глибоку думу думати.

- Поясни значення виділених слів.
- Як утворився світ відповідно до цього міфу? Якого кольору сльозинки пускав Сокіл? Як їхній колір пов'язаний із тими об'єктами, які утворювалися?
- Із чого народився Сокіл? Як його називають у міфі? Чому?

ПРАДУБ

? Про що йтиметься у цій частині міфу? Як ти вважаєш, що таке *Прадуб*?

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула. І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб. І наче зорі розцвіли на його крилатому гіллі: то вродили МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело. Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Ирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

- Як називалися плоди невмирущості? Де росли ці плоди?
- Що тебе здивувало? Чому?
- Що таке Ирій? Що ти вже знаєш про Ирій?

18

Завдання на вибір.

1. Перекажи письмово один із міфів.
2. Намалюй ілюстрацію до міфу.
3. Виразно прочитай міф і запиши аудіо чи відео.

19

Повтори правопис м'якого подовженого приголосного. Розкажи, які звуки можуть бути подовженими, аналізуючи слова.

Знаряддя, заняття, галуззя, узлісся, міццю, бадилля, каміння, обличчя, узвишшя, бездоріжжя.

-ДД-	-ЛЛ-
-ТТ-	-НН-
-ЗЗ-	-ЧЧ-
-СС-	-ШШ-
-ЦЦ-	-ЖЖ-

20

Запиши слова за абеткою, уставляючи пропущені букви.

Бажа..я, об'єдна..я, коше..я, захопле..я, цуце..я, співчу..я, взу..я, розумі..я, козе..я, дозві..я.

ПРАВОПИС ВЛАСНИХ ІМЕННИКІВ (ПОВТОРЕННЯ). МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ. МІФИ СТАРОДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

21 Що ти дізнався / дізналася з міфів стародавньої України?

БІЛОБОГ І ЧОРНОБОГ

? Як ти вважаєш, чи були ці боги дружніми до людини?

І поринув у свою глибоку думу Сокіл-Род. І довго-довго думу думав. І зніс він два яйця: Біле і Чорне. Впали вони в озеро Живої Води, і вродилися з них Білий Лебідь і Чорний Лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися. Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!» І лебеді перестали битися. І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть із води і станьте обабіч мого Дуба».

Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися в людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русяве, очі — блакитні, а в другого все було чорне — і шкіра, і волосся, і очі. І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку, з'їжте їх». З'їли велетні по молодильному яблуку і відчували в собі силу неймовірну. І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги». І вклонилися йому велетні. І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог. Володар Світла й білого Світу та всього, що створиш у ньому». І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог. Володар ночі і п'тьми та всього, що створиш у ній». І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло. Крása і Погань. І ви будете вічно. Бо ви є Життя. І ТІ, ЩО ПРИЙДУТЬ, не зазнають Добра без Зла і Краси — без Погані, тож не знатимуть, що таке життя і навіщо жити в ньому».

- Чому Сокола називали Сокіл-Род?
- Як з'явилися Білобог і Чорнобог?
- Запиши суттєве, що ти дізнався / дізналася про богів Білобога і Чорнобога. Прочитай свої записи однокласнику / однокласниці. Обговоріть, чим ваші записи схожі, а чим відрізняються.

ЗЕМЛЯ

? Що ти знаєш про Білобога, Чорнобога та Перуна? Чому автор переказу міфу назвав його *Земля*?

Сидить Сокіл-Род на вершечку Дуба-Стародуба й думу думає. Довго-довго. Багато часу минуло. І тоді сказав Сокіл Білобогові: «Ти пірни на дно озера й наברי скільки можеш священного піску та розсій в п'тьмі його, аби твердь була».

Тоді пірнув Білобог на дно озера Живої Води, схопив піску в обидві жмені, випірнув із води й пішов чорний світ піском засівати. І де він сипав — утворилася Земля з долинами і полями. Тоді Перун мову мовив до Сокола: «Великий Роде, дозволь і мені йти Землю творити». І сказав Сокіл: «Іди». І ось пірнув Перун на дно озера, набрав у обидві жмені священного піску, та тільки хотів випірнути, аж озеро Живої Води товстою кригою вкрилося. То Чорнобог підкрався до Вирію і заморозив озеро. Що робити Перунові? Він пісок запхав собі в рот, а в руки схопив з-за пояса вогненні стріли й щосили пробив ними кригу, ще й пустив блискавку в Чорнобога, обпалив його. Провалився Чорнобог у чорну прірву й зачаївся там. А Перун кинувся Землю творити. І де він випльовував із рота пісок, там гори утворилися.

- Чому Перун вирішив добути пісок? Хто намагався йому завадити в цьому? Чому?
- Що буде далі? Чому ти так думаєш?

22 Завдання на вибір.

1. Визнач і випиши ключові слова з кожного абзацу тексту.
2. Перекажи текст за ключовими словами.
3. Випиши з тексту 3–4 найважливіші, на твою думку, речення про міф.

Пригадай! Ти знаєш, що іменники позначають власні та загальні назви.

23 Попрацюйте в групах. Пригадайте, які іменники належать до власних назв. Складіть список. Пригадайте, як потрібно писати власні назви.

Які бувають назви?	Власні назви	Загальні назви
Що вони позначають?	Індивідуальні назви окремих людей і тварин, предметів і явищ тощо	Назви, що стосуються багатьох явищ, предметів, людей або тварин тощо
Яку функцію виконують?	Виокремлюють, роз'єднують	Узагальнюють, об'єднують
Приклади з міфів	Чорнобог, Білобог, Сокіл, Прадуб, Перун	Міфічні істоти, сокіл, дуб

Імена богів, міфічних істот пишуть із великої літери. Це власні назви. Орфограма: правопис власних назв.

✓ Чому слово «сокіл» пишуть і з великої букви, і з малої?

24 Випиши з тексту 5 іменників, 4 прикметники і 3 дієслова в накреслену тобою таблицю.

Випиши з тексту 5 розповідних речень із власними назвами.

ТЕМА 1.3. ЦІНЮЮ ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

МІФИ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ

1 Прочитай міф. Виконай завдання.

✓ Чому в багатьох країнах були свої міфи про створення світу? Як ти гадаєш, про що йтиметься в давньогрецьких міфах?

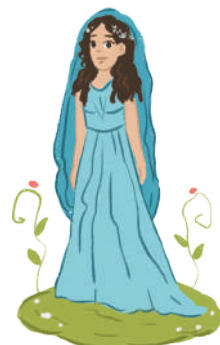
Гжегож Касденке

МІФИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Добре мати велику сім'ю, проте навіть у найкращих родин трапляються часом непорозуміння. А вже в родині грецьких богів сварки вибухали раз у раз — особливо на початку існування світу! Зрештою, воно й не дивно — часи були неспокійні, скрізь панував безлад, невідомо, хто є хто і що є що. Усе потребувало впорядкування. Ну, а всім відомо, що під час великого прибирання завжди знайдеться якась причина посваритися. Хіба, прибираючи свою кімнату, ви не сварилися з батьками? А тепер поміркуйте лишень — вам довелося б прибирати в цілому світі! Жах!

Перш ніж боги заходилися порядкувати, світ треба було створити. Бо спочатку не було нічого! Чи то пак — спочатку не було нічого, крім страшеного безладу. І з цього безладу — ні сіло ні впало — виринула Гея, мати-земля. Певне, її неабияк здивувало власне існування: не було її, не було — і раптом маєш! Та все ж вона вирішила подумати про те іншим разом — поки що на це просто бракувало часу! Бо Гея, як і будь-яка мати, не могла стерпіти безладу, що панував навколо. Отож, засукавши рукави, узялася до роботи.

Міф

Гея

Спершу вона створила Урана — тобто зоряне небо, яке відтоді мало оточувати й захищати матінку-землю. Тоді Понта — широке море, яке обгорнуло її хвилястою периною. Тепер, коли їх було троє, Геї зробилося веселіше, адже три голови — це таки не одна! Особливо богиня вподобала Урана; невдовзі потому вони побралися й жили довго й щасливо. Мали дванадцятьох дітей, що їх пізніше назвали титанами: шістьох дівчаток і шістьох хлопчиків. Серед них був такий собі Кронос, наймолодший із титанів — дуже важлива персона, у чому ви невдовзі самі переконаєтеся. Народилося в Геї та Урана також чимало дивовижних морських божеств, а ще таких, котрі мешкають на берегах морів та океанів. Крім того, на світ з'явилися жажливі сторуки трійнята. А ще Гея народила трьох циклопів — велетенських потвор, які сягали хмар, і кожен мав лише одне око якраз посеред лоба.

Уран

Отож ви самі бачите, що була це ду-у-уже немала сімейка. Коли не забувати про те, що й титани невдовзі дочекалися дітей, то неважко зрозуміти, що в Геї були добрячі проблеми з підрахунком усіх своїх онуків та правнуків.

На жаль, подружнє життя Геї та Урана почало псуватися. Дедалі частіше між ними вибухали сварки, особливо відтоді, як сторуки трійнята розгулялися світом, лякаючи всіх гарчанням, пересуваючи гори й вихлюпуючи воду з океанів.

— Я більше цього не терпітиму! — гримів Уран.

— Ну, що ти, вони ж іще діти... — захищала її Гея.

Проте, коли трійнята пригрозили, що повстануть проти батька, розгніваний Уран скинув їх на самісіньке дно Тартару, країни темряви й смерті, а тоді завалив вхід до неї величезними скелями. Утекти звідти було неможливо.

— Як ти міг?! — скрикнула Гея.

— А що, було чекати, доки вони позбавлять мене трону? — гаркнув Уран.

І про всяк випадок скинув до Тартару ще й циклопів — чомусь ці однооки потвори не подобалися йому із самого початку.

Цього вже Геї виявилось забагато! Вона скликала всіх титанів і поскаржилася на чоловікову жорстокість. Кронос, материн улюбленець, припав вухом до землі й почув стогони своїх братів.

— Батько збожеволів! Його слід позбавити влади, причому якомога швидше! Іще тієї самої ночі наймолодший із титанів прокрався до спальні Урана й поранив його отриманим від матері

серпом. Ослаблого бога було тепер неважко подолати, тож після нетривалої боротьби Кронос штовхнув батька у прірву Тартару. Та почув те, чого не зміг забути більше ніколи:

— Проклинаю тебе, сину! — репетував Уран. — Тебе також колись твій син позбавить престолу! От побачиш!

Та наразі ніщо не свідчило про те, що батькове прокляття здійсниться. За згодою Геї та решти титанів Кронос почав правити світом. Слід сказати, що правив він мудро й справедливо, отож на землі настали щасливі дні. Ніде не було воєн, злочинів, хвороб... Природа, яка занепала за часів жорстокого Урана, почала буйно розвиватися, бо ж про неї дбайливо піклувалися численні божества — великі й маленькі.

Здавалося, що таке щастя триватиме вічно, та, на жаль...

Кронос не міг забути про батькове прокляття.

— Тепер моя черга, — часто повторював він своїй дружині, Реї. — Наступним у Тартарі буду я.

Але щоб Уранове пророцтво не здійснилося, він вирішив усіх своїх дітей ковтати відразу після народження!

Рея була в розпачі!

Заплакана, пішла вона до матері-землі прохати допомоги й заступництва. Проте Гея добре знала, що на її сина не вплинуть жодні слова, бо ж влада позбавляє розуму навіть богів! А Реї так хотілося мати нащадків. Зрештою, вона відчувала, що невдовзі народить наступну дитину — невже й ця потрапить до черева її похмурого чоловіка?!

Тому жінки разом дещо вигадали.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що тебе найбільше вразило? Як ти вважаєш, що буде далі?

Рея

Кронос

Коли дитина мала вже з'явитися на світ, Рея загорнула в пелюшки камінь, завбільшки як немовля, і тоді простягла його Кроносові, мовляв, оце і є наш новий синок.

Гам! — і Кронос поглинув каменюку. Він навіть не здивувався, що дитя таке тверде й важке — у ті часи народжувалися химерні створіння, а вже в родинях богів то й поготів, тому й не дивно, що Кронос не здогадався про підступ.

Зраділа Рея, швиденько вивезла дитину на острів, що називався Крит. Саме тут, захований у печері серед скель, мав зростати її коханий син.

— Догляньте його, гаразд? — попрохала вона гірських німф. — Його звать Зевсом.

— Зевс... — прошепотіли німфи. І відчули, як їх охоплює тремтіння. Адже давнє пророцтво попереджало, що саме таким буде ім'я майбутнього володаря світу, бога над богами, царя Олімпу... Зевс!

Та поки що Зевс мало чим відрізняється від решти дітлахів. Пісяє в штани, щовечора сперечається, бо не хоче йти спати, нишпорить у пошуках солодкого. Він був страшенно втішний, і гірські німфи невдовзі по-справжньому полюбили цього нестерпного малюка. Зрештою, його неможливо було не любити. Хлопчик вештався по всьому острову, збирав квіти й ганявся за метеликами. Згори над ним стежила його мати, Рея. А тут, унизу, від малюка ані на крок не відступали німфи й добрі духи. Та позаяк Рея і досі побоювалася свого підозріливого чоловіка, вона попрохала дев'ятьох жерців, аби ті весь час танцювали неподалік печери, де ріс її синок. Танцюючи, вони мали голосно співати й гучно бити в барабани — усе для того, аби заглушити плач чи сміх Зевса.

Минали роки.

Зевс підростав. І безтурботно ходив собі луками, супроводжуваний його улюбленою козою Амальтеєю, яка всі ці роки годувала його своїм молоком.

Яка ж це була незвичайна коза!

Вірна, мов пес, розумна, наче дельфін, чуйна, наче сокіл. Амальтея стала повірницею Зевсових мрій, його найближчим другом, найтерплячішою слухачкою. Вона не відступала від нього навіть на крок.

Якось Амальтея, зачепившись рогом об скелю, зламала його. Зевс підняв ріг із землі, наповнив його медом, фруктами, горіхами.

— Навіщо? — здивувалася Рея.

— Побачиш... — буркнув Зевс.

Без зайвих розпитувань Рея підсипала до Кроносового супу якогось порошку. Кронос з'їв одну ложку, другу, третю і раптом...

— Що це за гидота?! — гаркнув він, хапаючись за черево. І, перш ніж він устиг добігти до вбиральні, його знудило, і він — сором сказати — виблював.

І тут — увага — сталася несподіванка! Бо Кронос виблював не тільки суп, а й камінь, загорнений у пелюшку, і всіх дітлахів, що їх він проковтнув раніше. Усі вони були вже дорослими, і всі сердилися на батька.

Зевс

— Хапайте його! — наказав Зевс.

І почалася страхітлива боротьба. На боці Кроноса стали всі титани, на боці Зевса, окрім Реї, його брати й сестри, а ще звільнені з полону Тартару сторуки близнюки й циклопи! Яка ж то була битва! Десять років минуло, перш ніж боги виснажилися. Усе важче було їм розмахувати мечами. І лише невтомний Зевс так само завзято й енергійно вражав супротивників блискавицями. Найдовше захищався Кронос, та врешті й він був шубовснун у провалля Тартару, а падаючи, пригадав собі прокляття власного батька, Урана. Нічого не вдієш, доля...

Відтоді світом мав правити Зевс. Разом зі своїми братами й сестрами він оселився на вершині гори Олімп і звідти керував усіма й усім. Звісно, мир запанував не відразу, траплялося, що боги й далі воювали між собою. Та це нічого не змінило, бо саме Зевс мав бути володарем цього світу!

Олімп

Переклад із польської Божени Антоняк

Чому відбулася битва між титанами й богами? Чому Кронос поглинав своїх дітей? Чому Зевс став правити світом?

- 2 Перекажи уривок тексту, який тобі сподобався найбільше.
- 3 Знайдіть у тексті та прочитайте діалог (у парі). Подумайте, чому ви обрали саме цей діалог.
- 4 Випиши з тексту словосполучення з власними назвами — іменами богів.
- 5 Чому виникали міфи про створення світу?
- 6 Прочитай. Про які міфи йдеться в тексті?

За давніх часів люди сприймали міфи як правдиві розповіді про те, що було колись. Але минали століття, міфи поступово перетворювалися на бабусині казки, і вже тільки малі діти вірили в їхню правдивість, їх починали тлумачити не в прямому, а в переносному розумінні. Міфом ми тепер називаємо щось нереальне, вигадане, таке, що не відповідає дійсності, неправдиве. Тож щоб не потрапити під вплив таких сучасних міфів, варто не приймати все

на віру, а намагатися перевіряти сумнівну інформацію, знаходити всьому наукове пояснення, аналізувати й порівнювати джерела походження інформації, консультуватися з фахівцями тощо.

З інтернет-джерел

7 Знайди в інтернеті приклади сучасних міфів.

8 Випиши з тексту 5 займенників, 4 прислівники і 3 слова, які належать до службових частин мови в накреслену тобою таблицю.

9 Устав, де потрібно, апостроф. Запиши слова в зошит.

Пам..ятник, подвір..я, л..юстра, р..юкзак, в..юн, м..який, м..ясний, рум..яний, духм..яний, моркв..яний, сі..ється, в..ється, п..ю, хом..як, св..ято, в..янути, зів..ялий.

10 Запиши слова правильно, поясни правопис.

Різдв'яний, підїзд, червяк, мавп'ячий, дитясла, р'юкзак, мясо.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ПЕРЕКАЗ

11 Порівняй слова. Що в них спільного? Чим вони відрізняються?

Казати — переказати, казання — переказ.

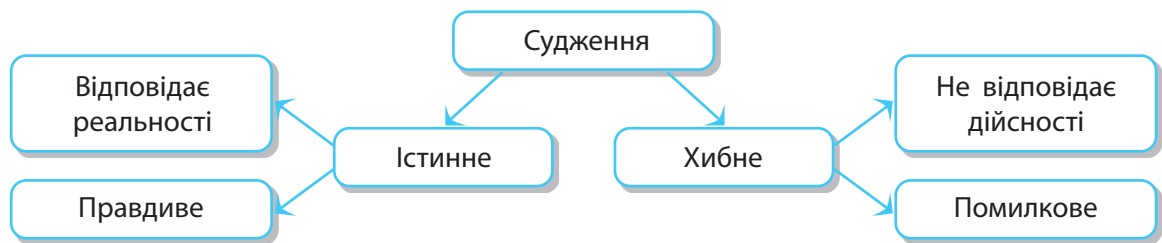
Переказ — усна народна розповідь про реальні чи можливі події минулого.

Переказ — твір усної народної творчості. Народні оповідання про визначні історичні події та їх героїв, а також про заснування поселень, виникнення назв річок, гір, озер тощо. Популярними в Україні були перекази про запорожців, гайдамаків, опришків (наприклад, про Олексу Довбуша в Карпатах), про різноманітні «закляті» скарби тощо.

ПЕРЕКАЗ				
Люди передавали перекази з уст в уста від покоління до покоління	В основі переказів часто лежать якісь факти, достовірна інформація	Відсутність казково-фантастичних елементів	Відсутність повчальності й прихованого змісту	Стосується події, особи чи місця, а тому здебільшого невеликий за обсягом

12 Розрізняй факти і судження!

Судження — це думка. Її виражають розповідними реченнями. Вона може бути як істинною, так і хибною.

13 Запиши речення в зошит. Познач істинні судження +, хибні –.

1. Запорожці перевіряли хлопців, чи годяться вони бути запорожцями.
2. Хлопець мав продемонструвати, як він стріляє з рушниці.
3. Хлопець варив кашу.
4. Хлопець боровся з найдужчим запорожцем.

14 Прочитай народний переказ та перевір, чи справдилися твої передбачення.

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІ

? Чи приймали тебе коли-небудь у якусь компанію? Пригадай, як це було. Що ти відчував / відчувала в цій ситуації?

Народний переказ

Запорожці як підмовлять було до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини*, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган да й клич нас, а ми почуємо да й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гукати. А вони й чують, але не озиваються. То він гукав, гукав да й давай плакати:

— От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові да

* Гетьманщина — українська козацька держава, яка існувала в XVII–XVIII ст. На чолі держави стояв виборний гетьман.

при матері. А то ще перекипить каша, то придуть да битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

— Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу да й скажуть:

— Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

А як же которий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

Да як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти. — Да ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» Да затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

— Оце наш!

Да побравши коси, ідуть до куреня.

А він:

— Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілось; да щоб каша не перекипала, то я почав сам їсти.

То запорожці споглянуть один на одного да й скажуть йому:

— Ну, чуро*, уставай! Годі тобі бути хлопцем. Тепер ти рівний козак.

І приймають у товариство.

Чому козаки влаштовували новоприбулим випробовування? Чому обирали того, хто не журиться? Чому кожний запорожець повинен був уміти кашу зварити?

ВИДИ ПЕРЕКАЗІВ

Чи любиш ти вчити вірші напам'ять? Скільки часу тобі знадобиться, щоб вивчити й переказати казку дослівно? А стародавні оповідачі повинні були знати багато переказів і легенд напам'ять, бо тоді ще не було писемності й записати розповіді було неможливо. Поки люди не почали записувати свої історії, оповідачі запам'ятовували їх, аби декламувати й навчати наступні покоління. Ці усні оповіді існували сотні років до того, як їх уперше записали.

* Чура (джура) — у XVI—XVIII ст. — зброєносець у козацької старшини; тут — козак.

У школі або й у повсякденному житті ти можеш переказувати тексти. Тобі потрібно усно або письмово викласти своїми словами те, що ти чув / чула або читав / читала.

Види переказів

Докладні

Перекажи почуте або прочитане якнайближче до оригіналу

Стислі

Узагальни почуте або прочитане й розкажи чи запиши тільки найважливіше

Вибіркові

Перекажи або запиши лише найголовніше, те, що цікавить тебе або когось іншого

Творчі

Не просто усно чи письмово перекажи почуте або прочитане, а ще й додай щось своє — оригінальне

15 Завдання на вибір.

1. Прочитай текст в особах. Правильно інтонуй речення відповідно до характеристик персонажів.
2. Перебудуй переказ так, щоб вийшла п'еса. Запиши дійових осіб, ремарки, репліки. Зіграй виставу з друзями.
3. Перекажи текст двома способами. Наприклад, вибірково і творчо.

Якщо ти спишеш текст і підпишеш своїм ім'ям, — це буде плагіат.

Плагіат (від лат. — викрадач) — привласнення авторства на чужий твір або на чуже відкриття, винахід тощо, а також використання у своїх працях чужого твору без покликання на автора / авторку.

ТЕМА 1.4. ЗАПОЗИЧУЮ І ЗБАГАЧУЮ

ФОНЕТИКА. ЗВУКИ МОВИ І ЗВУКИ МОВЛЕННЯ. ФОЛЬКЛОР

Фонетика (від грец. — звуковий) — розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови та зміни звуків у процесі мовлення.

Звук — найменша одиниця мови та мовлення. Звуки мови слугують для розпізнавання та розрізнення слів. Усне спілкування між людьми здійснюється за допомогою звуків мовлення.

- 1 Прочитай вірші Ігоря Січовика. Що не так? Зміни виділені букви у словах так, щоб вислови відповідали дійсності. Як змінюється значення слів, якщо змінити один звук?

Лисичка знає назубок
Смачненьку казку «Колосок».

Я вночі забравсь на гірку
І побачив в небі дірку.

Річку Гриць в дітей не просить,
Він її в портфелі носить.

Я іменини відзначаю:
З'їв порт і випив кухоль чаю.

- Чому ці рядки назвали віршами? Що характеризує віршову форму? Назви слова з римами.

- 2 Прочитай слова вголос, чітко й виразно вимовляючи кожен звук. Зміни один зі звуків у слові й утвори нові слова чи форми слів.

Рік, рак, шишка, нігті, каска, гриб, слово, каша, гайка.

Коли ти з кимось спілкуєшся усно, то використовуєш **звуки мовлення**. Звуків мовлення більше, ніж звуків мови.

Звуки мови

Звуки мовлення

Коли ми говоримо, то буває, що голосні та приголосні звуки вимовляємо по-іншому, змінюємо їх у процесі мовлення. Наприклад, у слові кошенья звук [e] звучить з наближенням до [и].

- 3 Прочитай текст.

ФОЛЬКЛОР

Із часом люди перестали сприймати міфи як **достовірне пояснення світу**. **Міфологічні образи** та **сюжетні елементи** «продовжували жити» в усній народній творчості — фольклорі.

Слово **фольклор** — поєднання двох англійських слів *folk* — народ, люди; *lore* — мудрість, знання, тобто *folk lore* — народна мудрість, людське знання.

Фольклорні твори не мали одного конкретного автора чи авторки, а були результатом **колективної народної творчості**. У них відображено уявлення про світ людей того часу.

- ? Попрацюйте в парі. Поясніть значення виділених слів. Використовуйте тлумачний словник.

Міфологія відрізняється від фольклору. Фольклорні твори зазвичай не сприймають як щось правдиве. Це **художньо-естетичне відображення світу** і, як своєрідне породження міфології, він зберігає ті чи інші її риси, але не стає їй тотожним.

? Попрацюйте в парі. Поясніть значення виділених слів. Використовуйте тлумачний словник.

Чому виник фольклор? У давні часи люди не вміли записувати те, що розповідають. Не існувало писемності. **З уст в уста** (усно) люди переповідали легенди й казки, байки і загадки, прислів'я і приказки, співали пісні, танцювали, грали на музичних інструментах.

Звісно, була людина, яка першою складала казку чи байку і розповідала їх. Далі ці твори переповідало багато людей, і кожен новий оповідач чи оповідачка про щось забували, додавали нове чи змінювали так, як уважали за потрібне. Так з'являлися численні **варіанти** одного твору.

Оповідачам потрібно було тримати в пам'яті багато творів, тому вони вигадували прийоми, як їх легше запам'ятовувати. Під час багаторазового повторення зберігалось лише те, що було найбільш влучним, яскравим; те, що було невиразним і не викликало захоплення слухачів, забувалося. Тому народні твори настільки **виразні, завершені**.

? Попрацюйте в парі. Поясніть значення виділених слів. Використовуйте тлумачний словник.

У народних творах люди прагнули не тільки розповісти про своє життя, а й говорити про свої мрії, сподівання, віру в найкраще майбутнє, про перемогу добра над злом, справедливості над несправедливістю, правди над брехнею, розуму над дурістю. З винайденням писемності з'явилася можливість записати народні твори, а пізніше — надрукувати. Зараз ми можемо прочитати їх і в переказах відомих письменників. Фольклор продовжує розвиватися паралельно з літературою в сучасному світі.

Попрацюйте в групі. Визначте ключові слова в кожному абзаці. Запишіть їх. Поставте запитання до тексту так, щоб відповіддю на це запитання були записані ключові слова.

Як пов'язані фонетика (наука про звуки мови) та фольклор — усна народна творчість?

4 Поясни слова *скарб*, *духовний скарб*. Чи можна фольклор назвати духовним скарбом? Чому ти так думаєш?

Скарб — 1) дорогоцінності, гроші, цінні речі; 2) духовні та культурні цінності; 3) щось цінне для певної людини.

Духовні скарби — цінності, пов'язані з внутрішнім світом людини.

- 5 Чому для успішного спілкування потрібно вивчати й фонетику, і фольклор?

ГОЛОСНІ ТА ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ. ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ. МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ

- 6 Учні дали визначення поняття *фольклор*. Хто з них, на твою думку, був точнішим?

Фольклор — мистецтво, яке створене народом та існує в народному житті.

Фольклор — підґрунтя, на якому виникла й продовжує розвиватися література.

Фольклор — мистецтво народу, яке відображає його життя, світогляд, ідеали.

- 7 Розглянь таблицю. Порівняй фольклорні та літературні малі жанри.

МАЛІ ЖАНРИ

Фольклор		Література
ПРИСЛІВ'Я	ПРИКАЗКА	АФОРИЗМ
Завершене коротке (лаконічне) висловлювання	Коротке (лаконічне) висловлювання без висновку	Завершене коротке (лаконічне) висловлювання
Завершена думка	Думка не завершена	Завершена думка
Повчальний зміст	Зазвичай не має повчального характеру	Повчальний зміст
Завершене висловлювання, яке не потребує додаткового пояснення чи відповідного контексту	Незавершене висловлювання, яке потребує додаткового пояснення чи відповідного контексту	Завершене висловлювання, яке не потребує додаткового пояснення
Прості речення, зрідка складні	Прості речення, властива синтаксична незавершеність	Переважно прості речення
Колективний автор — народ	Колективний автор — народ	Конкретний автор чи авторка — письменник / письменниця, філософ / філософіня тощо

8 Порівняй прислів'я. Чим вони схожі, чим відрізняються?

Гладкий кіт мишей не ловить.

Кіт у рукавичках мишей не ловить.

За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш.

Однією рукою двох жаб не впіймаєш.

9 Прочитай прислів'я.

 Японія	Орла по крилах упізнають, а людину по вчинках.
 Франція	Не зробиш масло, не надоївши молока.
 Індія	Друг пізнається в біді, герой — у битві, чесний — у виплаті боргу, дружина — в бідності, родичі — у лиху годину.
 Британія	Кіт у рукавичках мишей не ловить.
 Польща	Краще хліб із сіллю в добрій волі, ніж марципан у неволі.
 Китай	Однією рукою двох жаб не впіймаєш.

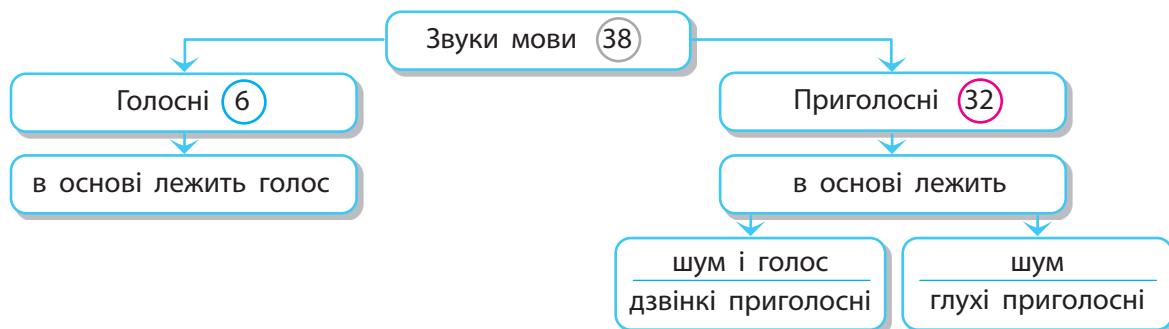
- Чому одну й ту саму думку в різних країнах висловлюють по-різному?
- До кожного прислів'я з таблиці допиши український відповідник. Установи зв'язок між словами у виділеному реченні.
  - Пташка красна пір'ям, а людина — добрими справами.
  - Слово — не горобець, вилетить — не впіймаєш.
  - Друзі пізнаються в біді.
  - У лиху годину узнаєш вірну людину.
  - І золота клітка для пташки неволя.
  - За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш.
  - Гладкий кіт мишей не ловить.
  - Треба нахилитися, щоб із криниці води напиться.

10 Письмово поясни зміст одного з прислів'їв. Наводь приклади з історії чи власного життя.

Пригадай! Звуки мови бувають голосні та приголосні.

Ти можеш записати звуки мови і мовлення. Для цього використай **фонетичну транскрипцію** — це спеціальний фонетичний запис, який передає на письмі особливості вимови звуків під час мовлення.

ЯК ЗАПИСАТИ СЛОВО В ТРАНСКРИПЦІЇ?

- ✓ Пиши у **квадратних дужках** [ ].
- ✓ Кожний звук слова пиши **окремою** буквою: [жит].
- ✓ Пиши тільки малі букви [кити].
- ✗ Не пиши букви **Я, Ю, Є, Ї, Ь, Щ**.
- ✓ Позначай **наголос** у словах із двома чи більше складами [киті́].
- ✓ Позначай:

М'якість приголосного	Напівпом'якшеність	Подовжені та подвоєні приголосні	Звук, до якого наближається вимова	Злиття звуків у вимові
скісною рисочкою вгорі [']	знаком [']	двокрапка [:]	маленька літера вгорі [e ^h]	дужка [ ]
[с'ім]	[б'], [г'] [к'], [г'], [х'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ж'], [ч'], [ш'], [дж']	[взут':á]	[се ^h ло] [зи ^e ма] [ко ^u жу́х]	[джм'іл'] [дз'в'ін]

11 До кожного слова добери фонетичну транскрипцію. Запиши утворені пари.

Лис, ліс, завдання, гілля, ходжу, дзиґа, весло.

[лис], [дзі́ґа], [г'іл':á], [л'іс], [завда́н':а], [ходжу́], [ве^hсло].

12 Запиши повідомлення не фонетичною транскрипцією.
[с'огóд'н'і] [ре^нпе^нтіц'ія] [ве^нста^ви^е] [й] [змагáн':а] [с] [плáван':а].

13 Запиши слова фонетичною транскрипцією за зразком.

Зразок. Ліс — [л'іс] — 3 б., 3 зв.

Літо, дзвінок, узлісся, сіль.

14 Склади речення з кожною приказкою. Запиши виділені слова фонетичною транскрипцією.

- Знає **кицька**, чиє **сало** з'їла.
- Куди **голка**, туди і нитка.
- Від одного **гнилого** яблука увесь **віз** гние.

15 Прокоментуй приказку «Язик до Києва доведе» для минулого та сучасного, зважаючи на наявність / відсутність смартфонів.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ІНТЕРВ'Ю

Інтерв'ю (від англ. — співбесіда, ділова зустріч) — це мовленнєвий жанр, бесіда, що вибудована за певним планом з обов'язковою фіксацією відповідей.

Інтерв'юєр / інтерв'юєрка — особа, яка бере в когось інтерв'ю. Особу, з якою ведуть бесіду, називають співрозмовником (співрозмовницею), або **респондентом (респонденткою)**.

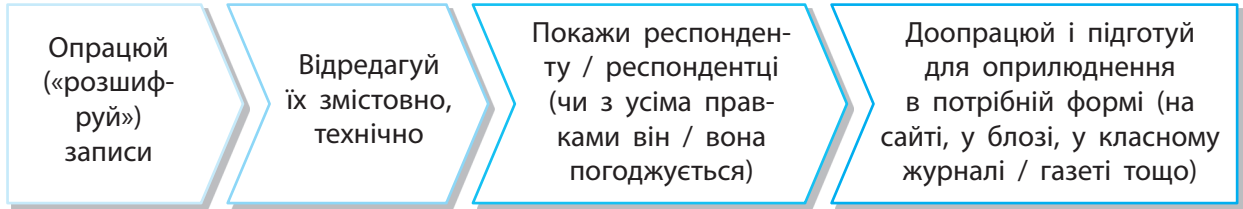
Під час інтерв'ю один зі співрозмовників / співрозмовниць (та людина, у якої беруть інтерв'ю) більше знається на певній темі, ніж інтерв'юєр чи інтерв'юєрка.

1 Прочитай пам'ятки.

ЯК ПІДГОТУВАТИСЯ ДО ІНТЕРВ'Ю?

Тема розмови	Визнач й обдумай, хто найкраще знається на цій темі (тобто знайди потрібного співрозмовника / потрібну співрозмовницю)
План розмови	Сформулуй запитання, які будуть поставлені співрозмовнику / співрозмовниці, визнач їхній порядок
Інформація	Знайди важливу інформацію про співрозмовника / співрозмовницю для проведення інтерв'ю
Ситуація спілкування	Визнач місце, час, засоби проведення — ручка й записничок, смартфон, диктофон чи відеокамера тощо

ЯК ОПУБЛІКУВАТИ ІНТЕРВ'Ю?

- 2 Працюючи в групах, укладіть список із трьох тем, які можуть бути цікавими вам для інтерв'ю.
- 3 Обери одну тему й визнач, у кого ти братимеш інтерв'ю (хто може відповісти на твої запитання із цієї теми).
- 4 Візьми інтерв'ю та оприлюдни його.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ І ВЗАЄМОЦІНЮВАННЯ

1. Яка різниця між *мовою* та *мовленням*?
2. Назви складники ситуації спілкування.
3. Що таке *тема* тексту, а що таке — *ідея*?
4. Які дві групи звуків мови ти знаєш?
5. Що таке *орфоенія*?
6. Назви відомі тобі чергування голосних звуків. Наведи приклади.
7. Що таке *орфографія*?
8. Як дізнатися, яку букву писати в ненаголошених складах — *е* чи *и*?
9. Розкажи про *міф*. Які міфи ти знаєш?
10. Чим *література* відрізняється від *фольклору*?
11. Які українські *народні перекази* тобі відомі?
12. Чим *прислів'я* відмінне від *приказки*? Наведи приклади.

РОЗДІЛ 2. ДІМ, ЯКИЙ МИ БУДУЄМО

У цьому розділі ти:

- ✓ продовжиш знайомство з казками, байками;
- ✓ дізнаєшся про звукові явища в системі приголосних звуків;
- ✓ продовжиш знайомство з нормами літературної вимови;
- ✓ досліджуватимеш службові частини мови та вигуки, зокрема звуконаслідувальні слова (у зв'язку з голосними та приголосними звуками);
- ✓ учитимешся писати анотацію.

Ключові слова:

Фольклор, байка, казка, уподібнення, звуконаслідування, орфоепія, орфографія.

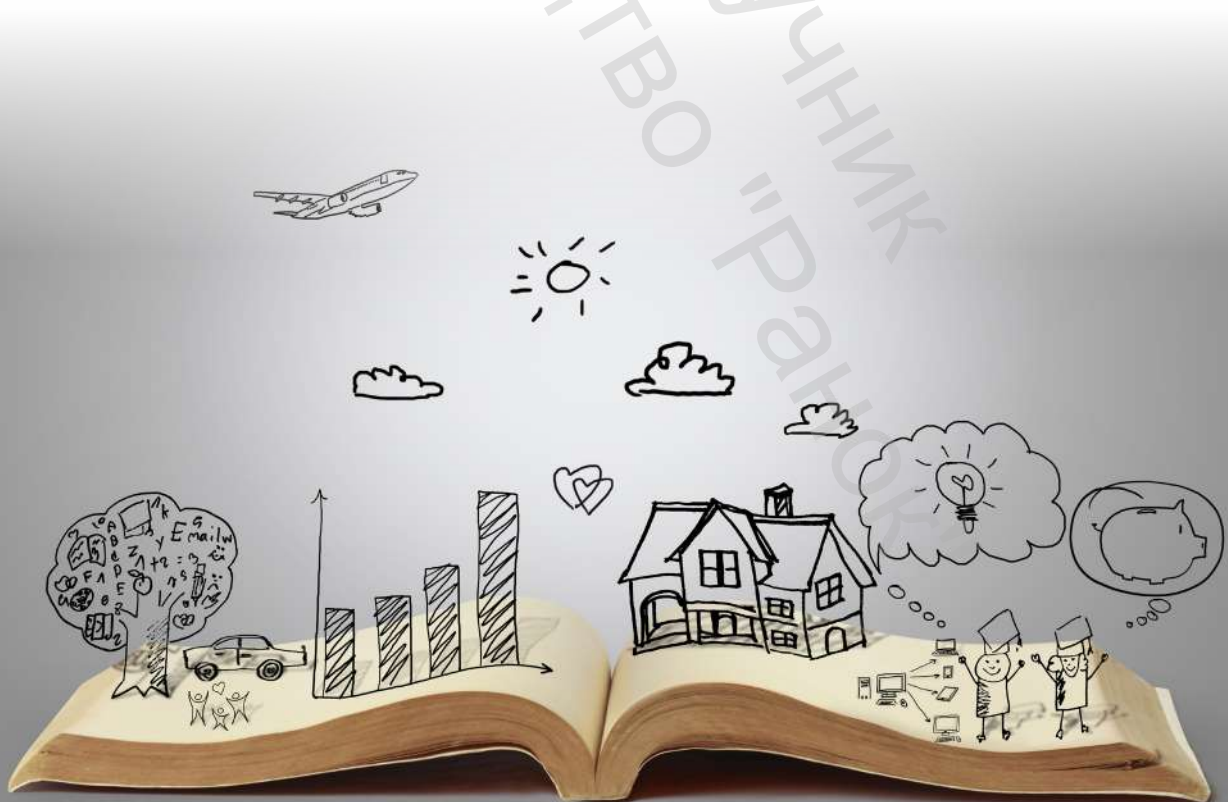

Мар'яна Савка
«Україна»

Леонід Глібов
«Лисиця-жалібниця»,
«Щука, Муха і Бджола»,
«Жаба і Віл»

Мар'яна Прохасько,
Тарас Прохасько
«Хто зробить сніг.
Куди зникло море»

Девід Вольямс
«Бабця-бандитка»

ТЕМА 2.1. ДБАЮ ПРО СЕБЕ ТА ІНШИХ

ФОЛЬКЛОР. НАРОДНА КАЗКА. ВИДИ КАЗОК. КАЗКИ ПРО ТВАРИН

Казка — фольклорний твір про вигадані події.

У народних казках перемагає добро, справедливість, любов. Винагороджуються працьовитість, чесність, щирість, сміливість, а лінь, заздрість, злість, боягузтво засуджуються.

ВИДИ НАРОДНИХ КАЗОК

Казки про тварин	Чарівні казки	Побутові казки
Головні персонажі — тварини. У тваринах втілено риси характеру людини. Лисиця — хитра, заєць — боязкий.	Діють люди і тварини, відбуваються чарівні перетворення, дивовижні пригоди в чарівному царстві, де борються добрі та злі сили, є чарівні предмети, які допомагають головному герою.	Казки, у яких головними персонажами були найчастіше розумний бідний селянин чи солдат, мудра дівчина тощо.
«Лисиця і Журавель», «Пан Коцький»	«Котигорошко», «Микита Кожум'яка»	«Мудра дівчина»

1 Прочитай народну казку «Чапля, Черепаха та Рак». Дай відповіді на запитання.

Чи піклуєшся ти про себе? Який це має вигляд? Як ти дбаєш про інших? Розкажи про це.

ЧАПЛЯ, ЧЕРЕПАХА ТА РАК

Казка

? Як ти думаєш, де відбуватимуться події? Що станеться?

Десь-не-десь та колись давно жила-була коло однієї річки чапля. Усім звісно, що кожна чапля живе коло річки або коло болота, бо вона звідтіль кормиться: ловить рибку, жабів та всяку водяну твар, — та тим і живе на світі. Так і оця чапля жила собі коло річки. Довгенько вона уже тут жила, ловила з річки рибу й тим годувалася.

От як прожила вона уже скільки років, так зробилась дуже стара і уже не здужала сама і риби піймать. А їсти все-таки щодня хочеться. Думала, думала вона, як своєму горю пособить, та так нічого і не вигадала.

На її щастя, прийшла до неї один раз у гості стара черепаха, що жила у тій річці. А черепаха та колись давненько у неї кумувала, так ото, було, як коли і ходить стару чаплю провідать. Прийшла до чаплі черепаха, сіли вони під кущиком комишу та й сидять, гостюють.

? Що трапилося з чаплею? Доведи свої слова рядками тексту. З ким чапля зустрілася? Як ти думаєш, яку пораду черепаха дасть чаплі? Що буде далі?

Стала чапля хвалиться черепасі про свою старість та гірке життя, а черепаха й каже:

— Треба вам, кумасю, пособить у вашому горі! У річці риби наплодилось такого багато, що уже стає тісно, і через те й мені життя плохе. Я надумала ось яку штуку: як вернусь я назад, так розкажу усім риbam, що чула од вас, що люди хочуть випустити із річки воду і виловить усю рибу; а як хто хоче живий остаться, так нехай попросить вас перенести їх у другу річку. От ви і будете потрошку ту дурну рибку носить та тим і будете до смерті кормиться.

Дуже дякувала чапля своїй кумі за таку гарну вигадку. А черепаха вернулась у річку, зібрала коло себе великий гурт риби та й каже.

— Ходила я в гості до своєї куми чаплі, так чула од неї, що над нашою річкою збирається велике лихо...

— Яке? — питають швиденько цікаві рибки.

— Таке велике лихо, що й розказувать страшно! Збираються люди з нашого ставка випустить воду, щоб виловить усю чисто рибу... Для мене це діло не дуже страшне, бо люди мною не користуються; та як захочу, так і сама перелізу із цієї річки в другу; а от вам, риbam, прийдеться, мабуть, усім пропасти!

Перелякалась у річці уся риба, почувши від черепахи отаке лихо. Зачала вона од великого горя скрізь по річці метаться, стрибать та підкидаться, а як помогти собі в такій біді — не знає. Зібралось знову коло старої черепахи чимало риби, та й стала вона уся гуртом просить черепаху, щоб порадила, що їй тепер робить у такій великій пригоді.

А черепаха й каже:

— Знаю я одно средство, як вам од свого лиха утекти. Як настане завтра утречко, та побачите ви над берегом стару чаплю, мою куму, так ви і просіть її, щоб вас порятувала. Вона дуже добра птиця і від того, знаю, не відмовиться. Просіть її, щоб попереносила вас у другу річку... Ото тільки біда, що вона уже

дуже стара стала, так за раз багато не візьме... Ну, а все-таки хоч по одній кожний день носитиме, так і то добре!

Рано утречком, тільки стало світать, а риба уся так і сунула до берега, де стояла коло води стара чапля. Дуже зраділа чапля та іще більше стала дякувати кумі за добру вигадку. А риба підплила до самої чаплі, та кожна і просить, щоб скоріше її од великої біди порятувала. Вибрала чапля найбільшу рибину, узяла її та й понесла нагору; а як одлетіла уже далеченько від річки, так там сіла собі любенько та й і з'їла ту рибу, а кісточки на місці кинула.

Стала вона так щодня носить рибку з річки та їсти; та й підправила на старості. Багато вона отак виносила риби з річки...

? Що порадила черепаха чаплі? А рибам? Про кого черепаха турбувалася? У яких рядках про це йдеться? Що сталося? Що буде далі?

Один раз довідався і старий рак від риби про те саме їхнє лихо, що люди думають випустити з річки воду. Хоч і старий він був — той рак, — а все-таки і йому не хотілось потрапити до людей у руки, бо він давненько іще чув, що люди варять рака у кип'ячій воді та їдять і ласують ними ще дужче, ніж рибою. От він підліз і собі аж до берега, де стояла чапля, та й проситься, щоб вона віднесла і його туди, де вона рибу носить. А чапля зроду не бачила раків, бо вони усе сидять аж на самому дні, а тільки чула вона від людей, що вони дуже добрі.

— А хто ти такий? — питає чапля.

— Та я ж рак.

— Ну, якщо ти рак, так давай я тебе зараз віднесу, бо я раків ще не носила, — каже чапля.

Узяла вона рака та й понесла. Принесла вона його аж на те місце, де щодня їла рибу. Побачив рак, що там валяється багато риб'ячих кісток, та й догадався, нащо чапля сюди рибу носить. Тільки хотіла чапля його клювати, а він ухопився обома клешнями за шию та й задавив її, а сам вернувся у річку та й розказав рибі чисто все, як було.

Тоді тільки риба узнала, який великий ворог був для неї ота стара чапля, і дуже дякувала старому ракові, що він її задавив.

- Про кого турбувалися чапля; черепаха; рак?
- Чи могли вони порозумітися? Чому?
- Чого вчить ця казка?

2 У тексті є слова *годів, средство, узнала, утречко*. Добери до них нормативні відповідники. Чому в тексті вжито саме такі слова?

3 Відредагуй речення. Запиши в зошит відредаговане.

Получається, що черепаха надурила рибів. Вони, канєшно, були друзями, но так робити нільзя. Добро та справедливість должні перемагати.

4 Напиши казку від імені одного з персонажів.

ГРАФІКА. АЛФАВІТ. ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ

Щоб записати слова, речення, тексти, ти використовуєш букви (літери).

Бўква (літера) — це графічний знак, який слугує для позначення звука на письмі.

Гр́афіка — розділ науки про мову, який вивчає знаки письма.

Крім букв, існують також графічні знаки. Наприклад:

апостроф	дефіс	знак наголосу	знак перенесення
'	-	´	-
розділові знаки			
крапка	кома	тире	двокрапка
.	,	—	:

Усього в українській мові 33 букви. Вони розміщені в певному усталеному порядку. Цей порядок має назву **алфáвїт**, або **áзбука**, або **абéтка**.

5 Уклади список із 10 прізвищ, імен і по батькові твоїх однокласників / однокласниць.

Зразок. Архипенко Олександр Сергійович, ...

6 Завдання на вибір. Обери одну з пропонованих тем. Уклади список із 15 слів за абеткою (до цієї теми).

1. Улюблені книжки.
2. Письменники / письменниці.
3. Герої казок, мультфільмів, фільмів.
4. Улюблені страви.

7 Розкажи про співвідношення звуків і букв за таблицею. Добери приклади для кожної букви.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

Букви	Що позначають	Приклади
щ	два звуки [шч]	борщ [боршч]
ї	два звуки [йі]	їжак [йіжак]
я, ю, є	два звуки [йа], [йу], [йе] на початку слова	явір [йав'ір] юрта [йурта] єнот [йе'нот]
	два звуки [йа], [йу], [йе] після букви на позначення голосного	моя [мойá] мою [моу'у́] моє [мойé]
	два звуки [йа], [йу], [йе] після апострофа	в'ю [вйу]
	один голосний звук [а], [у], [е], що стоїть після м'якого приголосного	синя [сін'а] синю [сін'у] сине [сін'е]
дж, дз	злиті звуки [дж], [дз], [дз']	[джм'іл'] [гедз']
	окремі звуки [дж], [дз], [дз'], коли [д] належить до префікса, а [ж], [з] — до кореня	[п'іджи'євіти] [п'ідзémни'єй]
м'який знак ь	м'якість попереднього приголосного	[т'ін']

8 Випиши в зошит слова у два стовпчики: 1) у яких букви **я, ю, є** позначають один звук; 2) у яких ці букви позначають два звуки.

Покоління, міфологію, праця, єдиний, Гея, який, порівнювати, Рея, Запоріжжя, сміливістю.

9 Запиши слова фонетичною транскрипцією.

Ялина, юрба, єнот, листя, вірністю, мрія, пір'я, їхати.

ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ. ВІРШОВА ТА ПРОЗОВА ФОРМИ СЛОВЕСНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ. ВІРШІ. АЛІТЕРАЦІЯ

- 10 Пригадай, які звуки належать до дзвінких, а які — до глухих приголосних.

Розглянь малюнки. Чому сталося непорозуміння?

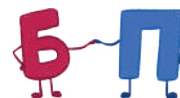

У мене грип.

Я читала казку.

Деякі приголосні утворюють пару дзвінкий — глухий.

- 11 Розглянь таблицю. Назви приголосні, які утворюють пари. Назви приголосні, які пари не утворюють.

ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Дзвінкі	[б]	[д]	[д']	[ж]	[з]	[з']	[дж]	[дз]	[дз']	[г]	[г]
Глухі	[п]	[т]	[т']	[ш]	[с]	[с']	[ч]	[ц]	[ц']	[к]	[х]
Дзвінкі	[в]	[л]	[л']	[м]	[н]	[н']	[р]	[р']	—	[й]	
Глухі	—	—	—	—	—	—	—	—	[ф]	—	

- 12 Прочитай вірші. Який настрій викликає в тебе кожен із них? Чому?

САМОТНІЙ САД

Сипле, стеле сад самотній
Сірий смуток — срібний сніг, —
Сумно стогне сонний струмись.
Серце слуха скорбний сміх.

Серед саду страх сіріє,
Сад солодкий спокій снить, —
Сонно сиплються сніжинки,
Струмись стомлено шумить.

Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, —
Срібно стеляться сніжинки —
Спить самотній сад...

Володимир Кобилянський

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав, —
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопавав.

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз у раз скрипів.

Тарас Шевченко

- Які приголосні звуки найчастіше повторено у кожному з віршів?
- Як ти гадаєш, чи випадково поети змальовують картини природи словами з такими звуками?

Алітерація — стилістичний прийом, який полягає у повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змісту.

- 13** Випиши з вірша Тараса Шевченка по 6 слів, які починаються дзвінками та глухими приголосними.

Починаються із дзвінких приголосних	Починаються з глухих приголосних

- 14** Щоденник подвійних нотаток.

Запиши строфу (стовпчик вірша), яка тебе найбільше вразила / тобі сподобалася / змусила щось згадати, про щось подумати в першому стовпчику таблиці, а свій коментар щодо неї — у другому.

Строфа	Мій коментар

БАЙКА. ТЕМА. МОРАЛЬ. ПЕРСОНАЖІ. ПЕРЕКАЗ

Слово *байка* утворене від слова «*баяти*», тобто розповідати. Байки створюють для того, щоб спонукати людей замислитися над своїми вчинками.

Байка — коротка прозова чи віршована розповідь повчального характеру з яскраво сформульованим висновком — мораллю, який надає розповіді алегоричного змісту.

Особливості байки			
Алегорія	Мораль	Життєва ситуація	Персонажі
Приховане зображення рис характеру людини через учинки тварин чи рослин	Повчальний висновок	Зображення конкретного випадку із життя (часто комічного) як такого, який усім відомий (типовий)	Найбільш розповсюджені — тварини, які діють як люди

Персонажами байки є зазвичай тварини, але можуть бути й речі: *окуляри, камінь, виноград* тощо або люди: *кухар, гість, швець* та інші. Байка вчить важливих життєвих правил, учить пізнавати себе, замислюватися над власними вчинками й змінюватися на краще.

Деякими ознаками байка схожа на міф, казку про тварин, анекдот і прислів'я. Байка близька до міфів як одна з давніх форм усвідомлення людиною світу, подій, що з нею відбуваються. Історія, яку розповідає байка, нагадує народну казку про тварин, у якій вони діють як люди. Комічні ситуації нагадують народні анекдоти, що смішать, але й навчають. А мораль байки схожа на прислів'я, вона може стати афоризмом.

Афоризм — короткий, влучний, оригінальний вислів, що виражає узагальнену думку в легкій для запам'ятовування формі. Цей вислів згодом неодноразово повторюють (відтворюють) люди.

- Що спільного між народними казками про тварин і байками? Чим вони відрізняються?
- Чому байки актуальні й у наш час?

15

Завдання на вибір.

1. Створи прозову байку, мораллю якої є прислів'я. Запиши її.
2. Знайди народний анекдот. Перетвори його на байку. Запиши.
3. Згадай улюблену казку про тварин. Запиши її стисло як байку.

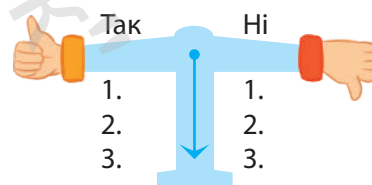
- Які риси характеру описують у байках за допомогою образів тварин? Чому саме на цих тварин люди звертають увагу, коли думають про певну рису характеру?
- Які людські риси засуджують? Наприклад, вовк — дурість; лисиця — хитрість.

Спочатку байки існували в прозовій формі. Пізніше їх переспівали у віршовій формі. За збіркою байок Езопа навчали дітей в Афінах у Давній Греції.

16

T-схема. Байка — це водночас забавка та серйозні роздуми. Чи погоджуєшся ти із цією думкою?

- 17 Прочитай байку давньогрецького письменника Езопа, якого називають «батьком байки».

Езоп

МУРАШКА І ЖУК

Байка

У літню пору Мурашка, гуляючи по полю, збирала зернятка пшениці та ячменю і запасалася кормами на зиму. Побачив її Жук і здивувався, що вона така роботяща: працює навіть у той час, коли всі інші тварини, забувши про працю, відпочивають. Мурашка промовчала. Та коли прийшла зима й дощ розмив гній, зголоднілий Жук прийшов до Мурашки попросити трішки харчів. Тоді Мурашка сказала йому: «О Жуче, якби ти працював тоді, коли я, замість того, щоб лаяти мене, тобі не бракувало б тепер їжі».

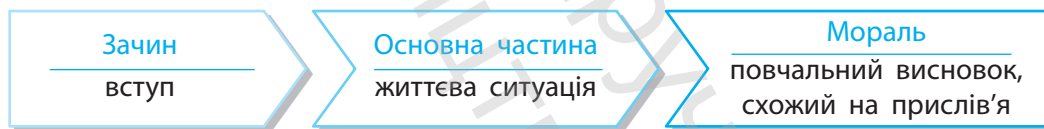

Так і люди: при достатках не думають про майбутнє і тяжко бідують, коли їм зрадить доля.

Переклад Юрія Мушака

- Яка мораль цієї байки? Як, знаючи мораль байки, ти сприймаєш образ Мурашки?
- Проаналізуй будову байки за схемою.

БУДОВА БАЙКИ

БАЙКА. ТЕМА. МОРАЛЬ. ПЕРСОНАЖІ. ПЕРЕКАЗ

- 18 Прочитай байку «Мурашки й Цикада».

Езоп

МУРАШКИ Й ЦИКАДА

Байка

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелося шкодувати.

Переклад Андрія Білецького

«Мурашка і Жук» — одна з найвідоміших байок Езопа. Хоч більшої популярності набула байка, де замість Жука з'являється Цикада, яка «співала і веселила перехожих», на що Мураха відповів «Ну, так потанцюй узимку».

Французький поет Жан де Лафонтен змінив цей сюжет. Езопівського жука чоловічого роду перетворив на Лафонтенівську цикаду жіночого роду. Оскільки слово «мураха» (la Fourmi) у французькій мові теж жіночого роду, то вийшов сюжет не про двох істот чоловічого роду, як у Езопа, а про двох — жіночого роду.

Героїні байки:

- Мурашка — старанність, працелюбність, поміркованість.
- Цикада — легковажність, незавбачливість, несумлінність.

Мораль: не можна в житті бути безтурботними та не дбати про майбутнє.

Засуджено: лінощі, безпорадність, легковажне ставлення до життя.

Мова байки: лаконічна, суха, ділова; сюжет — один із найпопулярніших у світовому байкарстві.

Проаналізуй будову байки за схемою на с. 66.

БАЙКА. ТЕМА. МОРАЛЬ. ПЕРСОНАЖІ. ПЕРЕКАЗ

- 19 Прочитай байку Леоніда Глібова «Коник-стрибунець». Дай відповіді на запитання.

Леонід Глібов

КОНИК-СТРИБУНЕЦЬ

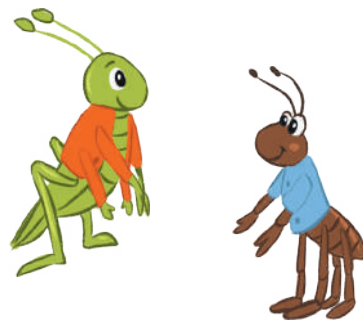
Байка

У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
І веселий, і співучий,
І проворний стрибунець,
Чи в пшениченьку, чи в жито,
Досхочу розкошував
І цілісінькеє літо,
Не вгаваючи, співав;
Розгулявся на всі боки,
Все байдуже, все дарма...

Коли гульк — аж в степ широкий
Суне злючая зима. Коник плаче,
серце мліє;
Кинувсь він до Мурав'я;
— Дядьку, он зима біліє!
От тепер же згину я!
Чуєш — в лісі ворон кряче,
Вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
Як се лихо перебудуть!

— Опізнився, небораче, —
 Одказав земляк йому, —
 Хто кохав життя ледаче —
 Непереливки тому.
 — Як же в світі не радіти?
 Все кругом тебе цвіте, —
 Каже Коник, — пташки, квіти,
 Любе літечко на те;
 Скочиш на траву шовкову —
 Все співав би та співав... —
 На таку веселу мову

Муравей йому сказав:
 — Проспівав ти літо боже,
 — Вдача вже твоя така, —
 А тепер танцюй, небоже,
 На морозі гопака!

- Про що йдеться в байці?
- Як описує байкар персонажів? Чому?
- Яка мораль байки?
- Проаналізуй будову байки за схемою на с. 66.

20 Пригадай звуки, які видають різні комахи. Як ти можеш їх записати? Порівняй звичайні вигуки та звуконаслідувальні слова.

Звичайні вигуки	Вигуки — звуконаслідувальні слова
Позначають емоції, почуття, волевиявлення мовця	Позначають звуки навколишньої дійсності
Закріплені в мові (у словнику) й упізнавані мовцями	Часто є індивідуальними, ситуативно створюваними
Певний вигук співвідносять здебільшого з визначеною емоцією, почуттям чи волевиявленням	Певне звуконаслідувальне слово може співвідноситися зі звуковими виявами різних предметів чи явищ
Мають здебільшого усталену форму написання	Можуть бути написані по-різному (без дефісів, із дефісом чи дефісами, із повторюваними буквами)

- Наведи приклади різних написань звичайних вигуків і звуконаслідувальних слів.

Довідка. А-а-а, о-го-го, ха-ха-ха, киць-киць, ш-ш-ш, ку-ку, му-у-у, ня-а-ав, кру-кру, кукуріку, ках-ках-ках, гав-гав, му-у-у, тьох-тьох-тюї, тік-так, дзень, брязь, бах.

21 Проаналізуй таблицю.

Вимова звуків [дж], [дз]	
Як один звук	Як окремі звуки, якщо вони належать до різних частин слова (префікса та кореня).
Джміль [джм'іл'], дзвоник [дзв'онік]	Піджену [п'ідже'ну], відзивати [в'ідзи'вати]

- Випиши в зошит слова, у яких сполуки букв ДЖ і ДЗ потрібно вимовляти як один звук.

Дзижчання, джерготання, підживлення, джмелевий, підземелля, дзвякнути, дзеленькати, дзюркіт.

22 Прочитай про мандрівний сюжет. Чи можна сказати, що сюжет байки про Мурашку і Жука / Цикаду / Коника є мандрівним?

Мандрівний сюжет — історії на ту саму тему, з подібним перебігом подій і схожими персонажами у фольклорі та літературах різних народів.

Мандрівний герой — персонаж, який діє в казках різних народів із різними іменами та в дещо інших ситуаціях, але наділений тими самими рисами характеру.

Алегорія — приховане зображення рис характеру людини через учинки тварин чи рослин.

23 Поміркуй, чому митці різних часів і народів створювали власні байки, звертаючись до творів, написаних попередниками. Чому такі байки все-таки можна вважати оригінальними? Чи збагатилися культури різних народів завдяки таким творам?

ТЕМА 2.2. БЕРУ УЧАСТЬ У ЖИТТІ ГРОМАДИ

ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ. ЛЕГЕНДА. ТЕМА Й ІДЕЯ. ПЕРЕДБАЧЕННЯ ЗА НАЗВОЮ ЛЕГЕНДИ ТА КЛЮЧОВИМИ СЛОВАМИ. ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

Легенда — оповідь повчального змісту про незвичайну, дивовижну подію, яку сприймають як правдиву, достовірну.

1 З ким із дітей ти погодишся? Чому?

Слово *легенда* багатозначне, бо має багато значень.

Слово *легенда* омонім, бо його пишуть і вимовляють однаково, але значення зовсім різні.

Слово *легенда* і багатозначне, бо має багато значень, і омонім, бо його пишуть і вимовляють однаково, але значення зовсім різні.

Зі словника	
ЛЕГЕНДА 1	1. Народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою. 2. Що-небудь вигадане, неправдиве.
ЛЕГЕНДА 2	1. Напис на монеті. 2. Сукупність умовних знаків і пояснень до карти, плану, малюнка і т. ін.

Легенди розповідають про певні (здебільшого реальні) історичні події, походження народу, міст, сіл, водойм, улюблених народних героїв тощо. Оповідач легенд, на відміну від казкаря, має дотримуватися фактів, переказувати якомога точніше.

2 Прочитай народну легенду.

Чи любиш ти спостерігати за зоряним небом? Чому? Які сузір'я ти знаєш?

Склади розповідь про сузір'я за ключовими словами: *посуха, дівчина, глечик, дощ.*

ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Народна
легенда

? Який вигляд повинне мати сузір'я, яке має таку назву? Чому?

Колись дуже давно, а де саме — невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати та мерти.

У тім краю, де ото трапилась така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, взяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то найшла. Набрала в глечик і понесла додому.

По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим одволала його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж саме; потім на третього, четвертого і, вкінць, на сьомого. Всім давала пити і всіх одволала од смерті. Води зосталось у неї тільки на самому дні.

Йшла вона, йшла та по дорозі сіла відпочивать, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитись та й перекинув глечик. Коли перекинувсь той глечик, то з нього вилетіло сім зірок великих і восьма маленька та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і єсть Віз або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма маленька (дід показав близько біля воза маленьку зірку), так то душа собаки, що перекинула глечик.

Так ото Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була тая дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

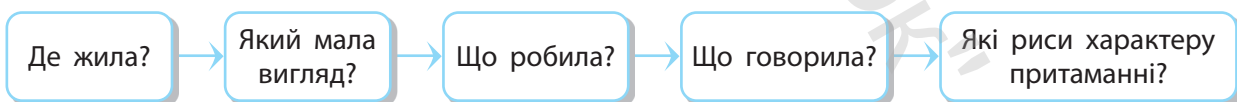
Дай відповіді на запитання і доведи їх рядками тексту.

Чому дівчина шукала воду?

Чому вона не донесла воду додому?

Чому Бог послав на ту країну дощ?

3 Розкажи про дівчину за схемою.

Довідка. Зла — добра, байдужа — чутлива, груба — доброзичлива, егоїстична — здатна до співпереживання (емпатійна).

ОРФОЕПІЯ. ВИМОВА ДЗВІНКІХ І ГЛУХИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Орфо́епія — це розділ науки про мову, що вивчає правильну вимову слів.

- 4 Діти обговорювали, чому важливо вчитися правильно вимовляти слова. З ким ти погодишся?

Я дбаю про себе та інших. Дотримання правил орфоєпії допомагає мені порозумітися з іншими людьми, коли ми спілкуємося усно. А моїм друзям не потрібно прислухатися, бо я чітко і правильно вимовляю слова.

Я дбаю про себе та інших. Я закликаю всіх учити орфоєпічні правила. Якщо мій співрозмовник / співрозмовниця правильно вимовляє слова, дотримуйтеся правил орфоєпії, то я зосереджую увагу на тому, про що ми говоримо.

Помилку у вимові слів називають **орфоєпічною**. З'ясувати, як правильно вимовляти слово, можна за **орфоєпічним словником**. Звучання слова передано у словнику фонетичною транскрипцією.

- 5 Попрацюйте в парі. Прочитайте абзац тексту з підручника з будь-якої сторінки по черзі. Стежте за правильною вимовою слів. Дайте поради одне одному щодо покращення вимови.

ЯК ВИМОВЛЯТИ ДЗВІНКИ ТА ГЛУХІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ?

Звуки	Вимова	Приклади
Дзвінкі	Треба вимовляти дзвінко! Винятки: <i>кігті, нігті, легко, вогкий, дьогтю</i> й похідні від них	Зуб [зуб], казка [кázка], любов [л'убóв] Легко [лéхко]
Глухі	Перед дзвінкими приголосними — одзвінчуються	Боротьба [бород'бá], анекдот [ане"гдóт]

- 6 Прочитай, як учень пояснив фонетичне явище одзвінчення. Чи правильно він це зробив?

Якщо у слові є поряд два приголосні звуки, перший із яких глухий, а другий — дзвінкий, то дзвінкий завжди одзвінчує глухий. Наприклад, у слові *боротьба* є збіг приголосних [т'] і [б]. Перший — глухий, другий — дзвінкий. Звук [б] впливає на попередній [т'], і той перетворюється на [д'] (свою дзвінку пару — див. таблицю на с. 63), тому слово вимовляють як [бород'ба́].

Уподібнення за дзвінкістю

глухий + дзвінкий = дзвінкий + дзвінкий

- 7 Розкажи, які звуки у вимові потрібно одзвінчувати (і до яких звуків) у наведених словах.

Рюкзак, просьба, Вишгород, плацдарм, молотьба, осьде, анекдот.

- 8 Запиши слова фонетичною транскрипцією.

 Вокзал, отже, якби, футбол.

- 9 Практикум із вимови приголосних.

Вимовляй буквосполучення дж, дз як один звук [дӂ], [дз̆].

ходжу	джерело	дзвоник
сиджу	джерельний	дзвінкий
піджак	джаз	дзенькати
бджілка	джем	дзеркало
бджоляр	джунглі	дзеркальний

Вимовляй **твердо** звук [р].

Ігор	звір	редька
лікар	двір	ребус
буквар	пустир	Харків
тепер	снігур	крем

Вимовляй **твердо** звуки [ч], [ш].

читати	ключ	борщ	сидиш
читач	ключик	плющ	лежиш
читання	м'яч		біжиш
читальний	м'ячик		летиш

- 10 Прочитай слова. Зверни увагу на різницю у вимові звуків [г] і [ґ]. Склади словосполучення зі словами, у яких є звук [ґ].

грунт	ганок	гуля	гудзик	ґречний
город	гараж	губка	гуляти	гречка

Поясни значення виділеного слова.

- 11 Прочитай скоромовки. З якою метою їх створюють? Визнач приголосні звуки, які повторено в скоромовках. Розкажи, як їх потрібно вимовляти.

Два **стоноги**, дві **стоніжки**
Захотіли грати в **сніжки**,
Тільки ж як
Ліпити сніжки —
Рук **нема**,
Одні лиш **ніжки**.

Чайка **жабку** пригощає:
— Молока **тобі** чи чаю?
— **Молоко** вже допиваю,
Хочу чаю з **молочаю**.

- 12 Завдання на вибір. Спиши одну зі скоромовок із завдання 11 (на вибір). Запиши звукові схеми кожного слова. Запиши транскрипції виділених слів.

- 13 Запиши читання скоромовки на диктофон. Прослухай. Оціни свою вимову. Обговори читання скоромовок з однокласниками й однокласницями. Навчись вимовляти скоромовки правильно.

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА КАЗКА. ТЕМА Й ІДЕЯ. ЗАГОЛОВOK. ПЕРЕДБАЧЕННЯ ЗА НАЗВОЮ. ПЕРСОНАЖІ. ЧИТАННЯ В ОСОБАХ. ТЕАТРАЛІЗУЄМО

- 14 Прочитай казку. Дай відповіді на запитання.

Чи ділився / ділилася ти чимось із кимось? Як це відбувалося?

ЯК МУЖИК ГУСЕЙ ДІЛИВ

Українська народна казка

Казка

Жили в одному селі два брати, бідний і багатий. Жив-жив бідний, дітей багато, а добра — усього один гусак. Довго беріг він того гусака, але голод не тітка, їсти хочеться. От і зарівав мужик того гусака. Зарівав, засмажив і на стіл поставив. Усе б добре, але хліба немає, і солі немає. Каже чоловік своїй жінці:

— Як будемо цього гусака їсти, без хліба, без солі? Краще занесу його до пана та попрошу в нього хліба.

Приніс гусака до пана й каже:

— Приніс вашій милості гусака на поклін. Чим багатий, тим і радий.

— Спасибі, мужик, спасибі. Розділи між нами гусака без образи.

А в того пана була жінка, два сини та дві дочки, усього було шестеро.

? Про що ти дізнався / дізналася? Подумай, як розділити гусака між усіма родичами пана.

Подали чоловікові ножа, став він гусака різати та панство частувати. Відрізав голову й дає панові:

— Ви, — говорить, — усьому голова, от вам і голова.

Відрізав шию та подає пані:

— Голова головою, а шия куди поверне, туди й голова заверне.

Відрізав ніжки, дає синам:

— А вам по ніжці, топтати батькові доріжки.

Відрізав крильця, дає дочкам:

— Ви з матір'ю-батьком недовго живете, виростете, з батькового гнізда вилетите.

Лишився з гусака сам тулуб, от чоловік і каже:

— А я чоловік не глуп, тому мені тулуб.

Так чоловік вигадав собі всього гусака. Пан засміявся, чоловіка вином почастував, хліба дав, грошей і додому відпустив.

? Чому панові сподобалося, як чоловік розділив гусака?

Почув про це багатий брат, позаздрив бідному, засмажив п'ять гусаків і бігом до пана. Пан подарунок прийняв і попросив його поділити порівну в родині. Багатий тільки голову чухає: «Гусаків п'ять, а багачів — шестеро». Ділив і так, і сяк, але порівну не виходило. Погукав пан бідного чоловіка й наказав йому ділити. А той ділить і каже:

— Пан, та пані, та гусак, от і буде три.

Другого гусака віддав двом синам, третього гусака — двом панночкам. Останню пару гусей взяв собі й сказав:

— Нас теж троє, усім поділив і себе не забув.

Пан нагородив його грошима, а багатого палицею.

☑ Склади запитання до казки. Постав їх у групі однокласникам й однокласницям. Знайдіть відповіді на запитання в тексті.

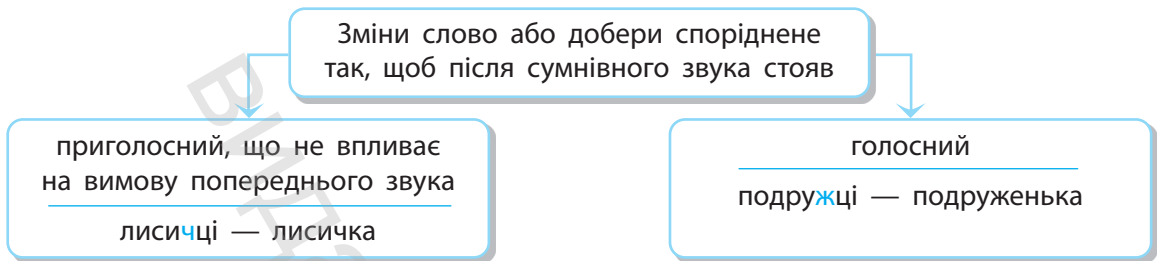
☑ Чому цю казку названо соціально-побутовою?

ОРФОГРАФІЯ. ПРАВОПИС СЛІВ ІЗ СУМНІВНИМ ПРИГОЛОСНИМ. ПРАВОПИС СЛІВ ІЗ ПРЕФІКСАМИ роз-, без-

Орфографія — розділ науки про мову, який вивчає правила написання слів.

- 15** Розглянь схему. Розкажи про алгоритм дій під час запису слів із сумнівним приголосним.

ЯК ПЕРЕВІРИТИ ПРАВОПИС СЛОВА ІЗ СУМНІВНИМ ПРИГОЛОСНИМ?

- 16** Обери правильний варіант із дужок. Запиши.

Ло(ж, з)ці, поду(ш, с)ці, Марі(ч, ц)ці, кру(ж, з)ці, ми(ш, с)ці, порі(ч, ц)ці.

Якщо ти не можеш дібрати перевірене слово, відшукай правильне написання в орфографічному словнику.

- 17** Спиши, вибираючи з дужок потрібні букви. За потреби добирай перевірені слова.

Ми(г, х)тів, боро(ть, дь)ба, моло(ть, дь)ба, про(сь, зь)ба.

- 18** Запиши правильно слова, наведені в таблиці. Добирай перевірені слова, використовуючи пропонувані суфікси.

Зразок. Ло(ж, ш)ка — ложечка → ложка.

-ечк-	-очк-
Ло(ж, ш)ка, ді(ж, ш)ка, кни(ж, ш)ка, сере(ж, ш)ка, сму(ж, ш)ка, папу(ж, ш)ка, лі(ж, ш)ко	Голу(б, п)ка, ски(б, п)ка, ри(б, п)ка, жа(б, п)ка, кульба(б, п)ка
-еньк-	-ок-
Ни(зь, сь)ко, бли(зь, сь)ко, сли(зь, сь)ко, ле(г, х)ко, шви(д, т)ко	Са(д, т), холо(д, т), ду(б, п), ястру(б, п)

Дзвінкий приголосний [з] у префіксах **роз-**, **без-** перед наступними глухими приголосними може оглушуватися [роз^скопáти], [бе^нз^т’áмно].

Завжди пиши префікси **роз-**, **без-** із буквою **з**.

19 Спиши, уставляючи префікси **роз-** або **без-**.

..хмарний, ..шукати, ..кінецьний, ..сумнівний, ..болісний, ..чесати, ..хвостий, ..чесний.

20 Виправ помилки. Запиши правильні варіанти в зошит.

Бессмертна, рожчистити, бессердечний, розказати, беспомічна, роспитати, бешшумно.

ТЕМА 2.3. СТАЮ ВІДПОВІДАЛЬНИМ ГРОМАДЯНИНОМ

НАРОДНА ЛЕГЕНДА. ТЕМА Й ІДЕЯ. ПЕРЕДБАЧЕННЯ ЗА НАЗВОЮ ЛЕГЕНДИ ТА КЛЮЧОВИМИ СЛОВАМИ. ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

1 Прочитай значення слів.

Неопалима — яка горить і не згорає.

Купина — багаторічна рослина родини лілійних зі схиленими квітками та довгим кореневищем.

Неопалима купина в біблійній міфології — терновий кущ, який горить і якимось чудом не згорає.

2 Прочитай народну легенду. Дай відповіді на запитання.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

? Про що йтиметься в легенді? Чому ти так вважаєш?

Було це дуже давно. Два королі — польський та угорський — об’єднали свої війська і підступили до стін славного міста Дорогобужа (зараз це село в Рівненській області). Захисникам града знайди-воїни передали листа. Пропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї і здатися в полон. За це королі обіцяли всім зберегти життя. В іншому випадку погрожували, що місто буде спалене.

Народна легенда

Коли минув відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди зустріли його і провели на узвишшя, де на золочених стільчиках возсідали королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину зі схожим на ясеневе листям та з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися владарі. — Оце й усе?

Посланець уклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників та наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє. Він узяв із багаття палаючу гілку і підніс її до квітучого куща. У ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще за мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений — такий же рожевоквітний, усміхнений.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум. І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

...Давно це було.

Відтоді сотні разів вороги воювали наш край. Але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясным сонцем. І щоліта тут рожево квітують кущі неопалимого зела, стверджуючи незнищенність української землі та її народу.

Неопалима купина. Так називається це зело. Здавна так називається.

- Що передав посланець королям? Чому?
- У чому особливість рослини, згаданої в тексті?
- Чому угорський король сказав, що цієї країни ніколи не завоювати?

3

Факти і судження (думки). Перевіряємо факти.

- Прочитай текст. Перевір факти про рослину.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Неопалима купина — ясенець білий. Рослина занесена в Червону книгу.

Ґрунт, насичений вапняком, і сонячне проміння — головні умови для того, аби рослина могла почуватися комфортно, збільшуючи свою популяцію.

Нюхати квітку й торкатися її в жодному разі не можна. Дотик до неї спричиняє опіки шкіри, які важко загоюються, а вдихання запаху сильно подразнює слизову оболонку носа.

Листя рослини нагадує листя ясена. Звідси й назва — ясенець білий, хоч квіти переважно рожевого кольору різних відтінків. Учені, по-перше, вважають, що здатність неопалимої купини виділяти ефірні олії у великій кількості пов'язана з низкою неоднозначних функцій. Передусім — це попередження травоядним: «Я отруйна!». По-друге, огортаючи рослину густою хмарою, ефірні олії не дають їй перегрітися та висушитися; по-третє, не зовсім приємний запах ясенця приваблює комах-запилувачів.

Ясенець — отруйна рослина, проте її використовують у народній медицині.

Та найбільше відома купина незвичайною властивістю горіти й не згорати. На стеблах і листках рослини є дрібнесенькі пухирці, які виділяють ефір. Сонячного, безвітряного дня цього ефіру виділяється дуже багато, тож якщо запалити біля рослини вогонь, ефір спалахує. І здається, що куц палає. Ефір швидко згорає, а рослина залишається неушкодженою.

Перекажи текст за самостійно складеним планом.

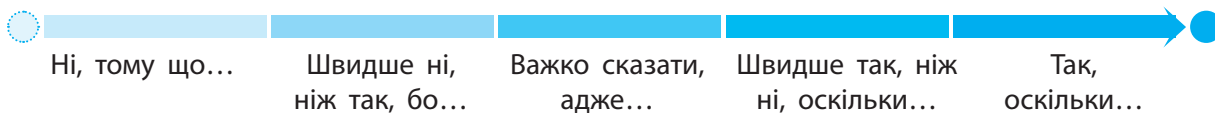
4

Завдання на вибір.

1. Випиши причини, які спонукають тебе читати чи слухати відповідні тексти: вірш, казку, загадку, статтю з енциклопедії, чат у месенджері, лист від бабусі, записку від мами, легенду, новину, інтерв'ю, анекдот, історичну повість, словник, довідник із мистецтва.

Зразок. Оповідання — щоб краще розуміти інших людей. Інструкцію — щоб отримати інформацію.

2. Відповідь познач на шкалі й аргументуй свою думку. Чи може спілкування за допомогою малюнків стати універсальною мовою світу?

ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ Й М'ЯКІ

Приголосні звуки бувають тверді й м'які.

Тверді приголосні	М'які приголосні
[д], [дз], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [дз'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р']
—	[й]
Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]	—
Шиплячі: [ж], [ш], [ч], [дж]	—
[г], [к], [х], [ґ]	—

Деякі тверді й м'які приголосні утворюють співвідносні пари.
Наприклад: [с] і [с'], [д] і [д'].

Не мають м'яких пар губні звуки, шиплячі та [г], [к], [х], [ґ]. Вони лише напівпом'якшуються перед звуком [і], а також перед [а], [у], [е], які позначають відповідно буквами **я**, **ю**, **є**.

Наприклад: гілка [г'ілка], пюре [п'урé].

- 5 Накресли в зошиті таблицю. Заповни її прикладами.

У слові є один або більше м'яких приголосних звуків	У слові немає м'яких приголосних звуків

- 6 Прочитай вислови дітей. Чия думка правильна?

Слова *лис* і *ліс* мають однаковий початковий звук.

Слова *лис* і *ліс* мають різні початкові звуки.

М'які й тверді приголосні — це різні звуки. Тому слова *лис* і *ліс* мають різні початкові звуки. Слово *лис* — твердий [л], а *ліс* — м'який [л'].

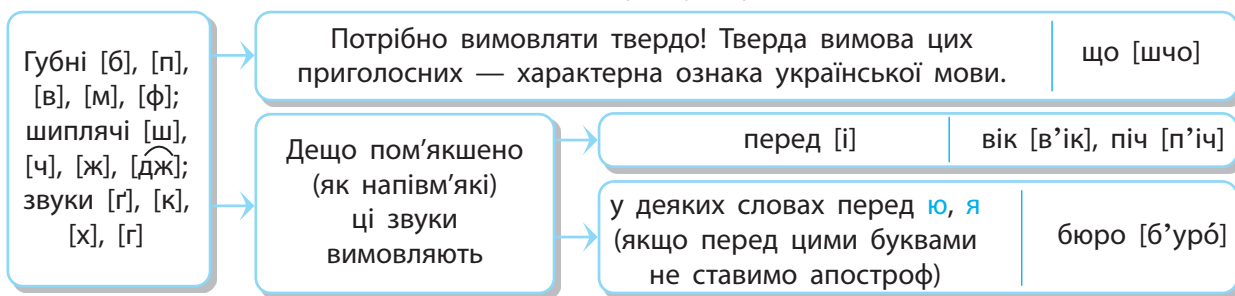
- 7 Запиши слова в таблицю.

Йогурт, літо, тінь, джміль, вікно, крісло, дід, білка, фікус, ряска, сине, люлька.

Слова з м'якими приголосними	Слова з твердими приголосними, що напівпом'якшуються

- Яке слово можна записати в обидва стовпчики?

ЯК ВИМОВЛЯТИ ГУБНІ, ШИПЛЯЧІ ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ ТА ЗВУКИ [ɾ], [к], [х], [г]?

- 8** Прочитай народні скоромовки. Спиши ті, які дозволяють навчитися правильно вимовляти звуки, зазначені в схемі.

Бурі бобри брід перебрели, Забули бобри забрати торби.	Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожух.
Наш садівник розсадівникувався.	У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи.
Їхав Прокіп мимо кіп. Лічив снопи по три копи: одна копа ковпаком, друга копа ковпаком, третя копа ковпаком.	Шістнадцять йшли мишей і шість знайшли грошей, а миші, що поплеше, шару- дять і нишпорять гроші.

- 9** Випиши слова зі скоромовок у таблицю. Запиши їх фонетичною транскрипцією.

Слова, у яких			
усі дзвінкі звуки	два і більше глухі звуки	усі тверді звуки	два і більше м'які звуки

- 10** Виправ помилки в транскрипції. Запиши в зошит правильно.
[ч'ому́], [ш'ч'о], [ш'ч'їрий], [дж'їнси], [дж'емпе"р].

СКЛАД. НАГОЛОС. НАГОЛОШЕНІ І НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ

Склад — це частина слова, яку вимовляють одним поштовхом видихуваного повітря. У слові стільки складів, скільки у ньому голосних звуків. Склад, що закінчується на голосний звук, називають *відкритим*. Склад, що закінчується на приголосний звук, називають *закритим*.

- 11 Запиши по 3 слова в кожний стовпчик таблиці.

Односкладові	Двоскладові	Багатоскладові

Наголос — це виділення складу в слові посиленням голосу.

В українській мові наголос:

- вільний, тобто наголошеними можуть бути різні за порядком складу;
- рухомий, тобто при зміні форми слова може переміщатися з одного складу на інший.

Голосні звуки бувають **наголошені** (якщо на них падає наголос) і **ненаголошені** (якщо на них не падає наголос).

Перевірй наголошення слів за словником наголосів, орфографічним чи тлумачним словниками.

- 12 Пригадай: наголошені складу вимовляють із більшою силою та тривалістю, ніж ненаголошені. Поміркуй: чому важливо правильно наголошувати слова? Прочитай слова нижче й досліди, чи змінюється значення слова зі зміною наголосу.

За́мок — замóк; лúпа — лупá; гíлки — гíлкі; прислúхалася — прислухáлася.

- 13 Запиши слова. Поділи їх на складу. Назви́, який склад є наголошеним (перший / другий / третій тощо).

В ГИ, ГОРОШ НА, ТРИЗ Б, Р ЗОМ,
ЖАЛЮЗ , НЕН ВИДІТИ.

- 14 Із пропорованих слів обери ті, у яких тебе здивував правильний наголос. Створи власні зображення (за зразком у завданні 13), щоб запам'ятати нормативний наголос.

Віпадо́к, да́но, зру́чний, ло́кшина, о́цет, щі́пці, да́нина, житло́, поза́торік, та́нок, чорно́зем, симетрі́я, переля́к, ніздря́.

- 15 Запиши слова в зошит. Поділи на склади, постав наголос.

Одинадцять, помилка, мережа, подруга, дрова, фартух, донька, дочка, допізна, цінник, спина, граблі.

- 16 Підкресли в словах ненаголошені голосні звуки.

Сопілка, велосипед, довіра, широкий, кожух, мереживо, дзеленчати, Володимир, буття.

ОРФОЕПІЯ

- 17 Прочитай правила вимови голосних звуків.

ЯК ВИМОВЛЯТИ ГОЛОСНІ ЗВУКИ?

Майже всі голосні звуки вимовляй чітко, не замінюй їх на інші

ЗВУКИ [e], [и]

У наголошених складах вимовляй чітко, у ненаголошених — [e] наближають у вимові до [и], а [и] — до [e]

[ве^нснá], [зи^нма́]

ЗВУК [o]

У ненаголошеному складі може наближатися до [y], якщо в наступному складі є наголошені звуки [y], [i]

[го^улúбка]

- 18 Випиши слова, у яких є голосний звук, що потрібно вимовляти з наближенням до іншого звука. Підкресли букву, яка його позначає.

Ворона, село, вовк, розумний, молоко, велика, тире, зелений.

Асонáнс (від лат. *assonare* — співзвучати) — повторення однакових голосних звуків у рядку або строфі, що надає віршованій мові милозвучності, посилює її музичність.

Наприклад: «Сонце гріє, вітер віє...» (Тарас Шевченко).

- 19 Перепиши фрагмент вірша української поетки Ліни Костенко в зошит. Підкресли в ньому повторювані голосні звуки.

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!

ТЕМА 2.4. ЛЮБЛЮ СВОЮ РОДИНУ Й РІДНИЙ КРАЙ

ФОЛЬКЛОР І ЛІТЕРАТУРА

1 Розкажи про різницю між фольклором і літературою за таблицею.

ФОЛЬКЛОР І ЛІТЕРАТУРА

	Фольклор	Література
Чому має таку назву?	Від англ. <i>folk</i> — народ, люди; <i>lore</i> — мудрість, знання; <i>folk lore</i> — народна мудрість, людське знання	Від лат. <i>litterae</i> — буква, літера
Як можна назвати по-іншому?	Усна народна творчість, усна народна словесність, народно-поетична творчість	Письменство, красне письменство
Хто створював?	Народ 	Письменник / письменниця
Що зображали?	Народні уявлення про світ, життя, думки і почуття, народні ідеали. Описували традиції, обряди, давали виховні настанови	Будь-які реальні чи вигадані події, явища, думки
Коли виникли?	У давнину, до появи писемності. Найдавніший етап мистецтва слова	Наступний, після фольклору, етап мистецтва слова
Як поширювали твори?	В усній формі. Передавали з «уст в уста» (тому це усна народна творчість), тобто переказувала безпосередньо одна людина — оповідач для інших — слухачів	У писемній формі
Скільки варіантів одного твору існує?	Твори існують у різних варіантах. Під час розповіді оповідачі додавали у твір щось нове, своє. Так виникли варіанти того самого твору	Твори існують в одному авторському варіанті
Оригінальність	Наслідування народної традиції (у художніх образах, описах побуту, мові тощо)	Творче переосмислення традицій, авторські уявлення, ідеали
Жанри	Прислів'я, приказка, загадка, пісня, легенда, казка, байка, легенда, вертеп та ін.	Роман, повість, оповідання, новела, вірші, сонет, ода, трагедія, комедія та ін.

ОРФОГРАФІЯ. ПРАВОПИС НАНАГОЛОШЕНИХ Е / И

Щоб дізнатися, яку букву писати в ненаголошеному складі, потрібно змінити форму слова або дібрати спільнокореневе слово, у якому сумнівний голосний буде наголошеним.

ЯК ДІЗНАТИСЯ, ЯКУ БУКВУ ПИСАТИ В СЛОВАХ — **Е** ЧИ **И**

Якщо неможливо дібрати перевірене слово, відшукай правильне написання в орфографічному словнику.

ОРФОГРАМИ		
Букви е, и , що позначають сумнівні ненаголошені голосні	Буква о , що позначає сумнівний ненаголошений голосний	Буква е в сполученнях -ере-, -еле- : берег, зелений
Буква и у сполученнях -ри-, -ли- : тривога, блищати	Буква е , що позначає сумнівний ненаголошений голосний, який при зміні форми слова випадає (випадний е): човен	
СПОСОБИ перевірки: наголос, орфографічний словник		

- 2 Яку помилку називають орфографічною?
- 3 До кожного слова добери перевірене слово. Запиши слова парами.
Сестра, весло, голубити, впливати, стебла, зупинити, ребро, височінь.
- 4 Спиши, уставляючи пропущені букви. Якщо потрібно, використовуй орфографічний словник.
Г..рой, ч..пурний, л..мон, п..нал, м..лькати, м..нати, ч..кати, п..ріг, ч..кати, ц..буля, тр..вожний, к..рувати, м..тро, д..таль, в..лос..пед.

У сполученнях **-ере-, -еле-** пишуть літеру **е**: дерево, велетень. У сполученнях **-ри-, -ли-** пишуть літеру **и**: кривавий, блищати. Якщо при зміні чи доборі спорідненого слова сумнівний ненаголошений голосний звук випадає, пишуть **е**: учень, бо *учня*.

5 Спиши. Підкресли сполучення **-ере-**, **-еле-**, **-ри-**, **-ли-**.

Дерево, крикливий, шелестіти, черешня, крилатий, тривога, обережний, крижаний, пелена, кришити, стрепенутися, мереживо, зелений, переказати.

Поясни правопис слів.

6 Спиши, добираючи перевірне слово.

Уч..нь, їдал..нь, віт..р, олів..ць, квіт..нь, черв..нь.

7 Устав пропущені букви. Запиши в зошит.

К..шення, ц..рковий, гр..чаний, з..мний, ц..гляний, д..ржава, т..мпература, абр..кос, пр..зидент, с..рпневий, хв..лястий.

КАЗКА. ТЕМА. ІДЕЯ

8 Пригадай художні твори, у яких із персонажами відбуваються якісь перетворення, спричинені їхньою поведінкою. Обговори з однокласниками й однокласницями, чому й у народних, і в літературних творах добро найчастіше перемагає, а зло є покараним.

Конфлікт твору (лат. — зіткнення, суперечка) — зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження та крайнє загострення суперечностей, що спонукають до активних дій, ускладнень, боротьби.

Традиційно конфлікт народної казки — це боротьба добра і зла.

9 Проаналізуй таблицю «Казки». Обговоріть у групах, що можна вписати в порожні комірочки таблиці.

Елемент казки		Мета	Приклад
Композиція	Приказка	Привернути увагу слухачів	
	Зачин	Перенести слухача у казковий світ і розповісти, де, коли і з ким відбуватимуться події	У тридев'ятому царстві...
	Кінцівка	Висновок казки	Стали жити-поживати...

Художні засоби (казкові формули)	Звертання		
	Повторення		
	Постійні епітети		Добрий молодець, красна дівчина, чисте поле
	Гіпербола (перебільшення)		Протер дві пари залізних чобіт, з'їв три залізні хліби
Чарівні помічники	Істоти		
	Предмети		

Багато років люди вважали, що казки — забавка для дітей. У ХІХ ст. в Німеччині брати Якоб і Вільгельм Грімм шукали талановитих казкарів і записували народні казки, пісні, легенди, інколи дещо змінюючи первісний текст. Ці казки відомі у всьому світі: «Мізинчик», «Золота гуска», «Бременські музиканти», «Король Дроздобород», «Пані Метелиця».

- 10** Обговоріть у групах: казки братів Грімм є оригінальними творами чи переспівами? Свою позицію аргументуйте.

Оригінал — авторський твір.

Переклад — відтворення твору іншою мовою.

Переспів — твір, написаний за мотивами оригінального твору.

- 11** Прочитай казку «Гензель і Гретель».

- Чи можна любити родину, навіть якщо вона тебе зрадила? Чому підтримка і взаємодопомога в родині дуже важливі?

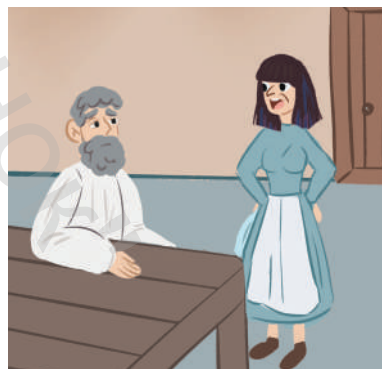
Якоб і Вільгельм Грімм

ГЕНЗЕЛЬ І ГРЕТЕЛЬ

Казка

Жив біля дрімучого лісу дроворуб. І було в нього двійко діток: хлопчик Гензель і дівчинка Гретель. Жили вони весь час надголодь, а коли стала в тій країні велика дорожнеча, дроворуб не міг уже заробити навіть на шматочок хліба.

Якось уночі він довго крутився в ліжку й зітхав, бо журливі думки обсіли йому голову. Нарешті він глибоко зітхнув і сказав до жінки:

— Що ж тепер із нами буде? Як діток прогодувати, коли нам самим їсти нічого?

— Знаєш що, чоловіче, — відповіла жінка. — Заведімо завтра вранці дітей у найгустіші хащі. Там розкладемо їм вогнище, дамо по скибці хліба, самі підемо на роботу. Додому вони не втраплять, і так ми їх позбудемося.

— Ні, жінко, — мовив чоловік, — щоб я своїх діток самих у лісі покинув? Таж прийдуть дикі звірі і їх роздеруть.

— Ну й дурний! — гукнула жінка. — Тоді ми всі четверо помремо з голоду, і тобі тільки й роботи буде, що стругати дошки на труни.

І гризла його доти, поки він згодився.

— А все ж таки жаль мені моїх бідних діток, — сказав батько.

А обоє діток із голоду також не могли заснути й чули все, що казала їхня мачуха батькові. Гретель заплакала гіркими слізьми й шепнула братові:

— Тепер ми пропали!

— Цить, сестро, не журися, — сказав Гензель, — яюсь дамо собі раду.

Коли старі заснули, він устав, одягся, відчинив тихенько двері й вислизнув надвір. А надворі було місячно, хоч голки збирай. Скрізь навколо хати в місячному сяйві блищали білі кременці, наче срібні таляри. Гензель назбирав їх повні кишені, потім вернувся до хати і каже до сестри:

— Тепер не журися, сестричко, спокійно спи, — а тоді й сам ліг.

Уранці, щойно стало розвиднятися, жінка почала будити дітей:

— А вставайте вже, бо підемо в ліс по дрова.

Потім дала їм по скибочці хліба й сказала:

— Оце вам на обід, а як з'їсте до обіду, то більше нічого не дістанете.

Гретель сховала хліб під фартушок, бо кишені в Гензеля були повні каміння, а потім усі разом пішли до лісу.

Пройшли вони трохи, Гензель став й озирнувся на хату. І робив так раз у раз, аж батько нарешті спитав:

— Сину, що це ти ловиш ґав та все озираєшся і відстаєш? Йди швидше.

— Ох, тату, — сказав Гензель, — я дивлюся на нашу білу кицю, вона он сидить на даху й ніби хоче сказати «прощавай».

А мачуха мовила:

— То не кицька, а димар біліє, бо сонце зійшло та його освітило.

А Гензель і не думав дивитися на кицьку, він діставав із кишені білі кременці й непомітно кидав їх на дорогу.

Як зайшли вони глибоко в ліс, батько й каже:

— Тепер, діти, назбирайте дров, а я розкладу вогонь, щоб не було вам холодно.

Гензель і Гретель назбирали чималу купу хмизу, батько підпалив його, і, коли полум'я знялося високо, мачуха сказала:

— Тепер сідайте біля вогню й спочивайте, а ми підемо в ліс рубати дрова. Як упораємося з роботою, то прийдемо й вас заберемо.

Гензель і Гретель сіли біля вогню, а як надійшла обідня година, з'їли по скибці хліба. Вони чули, як поблизу щось стукає, і думали, що то недалечко їхній батько рубає дрова. Але то не сокира стукала, а колодка, яку батько прив'язав до сухого дерева. Вітер гойдав колодку й гупав нею об стовбур.

Так вони сиділи біля вогню довгенько й почали куняти від втоми, а потім міцно заснули. А коли прокинулись, то була вже темна ніч. Гретель заплакала.

— Як же ми тепер вийдемо з лісу?
А Гензель її втішає:

— Зачекай трохи, поки місяць зійде, тоді ми знайдемо дорогу.

Коли зійшов місяць, Гензель узяв сестричку за руку й пішов від кремінця до кремінця; ті кремінці блищали при місяці, наче нові срібні таляри, і показували їм дорогу. Йшли вони цілу ніч і прийшли додому аж удосвіта. Постукали у двері, і коли мачуха відчинила й побачила, що то Гензель і Гретель, то напалася на них:

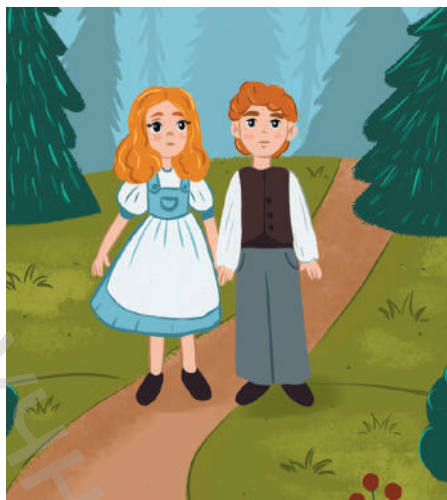
— Чого це ви так довго спали в лісі? Ми вже думали, що ви й зовсім не хочете додому вертатись!

Але батько дуже зрадив, бо важкий гніт лежав у нього на серці, що він отак покинув дітей самих у лісі.

? Про що ти дізнався / дізналася? Чому батьки вирішили відвести дітей до лісу? Яким чином діти повернулися додому? Що ти можеш сказати про стосунки між братиком та сестричкою? Що буде далі?

Та незабаром їх знову обсіли злидні й біда, і якось уночі діти почули, що мачуха туркотить батькові:

— І знову все з'їдено. Тільки й лишилось, що пів крайця хліба, а тоді вже нам кінець. Одведемо їх якнайдалі в ліс, щоб уже звідтіль не приплентались. Бо іншого рятунку для нас нема.

Тяжко це було слухати чоловікові, і він подумав: «Краще б останнім шматком хліба поділитися з дітьми». Але жінка слухати нічого не хотіла, а все лаяла його та шпетила.

А вже як ступив на слизьке, мусиш упасти — піддавшись раз, мусив батько піддатись і вдруге.

А діти ще не спали й чули всю ту розмову. Коли старі поснули, Гензель устав і хотів вийти надвір, щоб назбирати кременців, як зробив першого разу. Але мачуха замкнула двері, отож Гензель не зміг вийти. Він став утішати сестричку:

— Не плач, Гретель, спи спокійно. Якось воно буде.

Рано-вранці мачуха побудила дітей і дала їм по скибці хліба, ще меншій, ніж першого разу. Дорогою до лісу Гензель кришив хліб у кишені, часто зупинявся і кидав крихти на землю.

— Гензелю, чого ти раз по раз стаєш і знай зиркаєш на всі боки? — питає батько. — Йди як слід.

— Я дивлюся на свого голубка, он він сидить на даху і ніби хоче сказати мені «прощавай», — відповів Гензель.

— То зовсім не голуб, — озвалася мачуха, — то димар біліє, бо вже сонце зійшло і його освітило.

А Гензель кидав та й кидав крихти хліба на дорогу.

Мачуха завела дітей ще далі в ліс і залишила. Настав і вечір, а ніхто не приходив по бідних діток. Зійшов місяць, і вони рушили в дорогу, але жодної крихти хліба не знайшли, бо птахи визбирали всі до одної.

Тоді Гензель сказав сестричці:

— Не журися, усе одно знайдемо дорогу.

Але дороги їм не пощастило знайти. Діти йшли цілу ніч і ще день із ранку до вечора, та з лісу не могли вийти, заблукали зовсім. Вони дуже зголодніли, потомилися, що на ногах не стояли, а тому лягли собі під деревом і заснули.

Настав третій ранок, відколи діти покинули рідну хату. Вони встали й знову рушили в дорогу. Ось-ось вони знеможуться і пропадуть, як не прийде звідкілясь рятунок.

Як настав полудень, бачать вони — сидить на гілочці гарнесенька біла пташка й співає так любо, що вони аж зупинилися послухати її. Проспівавши пісеньку, пташка пурхнула і полетіла перед дітьми, а вони пішли за нею. Летіла пташка, летіла, довела їх до якоїсь хатинки та й сіла на даху. Коли діти підійшли ближче, то побачили, що хатина з хліба збудована, пундиками вкрита, а вікна в неї з чистого цукру.

— Отут ми підживимося, — сказав Гензель. — Я з'їм шматочок із даху, а ти берися за вікно, воно солодке.

Гензель підстрибнув і відламав шматок стріхи, щоб покуштувати, чи смачна вона, а Гретель стала біля вікна й почала собі хруммати цукор.

Коли раптом з хатини почувся пискливий голос:

— *А хто там гризе без упину,
Руйнує мою хатину!*

Діти відповіли:

— *Це вітер лісний
Гуде навісний!*

Раптом двері відчинились, і з хатини, спираючись на костур, виповзла старезна бабище. Гензель і Гретель так полякалися, що ласощі повипадали в них із рук. Стара похитала головою і мовила до них:

— Е, дітки, а хто це вас сюди привів? Заходьте до хати, залишайтеся у мене, тут вам непогано буде.

Схопила їх за руки й потягла до хати. Принесла молока, коржів солодких, яблук, горіхів. Потім чистенько постелила два гарні ліжечка. Гензель і Гретель полягали в ліжечка, і здалося їм, що вони потрапили на небо.

Але стара бабище тільки прикинулася доброю, а насправді це була зла відьма, що чекала на дітей, та й хатину побудувала із хліба й ласощів тільки для того, щоб їх принаджувати. Коли діти потрапляли до неї в руки, вона їх убивала, варила й з'їдала.

У відьом червоні очі, і вони недобачають, зате нюх мають тонкий, як звірі, і здалеку чують, якщо до них наближається людина.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що буде далі?

Коли Гензель і Гретель підійшли до її хати, вона злісно засміялась і глузливо сказала:

— Ось і попалися пташки, тепер не втечуть! Рано-вранці, коли діти ще спали, вона вже встала і, глянувши, як вони любо спочивають, які в них повні, рум'яні щічки, пробурмотіла тихенько: «Ласий буде шматочок».

А тоді схопила Гензеля своїми кощавими руками, віднесла його в маленький хлівець і замкнула за ґратчастими дверцятами. І хоч як він кричав, ніщо йому не допомогло.

Тоді пішла до Гретель, розбудила її й гукнула:

— Ану вставай! Принеси води, звари своєму братикові чогось смачного та занеси йому в хлівець, нехай їсть, набирається жиру. А як стане гладкий, я його з'їм.

Гретель гірко заплакала, але надаремне: вона мусила робити все, що вимагала зла відьма.

Тепер для Гензеля готовано найсмачніші страви, а Гретель мусила житися самими шкаралупами від раків. Щоранку стара прилазила до хлівця й гукала:

— Гензелю, ану простягни пальця, помацаю, чи то ти скоро гладкий будеш!

А Гензель простягав їй тоненького маслачка. Підсліпувата стара думала, що то Гензелів палець такий худий, і дивувалася, чому він не гладшає.

Отак минув місяць, а Гензель усе чомусь не гладшав. У старої урвався терпець, і вона не захотіла довше ждати.

— Гей, Гретель! — крикнула вона до дівчинки. — Ану мерщій наноси води. Хай там хоч який буде Гензель — гладкий чи худий, а завтра я з'їм його.

Ох, як же плакала бідна сестриця, носячи воду! Сльози струмками текли в неї по щоках.

— Якби нас у лісі роздерли дикі звірі, — голосила дівчинка, — то ми б хоч разом померли!

— Ану годі скиглити! — гаркнула стара. — Усе одно нічого не допоможе.

Рано-вранці мусила Гретель уставати, наливати воду в казан, розпалювати під ним вогонь.

— Зараз ми напечемо хліба, — сказала стара. — Я вже натопила піч і замісила тісто.

Вона штовхнула бідну Гретель до печі, звідки так і папіло жаром.

— Лізь у піч, — сказала відьма, — і подивися, чи гаразд натоплено, чи не пора вже хліб саджати.

Стара хотіла зачинити залізні дверцята, коли дівчинка залізе в піч, щоб засмажити й з'їсти її також. Але Гретель здогадалася, що в старої на думці, і сказала:

— Не знаю, як воно робиться, як його туди лізти.

— Дурепа! — крикнула стара. — Сама ж бачиш, челюсті такі широкі, що навіть я могла б туди пролізти.

Вона видряпалася на припічок і встромила голову в піч. Тоді Гретель дала їй ззаду такого штурхана, що стара покотилася аж на черінь. А дівчинка мерщій зачинила залізні дверцята, засунула на засув. Ох і заверещала відьмище! Просто страх! А Гретель і Гензель утекли.

Переклад Сидора Сакидона

- ✓ Як Гензель вирішив діяти, щоб повернутися додому? Чому йому не вдалося повернутися другого разу?
- ✓ Що було у відьми такого, щоб приваблювати дітей? З якою метою народ створив цю казку? Чого вона вчить?
- ✓ Напиши своє продовження казки.

12 Уяви, що незнайомиць / незнайомка пропонує тобі скуштувати те, що ти любиш. Як ти відреагуєш на його / її пропозицію?

13 Знайди й переглянь мультфільм чи фільм за казкою. Порівняй текст казки та відео чи аудіо.

ГЕРОЙ І АНТИГЕРОЙ У ЖИТТІ Й У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Слова *герой* і *антигерой* тобі, мабуть, уже неодноразово траплялося чути чи вживати у власному мовленні. І ти, безперечно, знаєш, що вони можуть мати різні значення залежно від ситуації. Крім іншого, ці слова є термінами, які ми використовуємо, аналізуючи художні твори. У літературознавчому словнику подано визначення терміну «герой літературного твору», тоді як у тлумачному словнику наведено кілька значень слова «герой», серед яких лише одне прямо стосується літературного твору.

Тлумачний словник	Літературознавчий словник
Геро́й	Герой літературного твору, або персонаж
1) Видатна своїми здібностями й діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість; 2) людина, яка втілює основні, типові риси певного оточення, часу, епохи і т. д.; 3) головна дійова особа літературного твору; 4) особа, яка чим-небудь відзначилася, привернула до себе увагу.	Людина чи будь-яка інша дійова особа художнього твору (фантастична істота, тварина, рослина, явище природи, предмет тощо), яскраво змальована автором у творі. Розрізняють головних, другорядних та епізодичних персонажів. Також розмежовують позитивних героїв, які правлять за зразок читацькій аудиторії, та негативних — яких автор зображує як втілення несхвальних, осудливих рис. Інколи негативних героїв називають ще антигероями.

Слово «антигерой» є терміном. Його використовують у мовленні під час обговорення саме літературних творів або кінофільмів, вистав. І в тлумачному, і в літературознавчому словниках це слово має одне значення.

Антигеро́й — герой літературного твору, який не має нічого героїчного, але посідає важливе місце у творі. Антигерой не обов'язково мусить бути винятковим лиходієм. Інколи такий персонаж наділений не тільки негативними якостями, а й позитивними, унаслідок чого читачеві або читачці такий суперечливий персонаж може бути цікавим і навіть симпатичним.

14 Завдання на вибір.

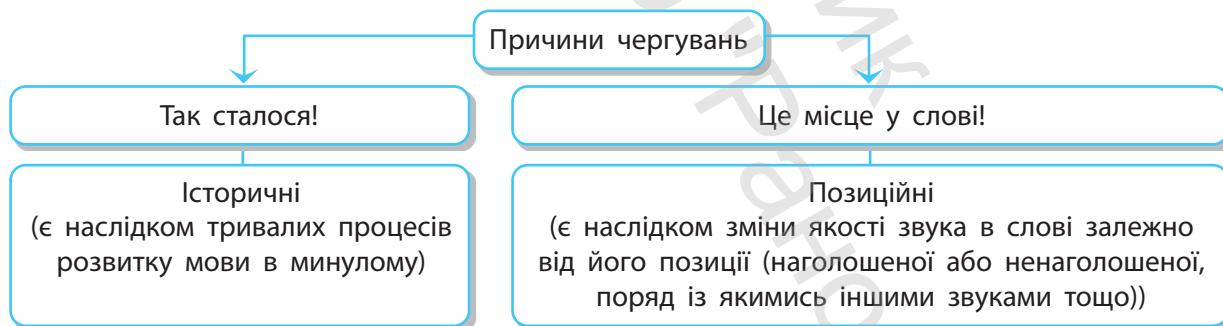
1. Кого з персонажів казки «Гензель і Гретель» можна назвати героєм, а кого — антигероєм? Чи завжди легко розмежувати героїв й антигероїв? Чому? Свої міркування запиши.
2. Чому у творах перемагає добро?
По-перше, тому що... По-друге, адже... По-третє, бо...

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

15 Прочитай про чергування голосних звуків. Перекажи своїми словами.

Чергува́ння — це постійні закономірні зміни в одних і тих самих частинах слів.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

16 Визнач, у якому складі — закритому чи відкритому — вимовляють які звуки. Зроби висновок, коли відбувається чергування:

[o] — [i]: дім — дому
[e] — [i]: осені — осінь

[o]—[Ø]: дзвінок — дзвінка
[e]—[Ø]: вітер — вітру

- 17 Визнач, яким є звук, позначений виділеною буквою: м'яким чи твердим. Зроби висновок про чергування [o]—[e] після [й] та шиплячих [ж], [ч], [ш], [дж].

Жонатий — женить

чотири — четвертий

Якщо немає певності щодо вимови та написання якогось слова, зверніся до орфоепічного чи орфографічного словника.

- 18 Запиши слова парами так, щоб відбувалося чергування голосних звуків. Підкресли звуки, які чергуються.

Село — с..л; пір'я — п..ро; лід — л..ду; стіл — ст..ли; бити — б..йка; сідати — с..дити; брати — б..ру; летіти — л..тати.

- 19 Прочитай текст. Порівняй із казкою «Гензель і Гретель». Чим вони схожі? Чим відрізняються?

Володимир Рутківський

ГОСТІ НА МІТЛІ

(Уривок)

Повість

Скрипнули двері, і до кімнати на задніх лапах увійшов Аристарх. Передніми він підштовхував знесилену Таню. У її очах завмер жах.

Ядвіга Олізарівна вдоволено посміхнулася.

— Що ж, дорогі гості, — почала вона хрипким, наче у старого ворона, голосом, — прошу до господи, якщо вже самі напросилися. Можете навіть сідати. Та не на лаву, не поруч зі мною, а на підлогу, ближче до печі! Що — припікає, чи не так? Та це лише початок, у нас ще все попереду. Уявляете, як то воно буде, коли я вас трохи посолою, приперчу й посаджу на вогонь?

І Ядвіга Олізарівна зареготала так, що забряжчали віконні шибки. Вона пожадливо потерла долоні з довгими кістлявими пальцями, що швидше скидалися на пазурі великого хижака.

— Хвилинку уваги, — несподівано заговорив Аристарх чистісінькою людською мовою. Він вийшов на середину кімнати, низько вклонився дітям і відставив задню лапу точнісінько так, як це роблять у кінофільмах мушкетери під час зустрічі з красунями. — Коли не помиляюся, ми ще не відрекомендувались одне одному. Отже, — він хвацько підкрутив вуса, — перед вами кіт Аристарх, що, як ви вже здогадалися, umie розмовляти людською мовою. Крім того, він також знає тисячу двісті вісімнадцять всіляких капостей та підлот, від показування язика

й аж до видряпування очей, у чому ви ще матимете можливість пересвідчитися... А оце, — Аристарх знову відставив задню лапу й шанобливо змахнув обрубком хвоста, — оце моя хазяйка, старша чаклунка Ядвіга Олізарівна, яку людство більше знає під іменем баби-яги. Можете повірити на слово, що на землі немає жодного, м'яко кажучи, негарного вчинку, на який би вона була нездатна.

? Про що ти дізнався / дізналася? Хто такі Аристарх і Ядвіга Олізарівна? Що і кому вона пропонує? Що буде далі?

Кіт Аристарх перевів подих і зі зловтішною посмішкою подивився на зацікавлених дітей:

— А вам представлятися не треба, — вів він далі. — Ми й без того знаємо, хто ви і з чим вас їдять. Отже, запишемо... — звідкілясь у його лапах з'явився чорний записник, і кіт почав щось креслити в ньому вказівним кігтем. — Значить, так: Степан Коваленко, дванадцяти років, і Тетяна Грушка, що має одинадцять літ... Так... Прибули тринадцятого липня три тисячі вісімсот п'ятдесят восьмого року по лисогірському літочисленню. Мета прибуття — перетворення в сирокочену продукцію.

І Аристарх облизнувся.

— Кинь блазнювати, — гупнула баба-яга рогачем по долівці. — Хоча, звичайно, ти правильно сказав про копчену продукцію. І хтось із вас стане нею завтра по обіді, а хтось — трохи пізніше. — Баба-яга подивилася на завмерлих дітей так, ніби уявляла, який вигляд вони матимуть завтра по обіді. — Проте є ще один вихід. І якщо ви діти розумні, то ним скористаєтеся. Розкажіть мені, кому й що ви заподіяли лихого, і я, можливо, помилую одного з вас... — вона помовчала, тоді запитала: — Хто почне першим — ти, дівчинко?

Таня дивилася на бабу-ягу круглими очима.

— Ви, бабусю... мабуть... жартуєте, еге ж? — затинаючись, мовила вона.

— Звідкіля ти це взяла? — ліва брова Ядвіги Олізарівни зігнулася п'явкою.

— Так усім же відомо, що бабу-ягу можна зустріти хіба що в казках, — пояснила Таня.

Баба-яга скрушно похитала головою.

— Що ви, люди, знаєте про неї? — криво посміхнулася вона. — Нічого. А баба-яга, між іншим, може прикинутися ким завгодно. І не лише в казках. Не вірите?

Тієї ж миті Ядвіга Олізарівна щезла. А на тому місці, де вона щойно сиділа, виник горобчик. Він бадьоро цвірінькнув і заходився чистити своє пір'ячко.

Від несподіванки діти здригнулися. Навіть кіт Аристарх — і той розгубився. Проте тут же в його очах спалахнув кровожерний вогник. Аристарх нервово облизнувся і приготувався до стрибка.

— Не смій, негіднику! — квапливо цвірінькнув горобчик голо- сом Ядвіги Олізарівни й перетворився на білого лебедя. Лебідь витягнув довгу шию і з усієї сили цюкнув kota межи очей. Ари- старх із пронизливим нявканням відлетів у куток і причаївся там, поблискуючи зеленими ображеними очима.

А на лаві вже сиділа прекрасна принцеса у вигаптуваному сріблом і золотом одязі. Ще мить — і принцеса перетворилася на звичайнісіньку сучасну жінку, яка чимось нагадувала Валентину Петрівну, класного керівника Степанового класу.

Після цього Ядвіга Олізарівна знову перетворилася на бабу-ягу.

— Продовжувати, чи не треба? — трохи захекано запитала вона.

— Вистачить, — подав голос Аристарх. — А то, чого доброго, ще мишею станеш. Відповідай потім за тебе.

— Не дочекаєшся, — запевнила його Ядвіга Олізарівна й знову звернулася до Тані: — Тепер, дівчинко, твоя черга. Розкажуй, що, коли й кому ти вчинила лихого.

— Мені... мені немає чого розкажувати, — прошепотіла Таня.

— Так я тобі й повірила, — із сумнівом похитала головою баба-яга. — Ну гаразд, допустімо, що це так. Тоді розкажи, як тебе тут ображають і взагалі збиткуються над тобою.

Таня трохи подумала й відказала:

— Ніхто мене, бабусю, тут не ображає.

Баба-яга тяжко зітхнула:

— А це вже відверта неправда, — сказала вона. — Ми, Таню, багато чого знаємо про тебе. Нам відомо, як нелегко тобі доводиться. Твої батьки геть забули про тебе. А ті, кого б ти хотіла мати за товаришів, дружити з тобою не хочуть. Я ж бо своїми очима бачила, як він, — Ядвіга Олізарівна кивнула на Степана, — збиткувався над тобою. І, мабуть, він робить це не вперше. До того ж ти живеш у старій, немічній баби. І замість того, щоб розважатися, як всі звичайні людські діти, ти змушена з ранку до пізньої ночі працювати на городі, прибирати в хаті й на подвір'ї...

— Так це ж зовсім не важко, — заперечила Таня. — І не така вже в мене стара та немічна бабуся...

— Коли дорослі говорять, діти повинні мовчати, — незадоволено зауважила баба-яга. — До речі, колись я теж була, як

і ти, самотньою, нікому не потрібною дівчинкою. І, вибач, такою ж невродливою. З ранку до вечора прибирала я за старшими, намагалася догодити всім і кожному. Та, окрім стусанів і образ, нічого у своєму житті не бачила. Тож потроху я почала ненавидіти тих, хто називає себе людьми. Я мріяла лише про те, як би порухуватися з ними за все, що довелося зазнати. На щастя, мені зустрілася могутня чаклунка й згодилася взяти до себе в науку. І тепер люди навіть імені мого бояться.

Ядвіга Олізарівна примружилася на вогонь, і той спалахнув яскравіше.

— Так, я вірю що ти ще не вчинила нікому нічого лихого. Вірю, що ти ще не встигла зненавидіти як слід своїх кривдників. Але я тобі допоможу. Для цього я і прибула сюди. Хочеш до мене в науку?

? Про що ти дізнався / дізналася? Хто такі Аристарх і Ядвіга Олізарівна? Що вони вміють робити? Що люблять? Що Ядвіга Олізарівна пропонує дівчинці? Що буде далі?

У кімнаті зависла напружена мовчанка. Усі чекали, що відповість Таня. А дівчинка лише переводила зляканий погляд із Ядвіги Олізарівни на Степана.

— Ну, чого ж ти мовчиш? — не витримала баба-яга. — Відповідай, хочеш чи ні до мене в науку? Відповідай негайно!

— Ні, — ледь чутно прошепотіла Таня.

— Це твоє останнє слово?

— Так...

Ядвіга Олізарівна спересердя вгатила рогачем у підлогу з такою люттю, що в ній утворилася ямка.

— Ну що ж, так тому й бути, — сказала вона. — Жаль мені тебе, проте нічого вдіяти не можу. Ти сама вибрала свій шлях...

Баба-яга повільно підвелася, підійшла до печі й поправила кілька поліняк. Тоді звеліла Аристархові:

— Підготуй найбільшу сковорідку!

— Вона вже давно готова, — пробурчав Аристарх зі свого кутка. Схоже, він і досі ображався на свою хазяйку. — Он там, під столом лежить.

— Візьми сковороду, дівчинко, — звеліла Ядвіга Олізарівна Тані. — Піднеси її ближче до печі. Ось так. А тепер змаж себе ось цією олією і сідай на неї.

Таня із жахом втупилася в сковорідку.

— Я не... — тремтячим голосом почала вона. — Не треба, бабусю!

— Пізно, дівчинко, — відказала баба-яга. — Пізно. Я ж попереджала тебе. Востаннє запитую: сядеш сама чи посадити тебе силою?

Таня у відчаї закрила обличчя долоньями.

— А ти дай їй випити слухняного зілля, — порадив Аристарх зі свого кутка.

— Без тебе знаю, що мені робити, — відрізала Ядвіга Олізарівна. Вона підійшла до дівчинки, силою розкрила їй рота і хлюпнула туди щось із закіптюженого кухля.

Руки в Тані безсило обвисли уподовж тіла. Вона заплющила очі й ступила до сковорідки.

— Ось так, — гигикнув Аристарх. — Менше буде мучитися.

Весь цей час Степанові здавалося, ніби він бачить якийсь жахливий сон. І лише тоді, коли Ядвіга Олізарівна почала відгвинчувати кришечку з пляшки для олії, він наче прокинувся.

— Відпустіть Таню! — вигукнув він і зірвався з місця. — Не чіпайте її!

Проте Аристарх був напоготові. Не встиг Степан ступити й кроку, як кіт чорною торпедою вилетів із кутка й врізався в хлопця з такою силою, що той покотом покотився до дверей.

Ядвіга Олізарівна здивовано заломила брову.

— Не можу тебе зрозуміти, — сказала вона. — То ти збиткуешся над нею, то захищаєш її.

Степан із зусиллям підвівся. Боліло плече, кімната ходором ходила перед очима.

— Не чіпайте Таню... — із зусиллям вимовив він. — Краще вже мене посадить замість неї...

— Ха, знаємо ми ці штучки! — насмішкувато вигукнув Аристарх. — А перед тим як сісти на сковорідку, ти попросиш показати, як це робиться. Що, не так?

— До льоху його, — звеліла Ядвіга Олізарівна.

— Правильно, — згодився Аристарх. — Нехай прохолоне трохи. А то бач, який гарячий!

Спритним рухом він завернув Степанову руку за спину й підштовхнув його до дверей. Степан спробував вирватися, але Аристарх із такою силою стиснув йому пальці, що хлопець застогнав від болю.

Біля порогу Степан озирнувся. Таня стояла, сонно похитуючись, а баба-яга змазувала олією її обличчя й шию.

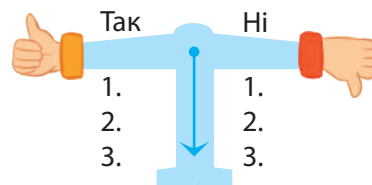
☑ Чим завершиться ця історія? Чому ти так думаєш?

☑ Т-схема. Тані потрібно прийняти пропозицію Ядвіги Олізарівни.

☑ Прочитай монолог кота з відповідною інтонацією. Розкажи про нього. Порівняй кота з Паном Коцьким.

☑ Випиши з тексту 5 слів. Запиши їх фонетичною транскрипцією.

20 Прочитай фразеологізми. З'ясуй їхні значення у фразеологічному словнику. Які з них описують дії, думки, почуття персонажів?

Води в рот набрати; грати в мовчанку; забути язика в роті; критися зі своїми думками; мовчати як риба; не висловлюватися; не говорити; не давати волі язика; не зронити ні слова; не мовити й слова; не розтуляти рота; прикусити язик; справляти мовчанку; тримати при собі думки; тримати язик за зубами.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. КАЗКА

1 Працюючи в групах, укладіть список ідей «Що потрібно для того, щоб створити казку?»

ЯК СКЛАДАЛИ НАРОДНІ КАЗКИ?

Зачин. Розказано про умовне місце дії, невизначений час, є вказівка на персонажів

*За високими горами, далекими морями...
У тридев'ятому царстві... У давнину...*

Повтор окремих слів, словосполучень, речень, дій персонажів, подій, щоб привернути до них увагу

Наприклад: *Їхали, їхали — і приїхали.* У казці «Рукавичка» є повтори реплік персонажів: *Хто-хто в рукавичці живе?* Центральний персонаж може тричі проходити випробовування.

Постійні епітети — стали художні означення, зазвичай виражені прикметниками

Чисте поле, коник вороний...

Кінцівка — завершення твору. Іноді кінцівкою є звернення до слухачів

*Тут і казці кінець, а хто слухав —
молодець.*

2 Напиши казку на вибір.

1. Казка про тварин.
2. Чарівна казка.
3. Соціально-побутова казка.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ І ВЗАЄМОЦІНЮВАННЯ

1. Які групи фольклорних казок ти знаєш?
2. Як потрібно вимовляти дзвінкі звуки? Чи можна їх оглушувати? Наведи приклади.
3. Що таке *байка*? Назви кілька байок і вкажи, хто є автором.
4. Які сюжети називають *мандрівними*?
5. Що таке *легенда*? Які легенди тобі відомі?
6. Що таке *уподібнення звуків*?
7. Наведи приклади уподібнення за дзвінкістю. Поясни.
8. Які чергування голосних звуків ти знаєш? Наведи приклади.
9. Назви кілька казок братів Грімм.
10. Який твір Володимира Рутківського ти читав / читала? Про що він?

РОЗДІЛ 3.

ДОСЛІДЖУЮ, ЦІНЮЮ Й БЕРЕЖУ

У цьому розділі ти:

- ✓ досліджуватимеш минуле;
- ✓ зрозумієш, що минуле, теперішнє та майбутнє тісно пов'язані;
- ✓ вивчатимеш, що таке історія; пізнаєш, що життя кожної людини є частиною історії, минулого суспільства й людства.

Ключові слова:

Текстова, графічна, числова інформація; орфоепічні норми; орфографічні норми; розповідь у розмовному, художньому та науковому стилях; звукові явища в художньому творі; композиція та сюжет, елементи сюжету, опис як позасюжетний елемент.

*Сашко
Дерманський*
«Лімерики»

Леся Мовчун
«Цікава розмова
про мову»

*Анастасія Мельни-
ченко* «Що знахо-
дять у Хрулях»

Анджела Нанетті
«Мій дідусь був
черешнею»

ТЕМА 3.1. ДОСЛІДЖУЮ МИНУЛЕ

ФЕНТЕЗІЙНИЙ РОМАН. ТЕМА, ІДЕЯ. АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА ТВОРІВ. КОМПОЗИЦІЯ. СЮЖЕТ. ОПИС ЯК ПОЗАСЮЖЕТНИЙ ЕЛЕМЕНТ

1 Мозковий штурм. Що таке минуле? Що люди називають *історією*?

2 Працюючи в парах, укладіть список подій, які в минулому:

- трапились у вашому житті;
- відбулися в Україні;
- відбулись у світі.

Поділіться своїм списком із класом. Визначте, які події з минулого учні й учениці у вашому класі пригадують найчастіше. Для цього в списку позначте кількість однакових (чи схожих) відповідей. Створіть діаграму найпоширеніших відповідей. Нижче наведено приклад такої діаграми.

Поміркуйте, чи існує якась закономірність у тому, що найбільше запам'ятовується людям із минулого.

3 Прочитай анотацію до серії книжок «Артемів Фаул». Чи хотів би / хотіла б ти прочитати якийсь із творів серії? Чому?

«Артемів Фаул» — серія фентезійних романів ірландського письменника Йона Колфера про геніального хлопчика Артеміса Фаула та чарівний народ, що складається з ельфів, піксі, гномів, гоблінів, тролів і багатьох інших істот. Ці істоти переселилися під землю через споживацьке ставлення людей до природи. Чарівний народ володіє магією, а щодо розвитку науки та технологій значно випереджає людей.

У книзі «Артемів Фаул. Парадокс часу» Артемів потребує допомоги. Його мати смертельно хвора, івилікувати її може лише речовина екзотичної тварини, останнього представника якої Артемів знищив... вісім років тому. За допомогою потужної магії чаклуна Номера Один хлопець разом зі своєю давньою ельфійською подругою Холлі вирушає в минуле, щоби змінити хід подій...

- 4 Прочитай уривок роману «Артемів Фаул. Парадокс часу». Дай відповіді на запитання.

Йон Колфер

АРТЕМІВ ФАУЛ
ПАРАДОКС ЧАСУ
(Уривок, скорочено)

Роман

- ? Що таке «парадокс»? Чи траплялись у твоєму житті парадокси? Наведи приклади парадоксів із власного життя чи життя інших людей.

...Артемів був трохи здивований, побачивши в холі доктора Ганса Шальке, провідного європейського експерта в галузі рідкісних захворювань, а не звичайного сімейного лікаря. Мабуть, батько послав за Шальке, коли стан здоров'я Анджеліни Фаул погіршився.

Увесь вигляд доктора був гострий, починаючи із загостреної чуприни над чолом і завершуючи вістрям його вилиць і носа. Блакитні очі за товстими лінзами окулярів здавалися величезними, а рот, навпаки, був ледь помітний і залишався майже нерухомим під час розмови.

Артемів підійшов до доктора Шальке і простягнув руку. Лікар не відповів йому.

— Ми ніколи не зустрічалися, докторе. Не були б ви такі люб'язні описати мені мамині симптоми?

— Стан вашої матері, можливо, унікальний, — сказав Шальке. — З того, що я можу сказати, її органи, здається, вийшли з ладу.

— Які саме органи?

— Усі, — сказав Шальке. — Мені потрібно привезти сюди обладнання з моєї лабораторії в Трінті-коледжі. Її хвороба нагадує вовчак, але в більш агресивній формі, у поєднанні з усіма трьома стадіями хвороби Лайма. Тут може врятувати лише чудодійний засіб, та мій великий досвід показує, що чудодійних ліків не існує.

— Можливо, існують, — промовив Артеміс неухважно.

Шальке взяв свою сумку.

— Радше вам довіритися науці, — порадив лікар. — Наука служитиме вам краще, ніж якась таємнича сила.

Артеміс відчинив двері та спостерігав за тим, як доктор Шальке крокує до свого колекційного мерседесу. Автомобіль був сірий, як грозові хмари над головою.

? Який художній засіб ужито в реченні «Автомобіль був сірий, як грозові хмари над головою»? З якою метою автор використав його?

На допомогу Артеміусу прилетіла Холлі.

Холлі оглянула Анджеліну Фаул належним чином, і щойно вона це зробила, глибоко вкорінений страх прокинувся у її душі, а її руки й ноги взялися сиротами.

— Я знаю, що це, — прошепотіла вона. — Знаю.

— Комп'ютер проаналізував гель. Боюся, що це спеллтропія. Вона була чумою Народу. Від цієї хвороби не існує ліків, Артемісе. Більше їх немає. Боюся, що твоя мати помирає.

Холлі перетнула кімнату й поклала руку Артемісові на плече, помітивши, яким високим став її друг.

— Артемісе, є речі, які ми можемо зробити, щоб полегшити її страждання.

Артеміс мало не розлючено скинув її руку.

— Ні. Я можу творити дива. Я маю таланти. Моя зброя — інформація.

? Як ти розумієш речення «Моя зброя — інформація»?

Він повернувся до екрана.

— Фоулі, вибач мое роздратування. Тепер я вже заспокоївся. Ти сказав, що спеллтропія була чумою; де це почалося?

— Магія, — коротко відповів Фоулі, а потім уточнив: — Магія підживлюється від Землі, і коли Земля більше не могла поглинати велику кількість забруднювальних речовин, магія також стала зараженою. Ми втратили двадцять п'ять відсотків наших співгромадян. Атлантида постраждала найбільше.

— Але ти зупинив її, — наполягав Артеміс. — Ти знайшов ліки.

— Не я, — сказав Фоулі. — Наш старий друг Опал Кобой ви-
найшла протиотруту. Їй знадобилося на це десять років, а потім
вона намагалася заломити небувалу ціну за свою роботу. Нам
довелося звернутися за судовим дозволом на конфіскацію запасів
медикаментів.

Артеміс ставав дедалі нетерплячішим.

— Я не переймаюся через політику, Фоулі. Я хочу знати, що то
були за ліки та чому ми не можемо скористатися ними у випадку
з моєю мамою.

— Це довга історія.

— Скороти її, — відрізав Артеміс.

Фоулі опустил очі, не в змозі зустрітися поглядом з Артемісом.

— Ліки мають природне походження. В організмі багатьох
істот є важливі цілющі речовини, що діють як природні підси-
лювачі магії, але через діяльність людини понад двадцять тисяч
цих потенційних рятувальних видів вимирають щороку.

Опал розробила простий шприц, щоб добувати ліки від спелл-
тропії, не вбиваючи тварину-донора.

Раптом Артеміс зрозумів, чому Фоулі не міг дивитися йому
в очі. Він стиснув голову руками.

— Ні. Не кажи цього.

— Опал Кобой знайшла протиотруту в лікворі лемура шовко-
вистої сіфаки з Мадагаскару.

? Як ти вважаєш: «сіфака» — це вигадана істота чи реальна? А що таке
«ліквор»? Як можна знайти відповіді на ці запитання?

— Я завжди знав, — простогнав Артеміс, — що відплачу за
скоєне.

— На жаль, шовковисті сіфаки тепер вимерли. Останній заги-
нув майже вісім років тому.

Очі Артеміса сповнилися почуттям провини.

— Я знаю, — прошепотів він. — Я вбив його.

— Артемісе, як ти вбив лемура?

— Це було до смішного легко, — зізнався Артеміс. — Я продав
лемура групі екстинкціоністів.

Холлі жахнулася.

— Екстинкціоністи. Артемісе, ти не міг зробити цього. Це
огидно.

— Це була моя перша велика угода, — вів далі Артеміс. —
Я доставив лемура в Марокко, і вони заплатили мені сто тисяч
євро. Цього мені вистачило для того, щоб профінансувати цілу
полярну експедицію, щоб знайти батька.

Холлі та Фоулі мовчали. Артеміс фактично призначив вартість життя. Холлі відійшла від людини, яку деякий час тому вважала другом.

— Я реально дивився на речі. Мій батько або лемура, — в очах хлопця був жаль. — Я знаю: те, що я зробив, жахливо... Якби я міг повернути час назад, то...

Раптом він завмер. Він не міг повернути час назад, але він знав демона-чаклуна, який міг це зробити. Це був шанс. Шанс.

Холлі зрозуміла його стан.

— Здається, у нього з'явився план.

Фоулі витягнув морду, що було зовсім не важко.

— Чомусь мене це не дивує.

Артеміс зупинився й голосно прокашлявся. Він був готовий поділитися зі своїми чарівними друзями планом.

— Існує досить просте рішення нашої проблеми, — сказав він.

— Отже, скажи нам, Артемісе, що це за досить просте рішення?

— Я повертаюся назад у часі й рятую лемура, — вимовив Артеміс, мило всміхаючись, наче він запропонував приємну літню прогулянку.

Запала тиша. Цілковита тиша протягом декількох хвилин, яку перервало тихе іржання Фоулі, який заїкався.

— Ти повернешся...

— ...в минуле, — скептично закінчила Холлі.

— Артемісе, це божевілля. Подорож у часі заборонили через те, що потенційні наслідки через щонайменше втручання можуть бути катастрофічні.

Артеміс похмуро всміхнувся.

— Ми не можемо втручатися в час, Артемісе. Людині дозволено жити своїм життям.

— Номер Один не в змозі зробити це, — сказав Фоулі собі під ніс. — Він молодий чаклун без практичної підготовки, а подорож у часі — то найскладніша магія.

Артеміс не коментував. Не мало сенсу, адже всі його надії були покладені на Номера Один.

Він має зробити це, або мати помре.

— Тримайся, мамо, — прошепотів він. — Ще трохи.

Переклад Світлани Колесник

? Чому з'явилася хвороба «спеллтропія»? Чому Артеміс Фаул вирішує повернутись у минуле?

Текст для мене

Чи виникало в тебе коли-небудь бажання повернутись у минуле? Для чого?

Текст для тексту

Чи траплялося тобі читати про проблеми забруднення довколишнього середовища / винищення тварин в інших текстах? У яких?

Текст для світу

Чи можливі подорожі в часі з погляду науки?

5

До якого роду літератури належить твір «Артемис Фаул» Й. Колфера? Як ти це визначив / визначила?

6

Знайди в інтернеті та переглянь трейлер до фільму «Артемис Фаул».

Трейлер — відеоролик, який складається з коротких і зазвичай найбільш видовищних уривків фільму для його анонсування або реклами.

Напиши (змонтуй) власний трейлер до фільму «Артемис Фаул. Парадокс часу».

Ти вже знаєш, що минуле, теперішнє та майбутнє тісно пов'язані. Події в минулому зумовлюють теперішнє, а теперішнє впливає на майбутнє. Важливо пам'ятати, що життя кожної людини є частиною історії, минулого суспільства й людства.

Буктрейлер (від англ. *book* — книжка, *trailer* — тягач, причіп) — короткий відеоролик (кліп) за мотивами книжки. Метою його створення є спонукання до прочитання книги. Його особливістю є те, що розповідь про книгу подають в образній формі, прагнучи заінтригувати.

7

Прочитай пам'ятку «Як створити буктрейлер».

Як створити буктрейлер?

1. Обери книжку, за мотивами якої будеш створювати буктрейлер.

2. Створи сценарій до буктрейлера (продумай сюжет і напиши текст). Сюжет — це основа твого відеоролика, те, з чого він буде складатися. Важливо інтригувати майбутніх глядачів і вибудовувати сюжет так, щоб неодмінно захотілося дізнатися, що ж буде далі. Твоя мета — спонукати прочитати книжку, тому вибудовувати свою розповідь потрібно так, щоб дізнатися про це можна було, лише прочитавши книгу.

3. Буктрейлер не має бути надто довгим (не більше ніж 3 хвилини).

4. Добери зображення (картинки, ілюстрації з книжки, фото відповідної тематики можна знайти, наприклад, в інтернеті).

5. Для роботи з відео обери відповідну програму. На початку можна використовувати програму Windows Movie Maker. Програма Movie Maker здатна обробляти відеофайли з цифрової відеокамери, створювати із зображень слайд-шоу, додавати до відео заготовки, титри, звук, вирізати необхідні фрагменти та «склеювати» їх, створюючи ефектні переходи від фрагмента до фрагмента. Звернися до вчителя / вчительки по допомогу.

6. Фінальний етап — відеомонтаж. Виріж / склей кілька фрагментів відео, додай звукову доріжку, створи художні ефекти, переходи між кадрами.

За інтернет-матеріалами

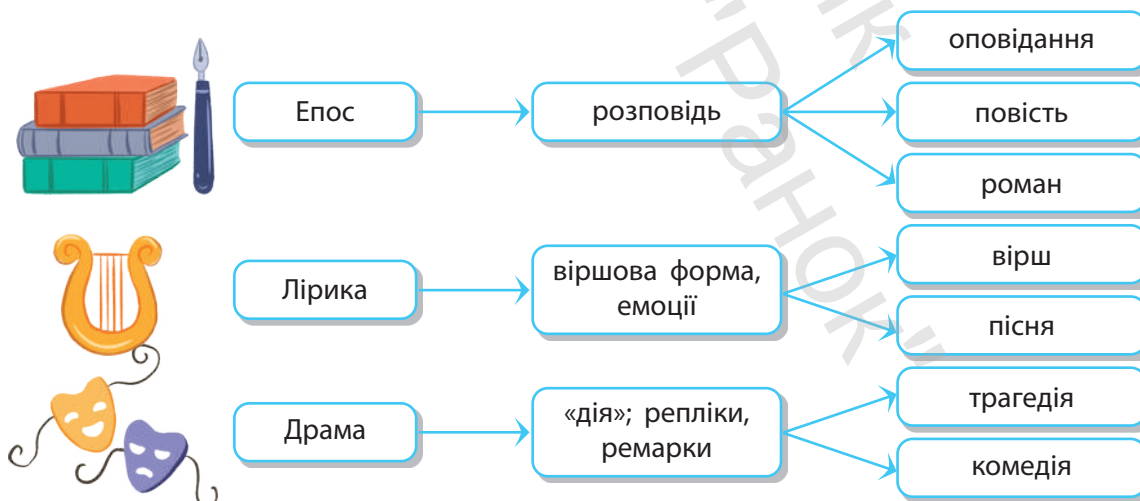
8 Працюючи в групах, знайдіть в інтернеті та перегляньте кілька прикладів буктрейлерів. Оберіть найцікавіший, на вашу думку. Укладіть власний список порад зі створення яскравого буктрейлера.

9 Створи буктрейлер до книжки «Артемід Фаул. Парадокс часу».

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ. ЕПІЧНИЙ ТВІР. СЮЖЕТ

10 Пригадай вивчене в початковій школі про роди та жанри літератури. Розкажи про них, використовуючи схему.

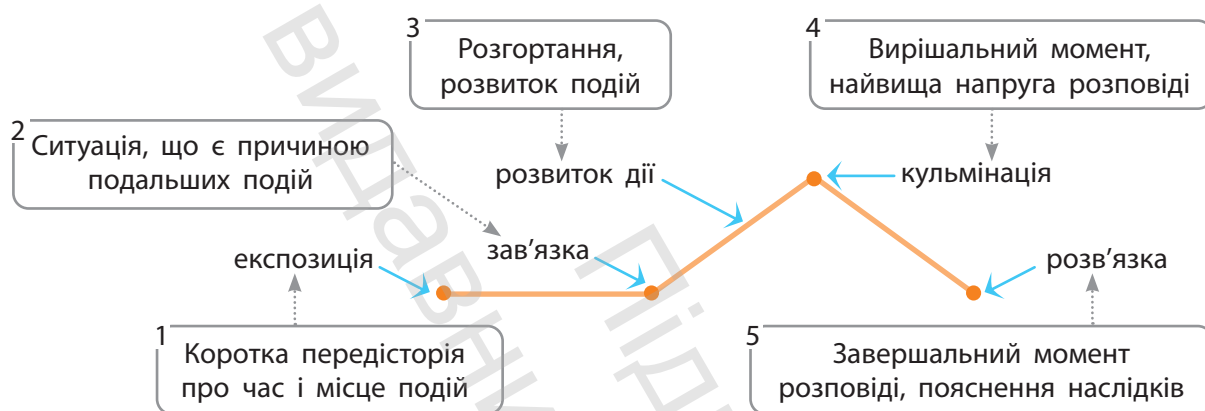

У перекладі з грецької мови **епос** означає «розповідь». Епос виник у давнину як спосіб розповіді про героїчні вчинки певного персонажа, важливі події тощо. Основна ознака епічних творів — наявність сюжету.

Сюжет — перебіг подій у художньому творі.

Складниками сюжету є **експозиція**, **зав'язка**, **розвиток дії**, **кульмінація** та **розв'язка**.

- 11 Склади коротку сюжетну історію зі свого життя. Використовуй схему.

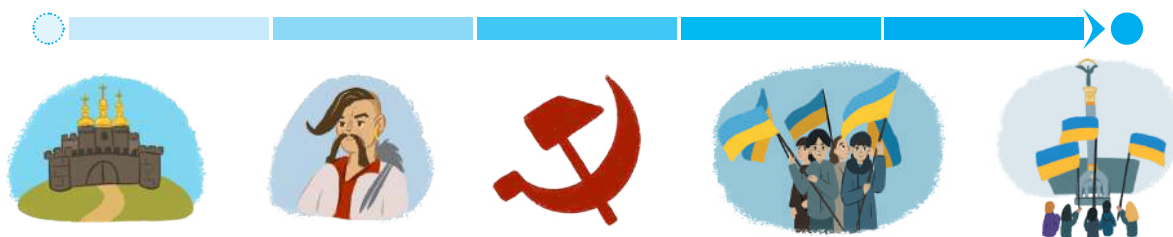
- 12 Прочитай опис зовнішності доктора Шальке (виділений фрагмент на с. 104). Поясни, чому портрет є позасюжетним елементом.
- 13 Напиши художній опис зовнішності свого однокласника / своєї однокласниці. Доведи, що це художній опис.

ІСТОРІЯ. ЗАГОЛОВOK. УРИВОК ТВОРУ

Сукупність фактів і подій минулого люди називають **історією**. Факти й події можуть стосуватися як життя окремої людини, так і життя суспільства, народу, людства.

- 14 Поміркуй: слово *історія* є однозначним чи багатозначним? Чому? У якому зі словників (орфографічному, тлумачному, іншомовних слів тощо) це можна перевірити?

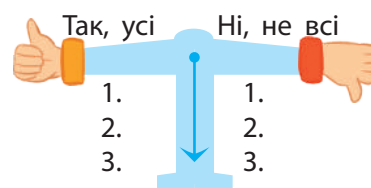
- 15 Розглянь лінію часу. Назви період, якого стосується зображення. Використовуй довідку.

Довідка. Київська Русь, Революція Гідності, козацька доба, Україна в часи СРСР, проголошення незалежності України.

- 16 Т-схема. Точка зору. Усі люди однаково розповідають про події минулого.

Пригадай! Спілкування людей залежить від мети та позиції, поглядів і намірів людини, яка говорить.

- 17 Прочитай заголовки текстів. Працюючи з довідковими джерелами, установи відповідність між автором і назвою.

«Микита Кожум'яка»

«Повість минулих літ»

«Парадокс часу»

«Ярослав Мудрий»

«Маленький дзвонар із Конотопу»

Довідка: Нестор Літописець, Олександр Олесь, Леонід Полтава.

- Оберіть із партнером / партнеркою один із заголовків. Обговоріть у парах: Про що може бути цей твір? Чи викликає заголовок якісь асоціації з вашого життєвого досвіду? Які проблеми можуть бути порушені в тексті? Які емоції ви можете пережити під час читання цих творів?**

- 18 Прочитай уривки з творів, згаданих у попередньому завданні.

1 Засмутився Володимир...
Аж прийшов якийсь дідусь:
«Син побореться, мій князю,
І поборе, побожусь.
З ним колись ми посварились,
Пам'ятаю, як тепер,
М'яв він шкуру, так, повіриш,
Спересердя всю роздер».

2 На високій дзвіниці, що
маячить над принишклим
Конотопом, стоять двоє:
сивий згорблений дідусь
Яким і його помічник, ма-
ленький дзвонар Павлик.

4 Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

3 Усі племена мали ж свої
обичаї, і закони предків
своїх, і заповіді, кож-
не — свій норів.

5 Подорож у часі заборони-
ли через те, що по-
тенційні наслідки через
щонайменше втручання
можуть бути катастро-
фічні.

- ✓ У парі обговоріть:
  - які події / емоції / історії описує кожен фрагмент;
  - які слова (фрази) з уривків передають ці події / емоції / історії.
- ✓ Спробуй поєднати уривки із назвами творів. Перемалюй у зошит і доповни таблицю.

Номер уривка	Назва твору	Подія / емоція / історія	Слова чи фрази
1	«Маленький дзвонар із Конотопу»	Тихе (завмерле) місто; старенький дідусь-дзвонар і маленький хлопчик стоять на дзвіниці	«принишклий Конотоп», «маленький дзвонар»

Чимало емоцій можна передати навіть у коротких уривках із художніх творів. Прочитай запитання, щоб простежити, як ідеї та емоції можна передати кількома словами.

Дзвіниця — вежа для дзвонів на церкві, при церкві або окрема будівля з дзвонами. З якої точки ми спостерігаємо за подіями: згори чи знизу? Чому?

Для чого автор підкреслює вік дідуса Якіма? Це лише характеристика віку чи ще якась? (Яким не лише «сивий», а й «згорблений»).

«На високій дзвіниці, що маячить над **принишклим Конотопом**, стоять двоє: **сивий згорблений дідусь Яким** і його помічник, **маленький дзвонар Павлик**».

Принишкнути — перестати рухатися і видавати звуки; завмерти. Чи може місто पनिшкнути? Який це художній засіб? Для чого його вжито? Що може відбуватися, щоб місто पनिшкло?

Що таке контраст? Що в описі Павлика контрастує з Якимом?

- ✓ Яке зі слів зайве в кожному рядку? Чому?
  - Сум, утіха, смуток, журба.
  - Гнів, обурення, лють, відчай.

19 Досліди інші уривки із завдання 18. Обери принаймні три особливості, які відображають ідеї чи емоції, пов'язані з уривком.

- ✓ Напиши короткі пояснення за зразком, наведеним вище.

ТЕМА 3.2. ПІЗНАЮ І БЕРЕЖУ МОВУ

ЗАКОНОМІРНОСТІ ЧЕРГУВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ І СПОЛУЧНИКІВ. МИЛОЗВУЧНІСТЬ МОВИ

- 1** **Мозковий штурм.** Попрацюйте в групах. Поміркуйте над запитанням: «Чому українська мова милозвучна?». Використовуйте схему на форзаці підручника, щоб записати свої ідеї.

Однією з причин милозвучності мови учені вважають чергування прийменників **у / в / ув / уві / вві**; **з / із / зі / з**; і сполучників **і / й / та (=і)**.

- 2** Ознайомся із закономірностями чергування.

Який прийменник обрати: у чи в? Який сполучник обрати: і чи й?	
у, і	в, й
1. Між двома приголосними: <i>зайшов у метро; він і вона.</i>	1. Між двома голосними: <i>плавала в озері; Україна</i>
2. Після голосного перед я, ю, є, ї, й — і: <i>моя і її, моє і його;</i> перед в, ф, льв, св, тв, хв, сф — у: <i>зайшла у хвіртку; вискочило у вікно.</i>	2. Між голосним і приголосним (=приголосним і голосним): <i>купила в супермаркеті; вона й він.</i>
3. Після будь-якого розділового знака перед приголосним: <i>може, і не він; знала, у кого спитати...</i>	3. Після будь-якого розділового знака перед голосним: <i>бачу: в озері...; може, й Оленка...</i>

- 3** Устав пропущений прийменник (у чи в). Запиши в зошит.
Було ... Києві; лежала ... шухляді; плавала ... воді; світлини ... фотографа; ліси ... хвої; перерва ... навчанні; їхати ... вагоні.
- 4** Устав пропущений сполучник (і чи й). Запиши в зошит.
Мама ... я; він ... вона; прийшла ... зробила; зайшов ... сказав; чесність ... справедливість; радість ... сум; радість ... ентузіазм.
- 5** Обери правильний варіант (відповідно до закономірностей милозвучності української мови) і запиши речення в зошит.
Ворони (і/й) яструби; брати (і/й) сестри; попереду (і/й)де; вона (і/й) не хотіла; (у/в)поратися зі справами; отже, (у/в) тебе радість; вони (у/в) столі; знайди (у/в) свою квартиру; був (у/в) Одесі.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Іноді, коли утворюється нове слово або слово змінюється, приголосні збігаються, і вимовляти таке слово стає складно. Що робити? Тоді один звук випадає. Ти можеш легко вимовити це слово. А ще воно стає милозвучним. Таке явище має назву **спрощення**.

6 Ознайомся з таблицею.

СПРОЩЕННЯ

Види спрощень (які звуки випадають)		Приклади	
У вимові й на письмі	-стл- → -сл-	<i>щастя</i> — <i>щасливий</i>	
	-стн- → -сн-	<i>перстень</i> — <i>персня</i>	
	-ждн- → -жн-	<i>тиждень</i> — <i>тижневий</i>	
	-здн- → -зн-	<i>проїзд</i> — <i>проїзний</i>	
	-скн- → -сн-	<i>тиск</i> — <i>тиснути</i>	
	-зк- → -зн-	<i>бряк</i> — <i>брякнути</i>	
	-шчк- → -шк- й інші	<i>дощок</i> — <i>дошка</i>	
Лише у вимові	-стс- → [с:]	<i>шістсот</i> [ш'іс:ót]	
	-стд- → [зд]	<i>шістдесят</i> [ш'ізде ^н с'át]	
	-стч- → [шч]	<i>невістчин</i> [не ^н в'ішчин]	
	-стц(і) → [с'ц']	<i>артистиці</i> [артіс'ц'і]	Зверни увагу! Ці слова однотипні (утворені від іменників із кінцевим твердим [т]: <i>турист</i> , <i>агент</i> , <i>гігант</i>)
	-стськ- → [с'к]	<i>туристський</i> [туріс'кий]	
	-нтст- → [нст]	<i>агентство</i> [агєнство]	
-нтськ- → [с'к]	<i>гігантський</i> [г'ігán'с'кий]		
Винятки	<p>НЕМАЄ спрощення:</p> <ul style="list-style-type: none"> у словах <i>кістлявий</i>, <i>пестливий</i>, <i>хвастнути</i>, <i>зап'ястний</i>, <i>дев'яностники</i>. <p>Спрощення лише у вимові:</p> <ul style="list-style-type: none"> у словах <i>хворостняк</i>, <i>шістнадцять</i>. 		
Орфограма: спрощення в групах приголосних			

7 Спиши, уставляючи букви там, де це потрібно.

Ус..на розповідь; зап'яс..на прикраса; капос..ний кіт; пес..ливі слова; доблес..ний боєць; кіс..лява риба; облас..не місто; виїз..ний пікнік; контрас..ні кольори; хвас..ливий заєць.

8 До поданих слів добери спільнокореневі, у вимові яких відбувається спрощення.

Радість, совість, вартість, задрість, гідність, злість, жалість, рідкість, до-
блесть, якість, чесність

Злісний, жалісний, задрісний, вар-
тісний, совісний, якісний, радісний,
доблесний, рідкісний, гідний, чесний

Зразок. Користь — корисний.

9 Запиши слова правильно.

Сер..цевий, виїз..ний, аген..ський, невіс..ці, захис..ний, безчес..ний, кіс..лявий, пристрас..ний, буревіс..ник, тиж..невий, шіс..надцять, швидкіс..ний, радіс..ний, перехрес..ний, піс..ний, задріс..ний, рідкіс..ний, ненавис..ний, шіс..сот, компос..ний, кількіс..ний, кіс..лявий, аген..ство, улес..ливий, контрас..ний, ціліс..ний, шелес..нути, тріс..нути, тиж..невик.

10 Запиши слова, згрупувавши їх: 1) ті, у яких є спрощення приго-
лосних; 2) ті, у яких його немає.

Безшелес..но, корис..но, шіс..надцять, задріс..ний, звіс..но, безжаліс..ний, хвас..ливий, улес..ливий, віс..ник, капос..ний, облас..ний, аванпос..ний, зліс..ний, балас..ний, форпос..ний, якіс..ний, доблес..ний, хворос..няк.

11 Спиши, уставляючи, де треба, пропущені букви; обґрунтуй напи-
сання слів.

Пристрас..ний, проїз..ний, випус..ний, верес..нути, облас..ний, свис..нути, гіган..ський, студен..ський, перс..ні, корис..ливий, передвіс..ник, учас..ник, швидкіс..ний, буревіс..ник, тис..нути, улес..ливий, прихвос..ні, влас..ний, медаліс..ці, жаліс..ливий, доблес..ний, зліс..ний, ціліс..ний, навмис..не, совіс..ні.

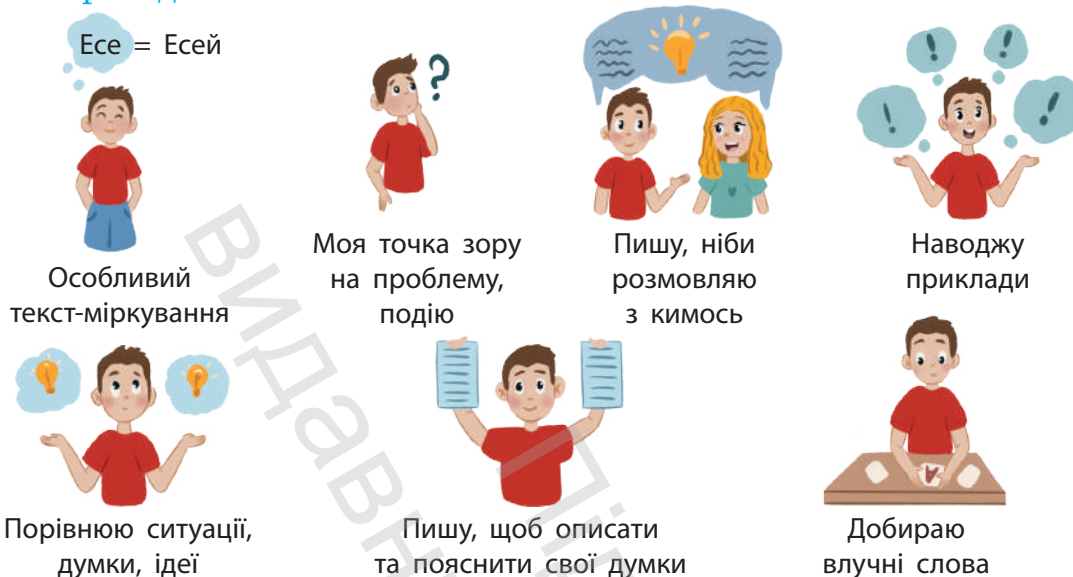
12 Поміркуй: у якому роді літератури найповніше можна реалізувати
милозвучність мови? Чому ти так вважаєш?

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЕСЕ

1 Прочитай висловлювання.

- «Немає неуспішних людей. Є люди, які не володіють словом» (В. Черчилль).
- «Ми відповідальні за те, якою є наша мова».

Пригадай!

2 Напиши невелике есе, що ілюструвало б одну із цих думок (на вибір).

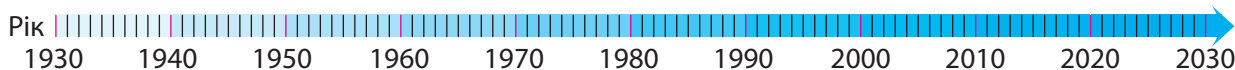
3 Переглянь розділ «Рецензування письмових робіт» на форзаці підручника. Готуючи текст есе, зважай на критерії, за якими його буде оцінено.

4 Працюючи в парі з однокласником / однокласницею, відредагуйте роботи одне одного. Використовуйте форму «Рецензування письмових робіт» на форзаці підручника.

ТЕМА 3.3. ПАМ'ЯТАЮ

ОПОВІДАННЯ

1 Розглянь лінію часу. Перемалюй у зошит. Намалюй на ній себе в точці часу, у якій ти зараз перебуваєш.

2 Прочитай текст.

ЩО ВИ ЗНАЄТЕ ПРО ГОЛОДОМОР?

У кожного з нас, у кожної сім'ї є історія, і в ній є багато радісних, сумних, а іноді страшних сторінок. І нам хочеться пам'ятати про хороше та веселе й дуже хочеться забути про те, що було сумно чи страшно.

І в країні є історії перемог та радості, а є й історії смутку та болю.

Можливо, ви чули від ваших батьків чи бабусь і дідусів слова «Радянський Союз» чи «СРСР»? Це держава, утворена ще в минулому столітті. Ваші бабусі та дідусі жили в СРСР, і Україна входила до нього як одна з частин — республік.

Радянська влада — керівництво країни — прагнула повністю підпорядкувати собі республіки.

Селян — людей, які працювали на землі, — заганяли в колгоспи — у колективні господарства, — і вони мали відпрацьовувати «трудодні» — робочий час, за який платили так мало, що було складно прогодувати свою сім'ю. Звісно, це спричиняло опір. І щоби залякати селян, зробити залежними, в Україні створили штучний голод. Коли люди борються за життя, ними легше керувати.

Люди вмирили з голоду на своїй щедрій і багатій землі. Це жахливий злочин. Це має назву «геноцид». І нам важливо пам'ятати про це — щоби ніколи не дозволити собі забути, хто ми.

Ми не можемо змінити минуле. Але можемо зробити все, щоб цінувати життя, щоб не здаватися, щоб лишатися собою. І зберігати те, що нам дороге. Нашу цілісність, нашу силу, нашу культуру.

Світлана Ройз

- Пам'ятай, що в тексті йдеться про події минулого — 1930-ті роки. Познач на своїй лінії часу (із завдання 1) цей період. Порахуй, скільки десятиліть минуло від Голодомору до точки часу, у якій ти зараз перебуваєш.
- Розпитай учителя / вчительку історії, своїх близьких про цю трагічну сторінку в житті нашого народу. Що додавало людям сили в ті непрості часи?

3 Прочитай оповідання Зоряни Живки.

- ? Які у твоїй родині є реліквії — щось, що передавалося б у спадок (це не лише коштовності; реліквіями можуть бути вишиванка, рецепти страв, сімейні історії тощо)?

Зоряна Живка

АНГЕЛ НА ЙМЕННЯ ГРУШКА

(Скорочено)

Голодному — кожна страва добра.

Народна мудрість

У то важко повірити, але...

Своїй появі на світ я завдячую старій груші. Отій старій груші, що стоїть майже на межі з сусідським городом, між малиною та дровітньою, за літньою кухнею. А якось року на одній з її товстенних гілок у мене була гойдалка, аж доки наступної весни малинові зарості не обступили й грушу, і дровітню зусібч.

Добре пам'ятаю її ще з дитинства: чорні гілки, схожі на розчепірені пальці казкової потвори, товстезний вузлуватий стовбур...

Вона ніколи не родила. Мені було дуже дивно, чому це геть нікому не потрібне дерево не зрубають. Ні краси, ні плоду — жодної користі. Навіть мотузку для білизни об неї не виходило зачепити.

Щороку навесні вкривалася рясним білим цвітом, наче до вінця наречена... Над нею гули бджоли з дідової пасіки. Ця груша зацвітала найпершою — відразу за морелями. Але ніколи не родила. Щороку, наприкінці серпня, я шукала хоч найменшеньку, найпоганшу, найтерпкішу — хоч би однісіньку грушку, тільки покуштувати. Шукала — і не знаходила. Уже давно достигали бери й лимонки, і солодкі дички-гнилички у дворі нашої сусідки. А та стара груша стояла безплідна, укрита темно-зеленим із золотою сивиною листом. Я сердилася на неї. Проте груша мовчала.

***

З найперших моїх дитячих споминів золотою ниткою простують пахощі свіжого хліба. Духмяний, неповторний запах щойно спеченого хліба. Солодкий? Терпкий? Він чарівною хмарою розлітався по всьому обійстю й виманював мене навіть із найцікавішої забавки. Уломити хрумку скоринку. Відчути кінчиками пальців пружну силу хлібного тіла — допіру з вогню, він ще палав тією неземною міццю святої (чарівної?) стихії.

Але я не любила їсти. І снідати, й обідати, і вечеряти видавалося мені непосильною працею. Здавалося, я ніколи не була голодна.

Ми ніколи не викидали їжі. Чомусь ніколи. І тато, і мама, й обидві бабусі, й обидва дідусі, і навіть усі тітки одноставно мені повторювали, що залишати в тарілці недоїдки — гріх. Не хочеш крізь силу доїдати — не бери наступного разу стільки. Більше того, кожен зачерствілий, запліснявілий окраець і мама, й тітки збирали до мішечка, щоб завезти в село на гостинець корові — щоб краще молоко давала. Корова дуже тішилася з того гостинця, трепетно-лоскітно брала кожен шматочок своїми м'якими губами, а потім торкалася долоні жорстким, як тертушка, язиком. Аби опісля дати щонайсмачніше у світі молоко.

Усі якось дивно шанували той хліб. Варто було впустити кусник на землю, як чулося: «Підійми, поцілуй...».

? Чи ти помічав / помічала, що деякі бабусі та дідусі зберігають зернятка пшениці? Збирають у дрібку крихти після їжі? Просять дбайливо ставитися до будь-яких продуктів? Чому, на твою думку, вони це роблять?

***

Бабуся чомусь не знала казок... Бабуся знала все на світі: як варити чарівну кашу, що від неї діти ростуть швидко-швидко; де шукати опеньки; як робити ляльку з кукурудзяного качана; де ховається чорна ворона, котра краде криниці, коли діти не хочуть вмиватись; як угадати годину й погоду; чому одну бабу-сусідку звать Ковбаскою, а іншу Гарбузкою, й чому не можна говорити поганих слів (бо язик стане довгий і чорний, наче вуж!); де живуть ангели; як плести вінок, а як — корону... Бабуся знала все на світі. Крім казок. Не знала — та й годі. А я того вечора ніяк не хотіла засинати без казки. Урешті не витримала й вигукнула:

— Ну то прочитайте! Мама ж книжку лишила!

Але бабуся відповіла зовсім дивно:

— Та я, дитинко, не вмію читати...

Я завмерла. То була якась зовсім несусвітня річ — **БАБУСЯ НЕ ВМІЛА ЧИТАТИ!**

— Бабусю, так не буває, щоб людина не вміла читати! Усі вміють читати! Навіть я.

— А я от не вмію...

— Хіба вас мама не вчила читати?

— І мати моя теж неписьменні були.

— Бабусю, а чого ви не ходили до школи?

— Та таке... Коли було мені, як оце тобі нині, сім рочків, то мати пішла записати мене до школи, але — от лихо! — чобіт у мене не було, щоб ходити. Ми тоді вбого жили, дуже бідували.

З усіх кутків злидні на нас дивилися. Як мати не старалися, не спромоглися мені на чоботи того року. Тоді вчитель і каже: «То нічого, вона ще дрібненька, хай підросте й наступної осені прийде».

— А чого ж ви наступної осені до школи не пішли?

Бабуся закам'яніла. У її завжди теплих сонячних очах, обрамлених промінчиками зморщечок, застигла скорбота, така сива й гірка, мов полин.

— Не питай, дитино... — бабуся дивилася вже не на мене, а в якусь далеку далину, далину минувшини. — Тоді прийшло на людей страшне лихо. Голод прийшов...

Від слів «прийшло лихо» я зіщулилася під ковдрою, скоцюбившись клубочком, як наші кошенята. Але слова «голод прийшов» заскочили мене несподіванкою.

— Бабусю, як це «голод прийшов»?

— Не стало, що їсти... — бабуся, здавалося, не чула мене, вона все ще вдивлялася в ту таємну далину минувшини.

— Як це «не стало, що їсти»? Хіба ви не мали поля, не мали городу? Хіба тоді не садили картоплі? Не сіяли пшениці? — я ніяк не могла зрозуміти, про що це каже бабуся.

— Садили, дитино, сіяли... І родила земля наша, рясно родила. Дай, Боже, щороку... Та прийшли лихі люди й усе забрали, до зернини забрали. А тоді прийшов голод.

— Й у вас не було хліба?

— Не було хліба...

Я дивилася на бабуся широко розплющеними очима й ніяк не могла зрозуміти: як це можна, щоб у дітей не було хліба. Можна жити без шоколаду, хоча й тяжко, можна протриматися без бананів і помаранчів... Але без хліба? Бабуся раптом подивилася на мене:

— Ой дитино! Що це я, стара, тобі проти ночі розказую... Спи вже, спи.

Бабуся поцілувала мене та пішла й собі стелити до сну, молитись... Дідусь давно вже спав у сусідній світлиці. Клубочком у моїх ногах скрутилась киця. А я лежала, згорнувшись під ковдрою і мріяла, що колись винайду машину часу й на всі гроші куплю в лавці хліба, свіжого, теплого хліба, чорного й білого, й віднесу тим людям, що жили, коли моя бабуся була дівчинкою.

***

Наступного ранку я без жодної суперечки з'їла свою тарілку каші.

Бабуся мила посуд. Я тихенько вмостилася коло неї на стільчику.

— Бабусю, розкажіть мені про голод...

— Знайшла, що питати! — з докором похитала головою бабуся.

Набравши щонайдорослішого виразу обличчя, я виструнчилася та промовила:

— Я маю знати, як жила моя бабуся, коли була дівчинкою. Адже колись у мене теж будуть діти й вони спитають: «А що ти знаєш про свою бабуся?» Так каже наша вчителька. Вона весь час повторює, що маємо розпитувати старших, як жилося раніше. Це називається «історія Батьківщини»!

Бабуся здивувалася. Завагалась. Мовчала й мила тарілки. Бабуся міркувала, чи варто довіряти мені таїну горя. А я стояла поруч і вичікувально дивилася на неї. Тоді вона почала оповідати. Я знову сіла на стільчик і завмерла.

— Наші люди завжди любили землю. Любили ходити коло землі — орати, сіяти, плекати, чекати, збирати збіжжя. Земля в нас щедра, родюча: трудись біля неї — і вона віддячить. У нас у селі хазяйновиті люди були, гріх нарікати на ледарів. Та захотіли лихі люди забрати в наших людей землю. Спершу ввели великий податок на садки — за кожне дерево мусив господар платити до державної скарбниці. Та люди не мали таких коштів — цілий рік треба було працювати, щоб заплатити за такий садок, як оце в нас нині. Хто не міг платити, то до нього приходили й вирубали дерева круг хати — і яблуні, й груші, й сливи...

— І в нас вирубали?

— І в нас. Усе, крім однієї груші-дички, бо побачили, що вона не родюча. Тому й лишили. А наступного року ввели великий податок на корів і коней, на свиней і курок. Хто не міг заплатити — приходили й забирали скотину. Тяжко стало — ні молочка, ні яєчка. Сухий хлібець і пісна картопля. Але треба далі працювати, біля землі ходити. А тоді... Була якраз осінь, як оце зараз, прийшли «буксіри» — це такі ледацюги були, що не хотіли коло землі трудитися — і почали в людей забирати й зерно, й картоплю. Все-все. Казали, то державі треба. А ви, люди, живіть, чим хочете. Забрали все-все — й вивезли. Й не стало чого їсти. Страшно.

— Бабусю, а як ви пережили той «тридцять третій»? — я не зрозуміла, що тридцять третій, то просто 1933-й рік, один

звичайний рік у ланцюгу століття. Мені здалося, що то якась особлива назва для голодного року, і це містичне число ніби вкарбувалося в моїй голові вже назавжди. — Це ж не можна цілий рік нічого не їсти... День можна, два. Тьоті, як операцію робили, то вона три дні не їла. Але цілий рік не їсти не можна.

— Що ми, дитинко, їли?.. — бабуся зітхнула. Її погляд знову блукав у далині десятиліть. — Як забирали зерно, то все забрали — і пшеницю, й овес, і ячмінь. Навіть те, що на насіння було — забрали. І картоплю — усю чисто. Але чогось торбу з маком лишили. А ще ми якраз щойно кукурудзу були перелущили та ще качани не викинули. То зерно, звісно, забрали... але мати терла ті качани і з них робила коржики. А ще тоді вродила цибуля. То ми пекли її в жару, в попелі.

Але найбільше нас виручила грушка-дичка. Ох та грушка! Ангел Божий, а не грушка! Не було на ній грушок роки зо два перед тим, а тої чорної осені вона зродила так рясно, як ніколи у світі — цілий мішок мати насушили. І були ті груші дрібнесенькі, як біб, а солодкі-солодкі, наче мед. Ото мати візьме, та потре тих грушок на муку, та додасть маку, та кукурудзиння, та насмажить млинчиків. І так оце рік протрималися. А далі трохи легше стало.

— Бабусю, а це тільки в нашому селі такий голод був?

— Та де ж, дитино, тільки в нашому! По всій Україні... Немає такого села, щоб він не зачепив.

Уже давно був перемитий посуд. Я допомгла бабусі перетерти його та сховати в мисник.

Того дня я мала багато роботи. Натомилася. Але все ж увечері, коли бабуся мене помила та вже постелила спати, я дістала книжку казок і мовила:

— Бабусю, як ви у школу не ходили, а я ходжу, то давайте я вам почитаю казочку перед сном, — і раптом заплакала. Цілий день не плакала, а от увечері, коли вклататися, узяла й заплакала. Так мені стало шкода моєї маленької бабусі, і її братика... Й усіх-усіх...

***

Минуло десять років. Знову осінь золотою панею ходила по світу. Приїхали в село.

У хаті й досі пахло бабусиною любов'ю. Пахло піччю й чеканням. І зелом, і сушкою. На столі стояла банка молока — купленого в сусідки. Городами пливли гіркуваті дими від спаленого картоплиння.

По обіді ми з мамою ще поралися в садку — збирали останні зимові груші. Ми вже верталися до хати. Зупинились на хвильку

біля дровітні. Вітерець, легким порухом крила, обсипав нас дощем із золотих червінців. У цієї старої груші-дички, що в малиннику, листочки схожі на дрібні монетки. Але жодної груші. Я зітхнула:

— Все життя мрію покуштувати хоч найменшеньку гниличку із цієї груші... А вона ніяк не вродить.

— Та... — й собі зітхнула мама, — я теж ніколи не бачила з неї грушок. Аж не віриться, що тоді, в 32-му, вона врятувала нашій родині життя. Тоді моя баба насушила з неї цілий мішок, дрібних, як біб, та солодких, як мед...

Вітер знову кинув на нас жменю золота. Мама ввійшла до кухні. А я все ще стояла, завмерши. Згадала дитинство. Перші шкільні канікули. І раптом помітила, що те чорне вузлувате віття дуже схоже на струджені руки моєї любої бабусі. А ще на крила. Крила скорботного ангела.

Чи можна сказати, що груша — родинна реліквія героїв цього оповідання? Чому ти так вважаєш?

Чому ми говоримо, що важливо пам'ятати нашу історію, навіть її трагічні сторінки? Доповни список причин нижче:

«Тоді наші шрами стануть нашою силою. Ця пам'ять не дасть повторюватися тому, що відбувалося. Пам'ять — повага до тих, хто був до нас. І як ваш шрам від падіння на велосипеді робить вас уважнішими, дбайливішими — так і ми, пам'ятаючи про минуле, пам'ятаючи про шрами, стаємо уважнішими до сьогодення» (С. Ройз).

4 Доведи, що твір «Ангел на ймення Грушка» — оповідання.

Оповідання — невеликий за обсягом прозовий твір, сюжет якого заснований на одному (рідше — кількох) епізоді з життя персонажа (інколи — кількох персонажів).

Характери персонажів в оповіданні показані здебільшого у сформованому вигляді. Описів мало, вони стислі, лаконічні.

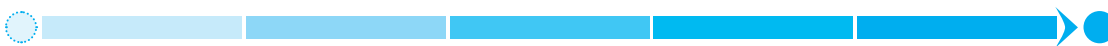
5 Уяви, що може зробити нас сильнішими в скрутні часи. Намалюй реліквію своєї родини / свого роду.

ТЕМА 3.4. ВИВЧАЮ ТА ПИШУ ІСТОРІЮ

СТИЛІ МОВЛЕННЯ. СТИЛІСТИКА

- 1 Розглянь лінію часу. Назви подію, якої стосується зображення. Використовуй довідку.

Приблизно
4,6 млрд
років тому

3,5 млрд
років тому

Приблизно
433–393 млн
років тому

Приблизно
228 млн
років тому

Приблизно
2,5 млн
років тому

Довідка: поява людини розумної, зародження життя, поява першої наземної рослини, утворення Землі, поява першого динозавра.

- 2 Створи власну лінію часу, відображаючи історію свого життя / життя своєї родини.

За різних умов спілкування про те саме ми говоримо чи пишемо по-різному, тобто використовуємо різні **стилі мовлення**. Кожен зі стилів має свої особливості: своєрідні слова, будову речень тощо. Стилi мовлення вивчає розділ науки про мову, який називають **стилістикою**.

- 3 Прочитай три тексти.

1

Яросла́в Володи́мирович (983/987 — 17/20 лютого 1054) — київський князь із династії Рюриковичів. Був одружений з Інгігердою, шведською принцесою.

Доклав багато зусиль до зміцнення держави. Розширив межі середньовічного Києва, спорудивши «місто Ярослава», окрасою якого стали Золоті ворота та Софійський собор (1054). Започаткував укладання першого писаного зводу

законів — «Руської правди». Мав велику родину, уклав шлюбні відносини з багатьма європейськими правителями. За численні реформи та досягнення, що мали позитивний вплив на розвиток Русі, отримав прізвисько Ярослав Мудрий. Помер у Вишгороді, похований у Софійському соборі. *(За інтернет-матеріалами)*

2

Вітаю! Моє ім'я — Ярослав Мудрий. Я став лідером нації та могутнім володарем однієї з найбільш розвинених країн Європи того часу. Так-так, це я про Давню Русь!

Мудрим мене назвали тому, що дбав про розвиток культури. За мого правління відкривали школи, створювали місця, де переписували книги, а я написав «Правду Ярослава» — перший збірник законів, який діяв на території Давньої Русі.

Я наказав будувати собор Святої Софії — майбутню найвеличнішу релігійну споруду Київської держави. В оформленні собору брали участь найкращі майстри з Греції. Також у соборі ченці перекладали твори європейських авторів на давньоруську мову. До речі, чотири мої доньки стали королевами чотирьох країн: Норвегії, Словаччини, Франції та Англії.

За мого правління було значно розширено Київ. За свідченнями тогочасних істориків, місто стало за красою суперником Константинополя (сьогодні Константинополь має назву «Стамбул»; це найбільше місто Туреччини та Європи). Ще за моїм наказом було зведено Золоті ворота — парадний в'їзд до Києва, оздоблений дорогоцінними металами та камінням.

Додам лише, що саме я заснував першу бібліотеку Київської Русі, але її досі не знайдено. Може, це вдасться тобі?

3

Олександр Олесь ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

(Скорочено)

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престола,
Ярослав розумний сів.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом Україна
Зацвіла, як пишний сад.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Наш співець Боян великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних сплів.

.....

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

4 Визнач, до якого стилю належить кожен із трьох текстів із завдання 3. Обґрунтуй свою думку. Використовуй таблицю «Стилі сучасної української мови».

Мовний стиль — сукупність засобів, вибір яких зумовлено змістом, метою та характером висловлювання.

СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Стиль	Функція	Жанри	Ознаки
Розмов-ний 	Спілкування	Різні жанри в побутовому спілкуванні	<ul style="list-style-type: none"> Використання розмовної лексики, фразеології, вигуків; висока емоційність; подеколи порушення літературних норм, неправильна вимова слів

Закінчення таблиці

Стиль	Функція	Жанри	Ознаки
<p>Науковий</p> 	<p>Повідомлення, виклад наукового матеріалу</p>	<p>Наукова стаття, монографія, підручник, словник, енциклопедія тощо</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Широке використання термінів (<i>синус, морфологія, дедуція</i>); • наявність абстрактних іменників із суфіксами -ість, -ств(о), -ація(я), -изм, -ізм (<i>концентрація, професіоналізм, частотність, авторство</i>); • використання складних речень; • послідовність, логічність викладу; • часте використання покликань і цитат
<p>Художній</p> 	<p>Різнобічний вплив на думки та почуття людей за допомогою художніх образів</p>	<p>Вірш, сонет, ода, елегія, балада, байка, роман, оповідання, повість, п'єса тощо</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Емоційно забарвлені та нейтральні слова; • слова в переносному значенні; • різні за метою висловлювання й емоційним забарвленням речення; • виразність, емоційність, колоритність
<p>Офіційно-діловий</p> 	<p>Регулювання офіційно-ділових відносин</p>	<p>Закон, наказ, оголошення, розписка, протокол, акт, інструкція, а також виступи на зборах, наради тощо</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Однозначність формулювань, точність; • гранична чіткість висловлювання; • наявність усталених мовних зворотів (у зв'язку з, відповідно до, з метою, згідно з...); • стандартизовані початки і закінчення документів
<p>Публіцистичний (стиль масової інформації, масмедіа)</p> 	<p>Повідомлення, вплив на громадську думку</p>	<p>Виступ, нарис, стаття, репортаж тощо</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Популярний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень; • стислість і зрозумілість інформації; • використання суспільно-політичної лексики; • типовими є емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, повтори, що зумовлюють емоційний вплив; • тон мовлення пристрасний, оцінний

5

Прочитай висловлення різних стилів. У якій ситуації спілкування ти опинився / опинилася? Хто є можливим адресатом? Яка мета спілкування?

Науковий
стиль

Згідно з підрахунками Організації Об'єднаних Націй, чисельність населення Землі сягнула 7 млрд осіб 31 жовтня 2011 року. Чисельність людства стабільно збільшується. Середня густина населення планети у 2020 році становила 52 особи/км². П'ять із шести континентів планети здавна заселені людством. Антарктида через власну віддаленість і суворий клімат не має постійного населення дотепер. Найбільш заселена Азія, найменш — Австралія з Океанією. Загалом в Азії проживає понад 60 %, тільки в Китаї та Індії — 35 % населення планети. (З Вікіпедії)

Офіційно-діловий
стиль

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; Генеральна Асамблея ООН проголошує цю загальну Декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави... (З Декларації прав людини)

Художній
стиль

Ти знаєш, що ти — людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні...
(В. Симоненко)

Публіцистичний
стиль
(стиль
масової
інформації)

Чи зуміє людство зупинити забруднення навколишнього середовища?

У погіршенні екологічної ситуації найчастіше звинувачують різноманітні підприємства, які викидають у повітря шкідливі речовини. Так, дійсно, підприємства найбільше забруднюють навколишнє середовище, але не тільки вони є винуватцями екологічних проблем. Кожен з нас вносить свою краплю в цю справу: викидаючи сміття, вирубуючи дерева на новорічні свята, забруднюючи водойми хімікатами тощо. Чому людство не розуміє, що природа довго не витерпить такі знущання?! (М. Авраменко)

Розмовний
стиль

— Привіт! Бачив уже нашу новеньку?
— Ще ні. А звідки вона?

- Знайди в довідкових джерелах, інтернеті приклади текстів різних стилів. Поясни, як ти визначаєш стиль тексту.
-
 Створи розповідь про свого друга / подругу / видатну історичну особистість у двох різних стилях (на вибір).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ І ВЗАЄМООЦІНЮВАННЯ

1. Що таке *сюжет*? Назви його складники. Коротко розкажи про кожен.
2. Які ти знаєш *позасюжетні елементи*?
3. За допомогою яких засобів досягають милозвучності?
4. Коли потрібно вживати прийменник *у*, а коли — *в*?
5. Коли потрібно вживати сполучник *і*, а коли — *й*?
6. Що таке *спрощення в групах приголосних*? Наведи приклади.
7. Назви винятки з правил про спрощення в групах приголосних.
8. Що таке *есе*? Як написати есе?
9. Що ти знаєш про *голодомор*?
10. Які *стилі* має сучасна українська мова? Назви характерні ознаки кожного стилю.

РОЗДІЛ 4.

СКАРБИ, ЯКИМИ ВОЛОДІЮ

У цьому розділі ти:

- ✓ учитимешся бачити неймовірне навколо, дивуватися й дивувати;
- ✓ зрозумієш різницю між лексичним і граматичним значеннями слова;
- ✓ вивчатимеш групи слів у лексиці;
- ✓ очікуватимеш на свято й ділитимешся добром з іншими.

Ключові слова:

Лексика; групи слів у лексиці (синоніми, антоніми, омоніми, пароніми); види й жанри творів.

*Василь
Королів-Старий
«Хуха-Моховинка»*

*Василь Симоненко
«Цар Плаксій та
Лоскотон»*

*Оскар Уайльд
«Хлопчик-зірка»*

*Галина Вдовиченко
«36 і 6 котів»*

*Астрід Ліндгрен
«Брати Лев'яче
Серце»*

*Ліна Костенко
«Бузиновий
цар»*

*Памела
Треверс «Мері
Поппінс»*

*Ульф Старк
«Маленька книж-
ка про любов»*

*Богдан Лепкий
«Різдво»*

*Микола
Вороний
«Сніжинки»*

*Оксана
Сенатович
«Веселий сніг»*

*Василь Скуратів-
ський «Берегиня.
Місяцелік»*

ТЕМА 4.1. БАЧУ НЕЙМОВІРНЕ НАВКОЛО

ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЛІТЕРАТУРНА ПОВІСТЬ-КАЗКА. ТЕМА, ОСНОВНА ДУМКА

Усі слова, які вживають у мові, становлять її **лексику**. Розділ науки, що вивчає всі слова, які є в мові, має назву **лексиколо́гія**.

1 Прочитай.

КУРЗУ-ВЕРЗУ

(Уривок)

Був сма́жень, і шві́мкі яскі́
Сверлі́-спіра́лили в кру́жві,
Пичха́ли пі́ршаві пса́шки:
І тру́лі долові́.

«Мій си́ну, бійсь Курзú-Верзú,
То кусозúб і дряполáп!
Не зна́йся з пті́цею Зу-Зú
І véлезнем Хап-ха́п!»

Лью́їс Ке́ррол «Аліса в Задзеркаллі»
Переклад Миколи Лукаша

- Цей твір прозовий чи віршований? Що тут описано? Про яких персонажів ідеться? Що потрібно знати, щоб зрозуміти твір?

Цей вірш Льюїса Керрола є, імовірно, найвідомішою спробою вгадати слова, що не існують, проте відповідають законам мови та є інтуїтивно зрозумілими. Перша строфа практично цілком складається зі слів, яких не існує, за винятком службових.

- Спробуй скласти дивний вірш, уживаючи звукові конструкції, які схожі на слова. Поясни, як ти утворюєш слова, яких не існує. Чи мають вони лексичне значення? А граматичне?

2 Розглянь схему. Розкажи про різницю між лексичним і граматичним значеннями слова.

СЛОВО

Лексичне значення — те, що слово означає.

Пёрсик

1. Невелике південне плодове дерево з ланцетоподібними листками.
2. Запашний, соковитий плід цього дерева з жовтувато-червоною ворсистю шкіркою та великою борозенчастою кісточкою.

Граматичне значення вказує на належність слова до певної частини мови та на його граматичні ознаки.

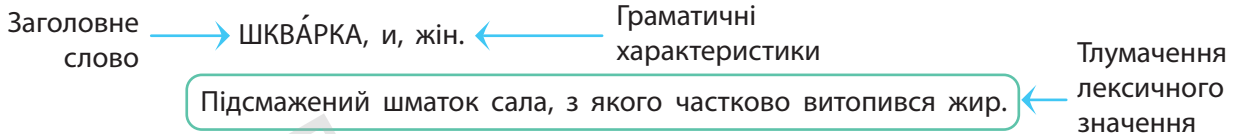
Пёрсик — іменник чоловічого роду, називного відмінка однини.

- 3 У завданні 1 спробуй визначити лексичне та граматичне значення слів першої строфи. Вислови свої міркування.

Лексичне значення слова ти можеш з'ясувати в тлумачному словнику. Використовуй паперовий чи онлайнвий словник.

- 4 Розглянь приклад словникової статті. Розкажи, яку інформацію вона містить.

- 5 Розглянь, який вигляд має сторінка словника онлайн. Розкажи, як його використовувати.

Уведи потрібне слово в поле пошуку

Словник української мови
Академічний тлумачний словник (1970—1980)

в означеннях

ШПИ́ЧКА, и, жі́н.

1. Загострена паличка. Сонце б'є в шибки. Скло страшенно блищить, ніби на шибки впало четверо сонечок, і ті сонечка ріжуть мені очі, штрикають та колють неначе розпеченими в огні шпичками (Нечуй-Левицький, VII, 1966, 286); Поряд лежали кам'яні молотки, ножі, костяні шпички і голки (Василь Кучер, Трудна любов, 1960, 110);

- 6 Прочитай уривок повісті-казки.

Роальд Дал

ДЖЕЙМС І ГІГАНТСЬКИЙ ПЕРСИК

*За редакцією Івана Малковича
(Скорочено, частина 1)*

Повість-казка

? Яким був найбільший персик, який ти бачив / бачила? Якого розміру може бути гігантський персик? Чому ти так думаєш? Про що йтиметься в повісті-казці?

Життя Джеймса Генрі Троттера було щасливе аж до чотирьох років. Він жив із мамою і татом у чудовому будиночку на березі моря.

Але одного дня, коли Джеймсові батьки поїхали до Лондона на закупи, сталася жахлива річ. Їх обох несподівано проковтнув (серед білого дня, до речі, й на багатолюдній вулиці) величезний лютий носоріг, який утік із лондонського зоопарку.

І хлопчика з маленькою валізою в руках, у якій нічого, крім піжами й зубної щітки, не було, відправили до його тітоньок.

Їх звали тітка Шкварка й тітка Шпичка, і я мушу з прикрістю додати, що вони обидві були просто жахлючі. Самозакохані, ледачі й жорстокі, вони тільки те й робили, що безпричинно лупцювали бідолашного Джеймса. Тітки навіть ніколи не називали його на ім'я, а кликали то «бридка потвора»,

то «брудний нечепура» або «нещасна малявка», ну, й, звісно ж, ніколи не давали йому ніяких іграшок і книжечок із малюнками.

Тітка Шкварка, тітка Шпичка, а тепер ще й Джеймс жили в доволі дивному хиткому будинку на верхівці височеного пагорба у південній Англії. Цей пагорб був такий високий, що Джеймс міг з садочка споглядати на розкішні гаї й поля, що простягалися на багато миль довкола. А відразу за ним простягався океан — довжелезна чорнильно-синя смуга в небесній оправі.

Проте Джеймсові ніколи не дозволяли зійти цим пагорбом униз.

Садок на вершині пагорба був великий і занедбаний, а єдине дерево, що там росло (якщо не брати до уваги кількох нещасних пошарпаних лаврових кущиків), — старе-престаре персикове дерево, на якому ніколи не родили персики. Не було в цьому садку ані гойдалки, ані гірки, ані пісочниці, і ніхто не приходив сюди, щоб погратися з бідолашним Джеймсом. Не було навіть kota чи собаки — словом, нікого, хто міг би скласти йому хоч якусь компанію. Минали дні, і Джеймс дедалі сумнішав і почувався страшенно самотнім. Щодня він годинами стояв біля огорожі й печально вдивлявся в такий звабливий, але заборонений світ гаїв, полів і океану, що простягався перед ним унизу, немов чарівний килим.

І от, коли Джеймс Генрі Троттер прожив зі своїми тітками аж три довгі роки, одного ранку з ним сталася доволі дивна річ. А після тієї, як я сказав, доволі дивної речі, сталася дуже дивна річ. А вже після тієї дуже дивної речі сталася просто фантастично дивна річ.

? Про що ти дізнався / дізналася? Що ти можеш розказати про головного персонажа повісті? Як він почувався? Як до нього ставилися тітки? Про що він мріяв? Чому? Як ти думаєш, чи здійсняться його мрії? Що буде далі?

А все почалося дуже спекотного літнього дня. Тітка Шкварка, тітка Шпичка і Джеймс були в садочку. Джеймсові, як завжди, загадали якусь роботу. Цього разу він рубав дрова. Тітка Шкварка й тітка Шпичка зручно вмостилися неподалік у шезлонгах, потягували з високих склянок лимонадну шипучку й пильно стежили, щоб Джеймс ані хвилики не дармував.

Тітка Шкварка була неймовірно жирна й куца. Вона мала маленькі поросячі оченята, запалий рот, біле обвисло-драглисте* обличчя й скидалася на величезний білий качан розвареної капуста. Зате тітка Шпичка була худюща, довжелезна й кістлява, а її окуляри в металевій оправі трималися на кінчику носа на спеціальній защіпці. У неї був скрипучий голос і вузесенькі, довгі уста, з яких повсякчас бризкала слина, коли вона сердилася чи хвилювалась.

Спека стояла просто нестерпна. Джеймс спітнів із голови до ніг. Йому боліли руки. Сокира була тупа й затяжка для такого маленького хлопчика. Величезні сльози бризнули йому з очей і покотилися по щоках. Він сперся на колоду, на якій рубав дрова, почувуючись найнещаснішим на світі. Джеймс заривав.

— Ой, тіточко Шкварочко! — благав крізь сльози Джеймс. — Тіточко Шпичечко! Чи не могли б ми... будь ласочка... хоч разочок... поїхати на автобусі до моря? Це ж зовсім недалеко... а мені так погано, так гаряче, так самотньо...

— Негайно припини й берися за роботу, мала бридка потворо! Відлупцюю тебе пізніше, як спаде спека, — пообіцяла вона. — А тепер забирайся геть, бридкий хробаче, і дай мені спокій!

Джеймс повернувся й побіг. Він щодуху помчав аж у кінець городу, де й заховався за старими пошарпаними лавровими кущами, про які ми вже згадували. Там він затулив лице руками і гірко-гірко заплакав.

Саме тоді й сталася перша, доволі дивна річ, після якої з ним сталося багато ще дивніших речей.

Переклад Віктора Морозова

- Що ти відчуваєш після прочитання тексту? Чому?
- Попрацюйте в групі. Складіть до тексту запитання, які б починалися зі слів *Хто? Що? Де? Коли? Як? Що робили? Чому?* Знайдіть відповідь у тексті.
- Що неймовірно навколо бачив Джеймс? Чому почувався нещасним? Чи зможе хлопчик опинитися в тому місці, про яке мріє?

* Драглистий — у якому можна загрузнути, в'язкий, грузький.

7 Спиши виділений уривок, змінюючи всі прикметники на антоніми. Використовуй тлумачний словник і словник антонімів (паперовий чи онлайнний). Порівняй два описи: автора і свій. Що змінилося? Чому?

8 Завдання на вибір.

Вибери один з епізодів твору та перекажи його своїми словами від імені одного з персонажів: Джеймса, тітки Шкварки або тітки Шпички. Чиї розповіді будуть відрізнятися суттєво, а чиї — ні? Чому?

ОДНОЗНАЧНІ І БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА. ЛІТЕРАТУРНА ПОВІСТЬ-КАЗКА. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. УСНИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ

Слова з одним лексичним значенням називають **однозначними**. Слова, які мають кілька лексичних значень, називають **багатозначними**.

9 Розглянь слово *персик*, запропоноване у завданні 2 на с. 131. Це слово однозначне чи багатозначне? Як це визначити за тлумачним словником?

10 Склади зі словом *персик* речення так, щоб це слово мало різні значення: спочатку як дерево, потім — як плід.

Розкажи, як записують у словниках однозначні та багатозначні слова. Як ти думаєш, чому письменник дав тітонькам Джеймса такі імена?

ОДНОЗНАЧНЕ СЛОВО	БАГАТОЗНАЧНЕ СЛОВО
ШКВА́РКА, <i>и, жін.</i> Підсмажений шматок сала, з якого частково витопився жир.	ШПІ́ЧКА, <i>и, жін.</i> 1. Загострена паличка. 2. <i>перен.</i> Колюче, уїдливе зауваження, ущипливе слово; шпилька. 3. Листок хвойної рослини; хвоїнка. 4. Тверда колючка на тілі деяких тварин; голка.

11 Прочитай уривок повісті-казки.

Роальд Дал

ДЖЕЙМС І ГІГАНТСЬКИЙ ПЕРСИК

За редакцією Івана Малковича
(Уривок, скорочено, частина 2)

? Про що ти дізнався / дізналася з попереднього уривка? Як думаєш, що може бути далі?

Зненацька Джеймс почув за спиною якесь шарудіння. Він озирнувся й побачив, як із кущів вилазить якийсь старигань у дивакуватому темно-зеленому костюмі. Він дуже повільно й хрипко промовив:

— Підійди-но сюди, хлопчику, і я покажу тобі щось дивовижне — поманив він Джеймса пальцем.

Але Джеймс зі страху не міг зрушити з місця.

Старигань пошкандибав до нього сам. Підійшовши, він заправ руку в кишеню свого піджака й видобув звідти маленький білий паперовий мішечок.

— Бачиш оце? — прошепотів він, легенько розмахуючи мішечком перед Джеймсовим обличчям.

— Поглянь-но, дорогенький, — сказав коротун, розкриваючи мішечок і показуючи Джеймсові, що там усередині. Джеймс побачив цілу купу крихітних зелених штукенцій, подібних до маленьких камінців або кристаликів завбільшки з рисове зернятко. Були вони надзвичайно гарні й відсвічували якимось дивовижним світлом — мінливим та іскристим.

— У цих штучках більше сили й чарів, ніж у всьому білому світі, — неголосно мовив старигань.

— А... а... а що це таке? — пробурмотів Джеймс, коли до нього повернувся дар мови. — І звідки воно взялося?

— Ага, — прошепотів старенький, — ніколи не вгадаєш! — Він трохи присів і ще ближче притулився обличчям до Джеймса. Тоді раптом відсахнувся й зарепетував:

— Крокодилячі язика! Ціла тисяча довгих і слизьких крокодилячих язиків, що варилися двадцять днів і ночей у відьминому черепі разом з очима ящірки! Та ще плюс кігті молодої мавпи, свинячий тельбух, дзьобик зеленої папужки, сік дикобраза й три

ложечки цукру. Це все настоюється ще тиждень, а решту — довершує Місяць!

Він зненацька тицьнув Джеймсові в руки той білий паперовий мішечок і сказав:

— Ось! Бери! Це — твоє!

Джеймс Генрі Троттер стояв, стискаючи в руках мішечок, і дивився на старого.

— А тепер, — сказав чоловічок, — ти маєш зробити таке. Візьми великий глечик із водою і висип у нього всі ці зелені штучки. Тоді дуже повільно додай туди одну по одній десять волосинок із власної голови. Це їх запусить! Вони заведуться! За пару хвилин вода почне страшенно пінитися й булькати, і тоді ти мусиш швиденько випити її одним духом, цілий той глечик. Ти, дорогенький, відчуєш, як вода закипає і колотиться в тебе в шлунку, а з твого рота піде пара, і зразу після цього з тобою почнуть ставатися дивовижні, фантастичні, неймовірні речі... І ти вже ніколи в житті не почуватимешся нещасним. Бо ти ж нещасний зараз, правда? Мовчи! Я й так усе знаю! А тепер біжи і зроби все так, як я тобі звелів. Тільки нічого не кажи своїм жахнучим тіткам! Ані слова! А ще пильнуй, щоб ці зелені штучки не втекли від тебе! Бо тоді їхні чари подіють не на тебе, а на когось іншого! А ти ж, дорогенький, цього аж ніяк не хочеш, га? Хто стрінеться їм перший — жучок, комашка, тварина чи дерево, — тому й дістанеться вся потуга їхніх чарів! Тому не випускай мішечка з рук! Не порви папір! Біжи! Поквапся! Не барись! Настав твій час! Бігом-бігом!

? Кого зустрів Джеймс? Знайди, як його називає автор. Опиши незнайомця, використовуючи слова з тексту. Що запропонував хлопчикові старенький? Прочитай його слова. З якою інтонацією їх потрібно читати? Чому? Що може бути далі?

Після цих слів старигань обернувся і зник у кущах.

За мить Джеймс уже щодуху мчав назад до будинку. Він вирішив обігти будинок із протилежного боку, щоб не потрапити тіткам на очі. І от саме в ту мить, коли він пробігав під великим персиковим деревом, що росло посеред саду, його нога послизнулася і він беркицьнув долілиць на траву. Паперовий мішечок упав на землю й подерся, а тисячі крихітних зелених зерняток розлетілися довкола.

Джеймс мало не розплакався. Тепер він їх ніколи вже не знайде — вони пропали назавжди, назавжди, назавжди!

Але куди ж вони всі поділися? Чому так квапливо заривалися під землю? Чого там шукали? Адже там нічого немає. Нічого, крім коріння старого персикового дерева... а ще цілої купи черв'яків, мокриць і різних комахок, що живуть у землі.

То що там казав той старий чоловічок?

«Хто стрінеться їм перший — жучок, комашка, тварина чи дерево, — тому й дістанеться вся потуга їхніх чарів!» «Боженьку ж ти мій! — подумав Джеймс. — А що, як вони й справді зустрінуть там якогось черв'яка? Або мокрицю? Чи павука? А якщо вони залізуть у коріння персикового дерева?

— Ану, підіймайся, ледача тварюко! — пролунало раптом у Джеймсових вухах. Він звів угору очі й побачив над собою похмуру довжелезно-кістляву тітку Шпичку, що височіла над ним, люто зиркаючи крізь окуляри в металевій оправі. — Негайно вертайся й дорубай решту дров! — наказала вона.

Бідолаха Джеймс повільно й засмучено підвівся із землі й почимчикував до високої купи дров. Ох, якби ж то він не послизнувся, не впав і не випустив з рук того коштовного мішечка!.. *Усі надії на щасливе життя розвіялися, як дим.* Сьогодні, завтра, післязавтра і післяпіслязавтра йому нема на що сподіватися, окрім покарань, болю і відчаю.

Він узяв сокиру й замахнувся, щоб далі рубати дрова, коли це за спиною в нього пролунав крик, який змусив його завмерти й озирнутися.

— Шкварко! Шкварко! Негайно біжи сюди й поглянь на це!

— На що?

— Там персик! — зарепетувала тітка Шпичка. — Персик! Ось там, на найвищій гілці! Ти що, сліпа?

— Мабуть, ти помилилася, люба Шпичечко. *Це нікчемне дерево ще ніколи не вродило ані персика.*

— А от тепер вродило, Шкварко! Сама подивися!

Джеймс поволі відклав сокиру, обернувся й поглянув на двох жінок, що стояли під персиковим деревом.

Зараз щось станеться, подумав він. Ось-ось має статися *щось дивовижне*. Джеймс не мав поняття, що б то могло бути, але відчував до болю в кістках, що скоро щось станеться. Це просто відчувалося в повітрі... у раптовій тиші, що огорнула садочок...

Джеймс підбіг ближче.

— Стій! — раптом вигукнула тітка Шпичка. — Не рухайся! — *Вона дивилася на гілки, широко роззявивши рота й вирячивши*

очі, мовби побачила там якусь примару. — Дивися! — крикнула вона. — Дивися, Шкварко, дивися!

— Що з тобою? — здивувалася тітка Шкварка.

— Він росте! — заволатала тітка Шпичка. — Стає все більший і більший!

— Хто стає?

— Та персик!

— Жартуєш!

— То поглянь сама!

— Але ж, люба моя Шпичечко, це просто тупо. Це неможливо. Це... це... це... Ой, зачекай... Ні... Ні... не може бути... Ні... Так... Пресвяті небеса! Воно й справді росте!

— Це якесь чудо!

? Що трапилося з Джеймсом? Чому?

І ось персик зробився вже такий великий, що здавалося, ніби з верхка дерева звисає добрячий гарбуз.

— Він мусить нарешті зупинитися! — лементувала тітка Шпичка. — Так не може тривати вічно!

Але він не зупинявся.

Невдовзі він уже виріс до розмірів невеличкого автомобіля й опустився мало не до самої землі.

Обидві тітки стрибали довкола дерева, плескали в долоні й збуджено вигукували всілякі нісенітниці.

— Що за персик! — волала тітка Шпичка. — Що за персик!

— *Фантастико!* — репетувала тітка Шкварка.

А от Джеймса це все настільки приголомшило, що він просто стояв, дивився й бурмотів собі під ніс:

— Ой, яка краса. Я ще в житті не бачив нічого кращого.

— Це не твоя справа! — гарикнула тітка Шпичка, випадково його почувши.

— Свята правда! — погодилася тітка Шкварка. — Тебе це аж ніяк не обходить! *Не пхай свого носа до чужого проса!*

Тітка Шкварка й тітка Шпичка почали поволі кружляти довкола персика, пильно розглядаючи його з усіх боків. Вони нагадували двох мисливців, які щойно вбили слона, але ще не були певні, мертвий він чи живий. А величезний круглий плід був такий височенний, що поряд із ним вони скидалися на двох карлиць з якогось іншого світу.

Новина про персик завбільшки з будинок, що несподівано з'явився в чиємусь саду, блискавкою розлетілася навкруги, і на другий день море людей дряпалося вгору стрімким пагорбом, щоб подивитися на цю дивовижну.

Тітка Шкварка і тітка Шпичка швидко викликали теслярів, щоб ті збудували довкола персика міцний паркан, захищаючи його від натовпу. А ще ці дві хитромудрі жінки стали перед ворітьми з пачками квитків, беручи за вхід гроші.

— Заходьте! Заходьте! — припрошувала тітка Шпичка. — Тільки один шилінг, щоб побачити гігантського персика!

— Діти до шести років проходять за пів ціни! — вигукувала тітка Шкварка.

— Ставайте в чергу! Не штовхайтесь! Спокійно! Усі встигнете!

Переклад Віктора Морозова

12 Дай відповіді на запитання. Виконай завдання.

- Чи справдилися твої передбачення? Що дивовижного трапилося з Джеймсом? Як відреагували на появу гігантського персика тітки Джеймса? Чому збудували паркан?
- Прочитай виразно діалог Шкварки і Шпички в момент, коли вони побачили гігантський персик. Як говорять персонажі? Як вони спілкуються з Джеймсом? Назви слова з першого і другого уривків. Як це характеризує їхнє ставлення до Джеймса? Одна до одної?
- Прочитай виділені речення. Знайди в них слова, ужиті в переносному значенні. Знайди епітети.
- Подумай, з ким або чим автор порівнює предмети у виділених реченнях. Запиши ці предмети парами. Визнач, у якому значенні — прямому чи переносному — вжито ці слова.

Зразок. Персик, як будинок; ... .

13 Запиши слова в тому порядку, у якому записано їхні лексичні значення. Визнач граматичне значення слів.

1. Говорити дуже голосно; галасувати. 2. Піти, налягаючи на укорочену або хвору ногу. 3. Зігнувши ноги в колінах і тримаючись на пальцях ніг. 4. Шукати, заглядаючи скрізь, оглядаючи

все. 5. Який поспішає, хапається; поспішливий, хапливий. 6. Ні на що не здатний. 7. Раптом падати, перекидаючись. 8. З найбільшою швидкістю; якнайшвидше, поспішно.

Довідка. Лементувала, нікчёмний, пошкандибати, квапливий, навпóчпки, нішпорити, беркіцьнути, щодóху.

- У яких епізодах автор використовує ці слова в тексті? З якою метою?
- Склади речення з трьома словами на вибір.

14 Знайди в тексті уривок, де описано, якого розміру став персик.

- Чому це було дивним? Який художній засіб використовує письменник, щоб зобразити дивне?

Щоб здивувати, посилити виразність тексту, підкреслити певну рису характеру персонажа чи важливість висловленої думки, письменники використовують *гіперболу*. Слово **гіпéрбола** утворено від грецького слова «перебільшення». Автор / авторка навмисне щось перебільшує для створення художнього образу.

- Яким чином Роальд Дал використовує гіперболу в повісті-казці? Що перебільшує? З якою метою? Наведи приклади. Напиши про це історію.

15 Завдання на вибір. Напиши історію.

1. Що могло б бути, якби Джеймс проковтнув «зелені штуkenці»?
2. Уяви, що у твоєму домі щось стало гігантським.
3. Чи можуть звичайні речі, які тебе оточують, стати неймовірними, не змінюючись при цьому?

16 Випиши зі словника по 3 приклади однозначних і багатозначних слів, які б називали страви, рослини, тварин, явища природи, назви ознак.

17 Знайди в тлумачному словнику та з'ясуй значення слів: *прикрість, бридкий, шкандибати, нишпорити, квапливий, чимчикувати*. Які це слова: однозначні чи багатозначні?

ТЕМА 4.2. ДИВУЮСЯ Й ДИВУЮ

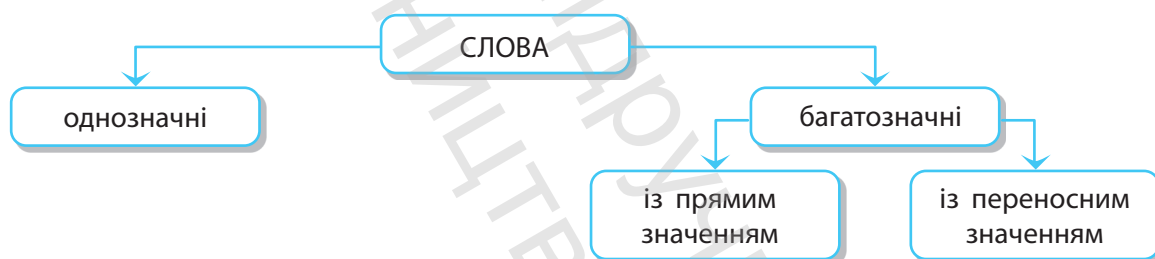
ПРЯМЕ І ПЕРЕНΟΣНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. ЕПІТЕТ. ГІПЕРБОЛА

Багатозначні слова називають предмети, ознаки, дії, у чомусь подібні між собою. Багатозначні слова можуть мати пряме та переносне значення.

Пряме значення — це властиве слову звичайне (основне) значення.

Переносне значення — образна назва ознаки предмета, явища, дії. Переносним значення називають тому, що мовець / мовиця свідомо може переносити назву одного предмета (ознаки, явища) на інші, бо вони чимось подібні одне до одного.

- 1 Розглянь схему. Поясни, чому слова, які вживають у переносному значенні, є багатозначними.

- 2 Знайди та прочитай описи зовнішності (портрети) тіток Джеймса. Випиши словосполучення іменника з прикметником у таблицю. Як ти визначаєш, у якому (прямому чи переносному) значенні вжито ці слова?

Пряме значення	Переносне значення
Шкварка	
Шпичка	

- 3 Як ти гадаєш, прикметники, які вжито в переносному значенні, належать до однозначних чи багатозначних слів?

4 Запиши слова, які вживають у переносному значенні.

Весела дівчинка — веселе сонечко.
Заячий хвіст — заяче серце.
Літній день — літні люди.
Холодний дощ — холодний погляд.
Ведмежа послуга — ведмежий хвіст.
М'який диван — м'який характер.
Гарячий чай — гарячий чоловік.
Залізний характер — залізні двері.

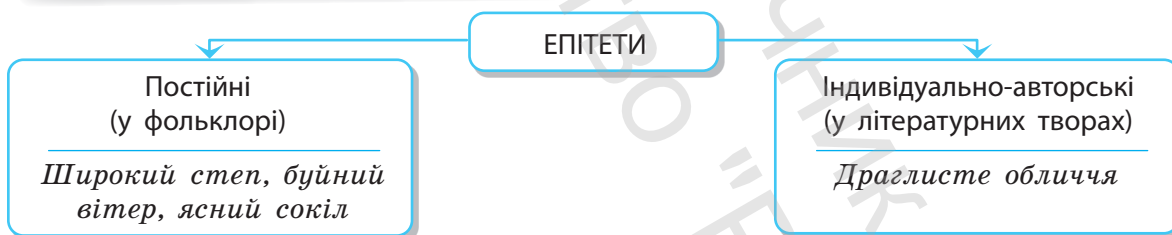
5 Випиши з художнього тексту 5 словосполучень, у яких слова вжито в переносному значенні.

Уживання слів у переносному значенні робить мовлення образним, поетичним. Найчастіше слова у переносному значенні вживають у художньому стилі мовлення.

Слова, ужиті в переносному значенні, які в художньому творі служать для характеристики певного явища чи персонажа, називають **художніми засобами**, або **тро́пами**.

Художні засоби допомагають створювати художні образи на основі переносного значення слова та непередбачуваного поєднання слів. Це **епітет**, **порівняння**, **метафора**, **персоніфікація**, **гіпербола** тощо.

Епітет — художнє означення.

Як знайти епітет у літературному творі?

Знайди прикметник і визнач, яку ознаку він виражає: якщо прикметник ужито в прямому значенні — це не епітет, якщо прикметник вжито в переносному значенні (ознака незвична) — це епітет.

6 Подумай, чи є епітетами прикметники у словосполученнях: «старими пошарпаними лавровими кущами», «звабливий заборонений світ», «піщаний пляж», «величезний лютий носоріг».

Роальд Дал

ДЖЕЙМС І ГІГАНТСЬКИЙ ПЕРСИК

За редакцією Івана Малковича

(Уривок, скорочено, частина 3)

? Про що ти дізнався / дізналася з попереднього уривка? Що тепер будуть робити Джеймс та його тітоньки? Доведи свою думку, прочитавши слова з попередніх уривків.

Голодний і холодний Джеймс стояв самотньо на подвір'ї і не знав, що й робити. Не чути було ані звуку, і все навкруги завмерло.

Щось станеться, подумав він, зараз щось станеться зі мною ще дивніше, ніж досі. Він був у цьому впевнений. Відчував, як це щось наближалось.

Майже не тямлячи, що він робить, мовби його притягав якийсь потужний магніт, Джеймс Генрі Троттер поволі рушив до гігантського персика. Він переліз через паркан і зупинився перед ним, дивлячись на його велетенські опуклі форми. Простяг руку і легенько торкнувся до нього кінчиком пальця. Персик був м'який, теплий і ледь волохатий, мов кошеня. Джеймс підступив ще ближче й помітив трохи збоку й трохи знизу, біля самісінької землі, отвір у шкірці персика.

Це був доволі великий отвір, діра, що її могла видовбати якась тварина завбільшки, скажімо, з лисицю.

Джеймс опустився навколішки й засунув у діру голову й плечі.

А тоді й незчувся, як заліз усередину. Поліз далі. Це не просто діра, схвильовано подумав він. Це тунель!

У тунелі було волого й тьмяно, а все довкола було просякнуте гіркувато-солодким запахом свіжого персика.

Тут він помітив маленькі дверцята, вирізьблені в цій кісточці. Штовхнув їх. Вони відчинилися. Він заповз у дверцята й навіть не встиг роздивитися, куди потрапив, як почув чийсь голос:

— Дивіться, хто тут!

Джеймс завмер, а його обличчя зблідло від жаху.

Він озирнувся, сподіваючись застрибнути назад у тунель, але дверцята зникли. Джеймс обвів кімнату своїми наляканими очима.

На нього пильно дивилися якісь істоти, що сиділи на кріслах або напівлежали на дивані.

? Як ти гадаєш, які істоти були всередині персика? Чому? Як істоти відреагують на появу хлопчика? Що буде далі?

Істоти? Чи то були комахи? Але ж комахи зазвичай маленькі, правда? Скажімо, коник-стрибунець — це ж комашка. А що б ви сказали, якби побачили такого коника, але завбільшки із собаку? Завбільшки з великого собаку! Чи ви б тоді назвали його комашкою?

Отож прямисінько навпроти Джеймса сидів Старий-Зелений-Коник завбільшки як великий пес. А біля Старого-Зеленого-Коника сидів величезний Павучисько. А біля Павучиська сиділа гігантська Зозулька-Сонечко, що мала дев'ять чорних крапочок на своїх яскраво-червоних крильцях. І кожен із цієї трійці сидів у розкішному кріслі. А на дивані неподалік напівлежали, зручно скрутившись, Стоніжка і Дощовий Черв'як. На підлозі в протилежному кутку лежала якась товста біла гусінь, подібна до Шовкуна. Однак вона міцно спала, й ніхто не звертав на неї уваги.

Усі ці істоти були не менші за Джеймса, і в цьому химерному зеленкуватому світлі, що сіялося звідкілясь зі стелі, усі вони мали доволі моторошний вигляд.

— Ми всі голодні як вовки! — сказала Стоніжка. — Хочемо їсти!

Чотири пари чорних круглих очей втупилися в Джеймса.

Усі замовкли... запала довга тиша. Павучиха (бо виявилось, що то павук жіночої статі) роззявила рота й акуратно облизала вуста довгим чорним язичком.

Бідолашний Джеймс тулився спиною до стіни, тремтів зі страху і був такий переляканий, що нічого не зміг відповісти.

? Як ти думаєш, що відчув Джеймс? Чому? Що може бути далі?

— Що з тобою? — поцікавився Старий-Зелений-Коник. — Ти маєш дуже хворобливий вигляд!

— О Господи, який бідолаха! — вигукнула Зозулька. — Він, мабуть, думає, що ми збираємося з'їсти його!

Усі вибухнули реготом.

— Оце так! — сміялися вони. — Яка жахлива думка!

— Тобі не треба боятися, — лагідно пояснила Зозулька. — Нам би й на думку таке не спало. Ти ж тепер такий, як ми, хіба ти цього не знав? Ти член нашої команди. Ми всі в одному човні.

— Джеймсе, — звернулася до нього Стоніжка. — Тебе ж звати Джеймс, правда? Ну от, Джеймсе, чи ти хоч раз у житті бачив таку дивовижну велетенську Стоніжку, як я?

— Ніколи в житті, — зізнався Джеймс. — А як вам це вдалося?

— Дуже непросто, — відповіла Стоніжка. — Послухай, що сталося. Я порпалася собі в саду під старим персиковим деревом, і раптом у мене під носом почала звиватися якась кумедна мала зелена штучка. Вона була яскраво-зелена, неймовірно гарна й нагадувала крихітний камінчик або кристалик...

Коник, Зозулька-Сонечко, Стоніжка, Черв'як і Павучиха розповіли Джеймсу, як проковтнули зелені штучки та вирости. Потім всі втомилися і лягли спати.

Нарешті його зморив міцний сон.

— Рушаємо! — зарепетував хтось. — Нарешті рушаємо!

Джеймс рвучко прокинувся й роззирнувся. Усі істоти вже покинули свої гамаки й збуджено гасали по кімнаті. Раптом долівка *здригнулася, мовби від землетрусу.*

— Почалося! — крикнув Старий-Зелений-Коник, підстрибуючи від хвилювання. — Тримайтеся міцно!

— Що сталося? — вигукнув Джеймс, зіскакуючи з гамака. — Що відбувається?

— Якщо ти ще цього не знаєш, — мовила Зозулька, — то ми зараз назавжди покинемо верхівку цього бридкого пагорба, на якому ми так довго жили. Ми покотимося всередині цього гігантського чудового персика у напрямку країни... країни... країни...

— Якої країни? — не втримався Джеймс.

— Немає значення, — відповіла Зозулька. — Бо немає нічого гіршого за цей нещасний пагорб і тих твоїх злючих тіток... Увесь цей сад росте на стрімкому схилі гори. А персик цей ще й досі не покотився донизу лише тому, що своїм хвостиком-стеблинкою він пов'язаний із деревом. Але варто цей хвостик перерізати, як ми зірвемося з місця! Саме в цю мить наша Стоніжка, чиї *щелепи гострі, як бритва*, сидить угорі на персику й перегризає цей хвостик.

А саме в цей час тітка Шкварка й тітка Шпичка вишикувалися перед ворітьми, тримаючи в руках по пачці квіток, а вдалині вже було видно юрбу перших ранкових відвідувачів, які дряпалися вгору, щоб побачити гігантський персик.

— Нині ми заробимо море грошей, — зраділа тітка Шпичка. — Поглянь, скільки народу!

— Цікаво, що сталося вчора з нашим дурноверхим малявчиком? — сказала тітка Шкварка. — Він так і не повернувся, га?

— Пожди, пожди, я ще до нього доберуся, — пригрозила тітка Шпичка, розмахуючи ціпком. — Дам йому такої прочуханки, що йому вже ніколи не закортить тинятися ночами. Ой, матінко! Що то за страшний гуркіт?

Обидві жінки озирнулися.

А це, звісно ж, гуркотів гігантський персик, що проламав огорожу й котився садом, набираючи швидкість, прямісінько до того місця, де стовбичили тітка Шкварка й тітка Шпичка.

Тітки аж зойкнули. Заверещали. Кинулися навікача. Запанікували. Почали навзаєм плутатися між ногами. Відштовхували одна одну, думаючи лише про власний рятунок. Дебела тітка Шкварка перечепилася об принесену із собою коробку для грошей і хряпнулася долілиць на землю. Тітка Шпичка спіткнулася об тітку Шкварку й гепнулася на неї зверху. Вони лежали на землі, борсалися, дряпалися, лементували й намагалися звестися на ноги, та не встигли цього зробити, бо величезний персик тут-таки накопився на них.

Персик був м'який, теплий і ледь волохатий, мов кошеня.

Порівняння — художній засіб, у якому одне явище пояснюють через зіставлення з іншим на основі схожості.

Як знайти порівняння в тексті?

Знайди слова *як, ніби, наче, неначе, нібито*, які вказують на те, що щось із чимось порівнюють.

Так і закінчилася ця подорож. Але життя наших мандрівців на цьому не скінчилося. Усі вони розбагатіли й досягли успіху у своїй новій країні.

Стоніжка стала віцепрезидентом з торгівлі у величезній взуттєвій фірмі.

Черв'яка, що мав чудову рожеву шкіру, найняла одна компанія, що виготовляла жіночі креми для обличчя, — рекламувати її вироби по телебаченню.

Шовкопряд і пані Павучиха навчилися виробляти замість шовку нейлон, заснували удвох фабрику й почали випускати канати для канатохідців.

Світлячка-Хробачка стала освітлювати зсередини смолоскип на статуї Свободи, і завдяки цьому місто заощаджувало щороку величезні кошти на електроенергію.

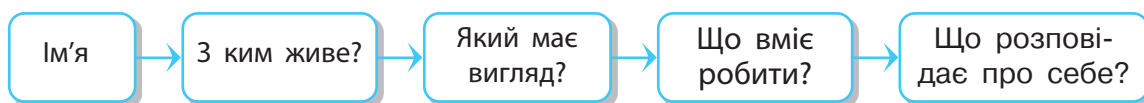
Старий-Зелений-Коник став музикантом Нью-Йоркського симфонічного оркестру, і його виконання викликало шалене захоплення у слухачів.

Зозулька, яка все своє життя боялася, що її будинок згорить, а діти загинуть у полум'ї, одружилася з начальником пожежного департаменту і прожила з ним довге й щасливе життя.

А величезну персикову кісточку виставили на найпочеснішому місці в Центральному парку, і вона стала одним із найславетніших монументів. Хоча це був не тільки славетний монумент. Це був також славетний будинок. І в цьому славетному будинку мешкала славетна людина — сам ДЖЕЙМС ГЕНРІ ТРОТТЕР.

♥ Що ти відчуваєш після прочитання повісті-казки?

☑ Схарактеризуй персонажів за схемою.

☑ Вибірковий переказ. Вибери один з уривків повісті. Перекажи його від імені одного з персонажів. Чим можуть відрізнятися розповіді?

☑ Знайди епізоди, які найбільше тебе вразили. Перекажи їх.

8 Запиши синоніми до слова *гігантський*. Поясни свій вибір. Великий, маленький, величезний, велетенський, велетень.

СИНОНІМИ. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. ПОРІВНЯННЯ

9 Прочитай казку «Снігова королева» Ганса Крістіана Андерсена.

Ганс Крістіан Андерсен

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

Казка

ОПОВІДАННЯ ПЕРШЕ: ДЗЕРКАЛО ТА СКАЛКИ

? Скалка — це відколотий, відбитий шматок чого-небудь твердого. Як ти думаєш, про що йтиметься в першій історії казки?

Ну так, починаємо! Коли ми дійдемо до кінця цієї історії, — ми знатимемо більше, ніж зараз.

Так ось, жив один *лихий троль*. Якось він був у дуже *хорошому настрої*, тому що зробив собі *дивне дзеркало*. Це дзеркало мало *незвичайну властивість* — усе *хороше й прекрасне зменшувалося* в ньому до неможливого, а все *негідне й погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим*.

Чудові краєвиди виглядали в ньому вареним шпинатом, а найкращі люди — потворами, або здавалося, що вони стоять на головах і в них нема животів. Обличчя робилися такі перекривлені, що їх не можна було пізнати, а якщо в кого було ластовиння — воно розпливалося на весь ніс або рот.

— Це надзвичайно весело! — сказав чорт.

Коли людині спадало щось хороше на думку, у дзеркалі з'являлася жахлива гримаса, і троль реготав, радіючи з цієї вигадки.

Усі, хто відвідував школу троля, розповідали скрізь про дзеркало, як про якесь чудо. «Лише тепер можна побачити, — казали вони, — якими є насправді весь світ і всі люди».

Вони всюди бігали із цим дзеркалом, і, нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини, що не відбилися б спотвореними в дзеркалі. Тоді учні троля захотіли полетіти на небо й там повеселитися. Чим вище вони підносилися, тим більше дзеркало кривилося; вони ледве тримали його. Вони підносилися вище та вище, і раптом дзеркало так затремтіло від жахливої гримаси, що вирвалося з рук, упало на землю й розбилося на тисячу мільйонів, мільйонів і ще більше скалок. І ці скалки нарobili ще більше нещастя, ніж дзеркало. Деякі з них, завбільшки як піщинка, літали скрізь по світу і, якщо потрапляли в око людині, то вона бачила все навиворіт або тільки погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, як і ціле дзеркало. Деяким людям крихітна скалочка дзеркала потрапляла в серце, — і це було найжахливіше: серце перетворювалося на маленьку крижинку. Одні скалки були такі великі, що їх можна було вставляти у вікна, але крізь ці шибки не варто було дивитись на своїх друзів. Інші скалки йшли на окуляри, і біда була тій людині, яка надівала їх, щоб краще бачити і мати вірну думку про те, що є перед очима. Троль сміявся так, що от-от міг луснути, і радів, наче його приємно лоскотали.

А по світу літало ще багато скалок дзеркала.

Слухаймо ж далі!

Переклад Оксани Іваненко

♥ Що ти відчуваєш після прочитання тексту? Чому?

Троль у скандинавській міфології — це надприродна істота, звичайно ворожа людям. Це потворний карлик або велетень — сварливе створіння, яке завдає людям шкоди.

- Як ти вважаєш: слово «троль» — однозначне чи багатозначне? Якщо багатозначне, склади кілька речень, у яких би це слово було вжито в різних значеннях. Запиши свої речення в зошит.

Текст для мене

Чи ти коли-небудь розбивав / розбивала дзеркало? Чому це могло бути небезпечним для тебе? Яка небезпека чекала тих, хто пораниться об скалку чарівного дзеркала? Наведи приклади з тексту. Чи буває в тебе відчуття, що ти дивишся на світ наче крізь окуляри зі скельцями дзеркала троля? У яких випадках?

Текст для тексту

У яких казках також є чарівне дзеркало? Порівняй їх. Чим вони схожі? Чим відрізняються?

Текст для світу

Чи ти зустрічався / зустрічалася в інтернеті з троями? Хто це такі? Що вони роблять? Чому казка розпочинається з історії про дзеркало? Як ця історія може продовжуватися далі?

- 10 Спиши другий абзац казки, замінюючи виділені слова й словосполучення синонімами. Використовуй словник синонімів.

- 11 Чи є синонімами пари слів? Чому?

Дзеркало — люстро; ластовиння — пташеня; наглий — нахабний; шпаркий — швидкий.

ТЕМА 4.3. ДАРУЮ ПОДАРУНКИ Й ДІЛЮСЯ ДОБРОМ

СИНОНІМИ. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. МЕТАФОРА

- 1 Прочитай казку «Снігова королева» Ганса Крістіана Андерсена. Дай відповіді на запитання.

Ганс Крістіан Андерсен

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

ОПОВІДАННЯ ДРУГЕ: ХЛОПЧИК ТА ДІВЧИНКА

У великому місті жило двоє маленьких дітей. Вони не були братом і сестрою, та любили одне одного, як брат і сестра. Їхні батьки жили в мансардах двох суміжних будинків. Батьки часто дозволяли хлопчикові

й дівчинці ходити в гості одне до одного по даху й сидіти на маленькій лавочці під трояндами. Там вони так чудово гралися! Хлопчика звали Кай, дівчинку — Герда.

Узимку ці розваги припинялися. Надворі мела метелиця.

— Це білі бджілки рояться! — казала стара бабуса.

— А в них також є своя Снігова Королева? — питав хлопчик, бо він знав, що у справжніх бджіл є одна головна бджола.

— Вона літає там, де найгустіше сніжинок. — відповіла бабуса. — Вона більша від усіх і ніколи не лишається на землі, а відлітає в чорну хмару. Інколи ночами пролітає вона вулицями міста й заглядає у вікна, от вони від того і вкриваються крижаними візерунками, як квітами.

Увечері Кай зліз на стілець коло вікна й подивився крізь маленьку дірочку в шибці. За вікном літали сніжинки, і одна з них, найбільша, упала на краєчок ящика з квітами. Сніжинка раптом почала рости все більше і більше і стала нарешті молодю жінкою, закутаною в найтонший білий серпанок, зітканий із мільйонів зірчастих сніжинок. Жінка була така прекрасна та ніжна, але з криги, зі сліпучої, іскристої криги. І все-таки жива!.. Очі блищали, як дві ясні зірки, але не було в них ні спокою, ні тепла. Вона кивнула хлопчикові й поманила його рукою. Хлопчик злякався й зіскочив зі стільця.

Метáфора у перекладі з грецької означає *перенесення*. Коли ми говоримо: «Йде дощ», — ми переносимо дії людини на явище природи. Нерідко говорять, що метафора — це приховане порівняння. Чому? В основі метафори лежить порівняння, яке ми не називаємо, одного предмета з іншим чи явища на основі спільної ознаки. Метафори роблять твоє мовлення виразним.

Створювати метафори — це вміти бачити подібності. Метафори в художніх творах незвичні. Письменники вміють помічати схожості — тому їхні метафори дивують нас новизною.

Незабаром наступила весна. Діти сиділи знову в своєму маленькому садку. Як добре було під кущами ароматних троянд, що, здавалося, вічно цвістимуть і ніколи не пов'януть!

Кай і Герда сиділи й розглядали книжку з малюнками.

— Ай! — раптом скрикнув хлопчик. — Мене щось кольнуло в серце, і щось упало в око!

Дівчинка обняла його за ший; він кліпав очима. Ні, нічого не було видно в оці.

— Я думаю, уже випало! — сказав він. Але в тому й справа, що ні, не випало. То були скалочки, які відскочили від чарівного дзеркала троля. Ми пам'ятаємо, що все велике й хороше здавалося в ньому нікчемним і гидким, а все зле й погане — ще чіткішим. Бідний Кай! Скалочка попала прямо в серце. Воно мусило перетворитися в крижинку.

— Чого ти плачеш! — спитав Кай Герду. — Ти тепер така негарна! Зі мною нічого не трапилося! Фу! — закричав він. — Це зовсім погані троянди. — І вирвав обидві троянди.

З того дня, коли Герда приносила книжки з малюнками, він їй казав, що це годиться лише для немовлят. Розповідала що-небудь бабуся — він присікувався до кожного слова. А незабаром Кай вивчився передражнювати мову й ходу всіх сусідів. Він дражнив навіть маленьку Герду, яка любила його від щирого серця.

Якось узимку він прийшов до Герди з великим збільшувальним склом.

— Подивись у скло, Гердо! — сказав він.

Кожна сніжинка під склом здавалась більшою, ніж насправді, і нагадувала розкішну квітку або десятикутну зірку. Це було так дивно!

— Подивись, як майстерно зроблено! — говорив Кай. — Це куди цікавіше, ніж справжні квіти! І яка точність! Жодної нерівної лінії! Якби вони тільки не танули!

Каю дозволили кататися на санчатах на великому майдані з іншими хлопцями.

Хлопчаки прив'язували свої санки до великих саней і каталися. Кай прив'язав свої санчата до великих білих саней і виїхав за міську браму.

Сніг повалив раптом ще дужче. Стало зовсім темно, хлопчик не бачив навіть своєї простягнутої руки. Він хотів скинути мотузок, яким зачепився за великі сани, але його санчата ніби приросли до них і так само вихором летіли далі й далі. Кай голосно закричав — ніхто не почув його. Снігові пластівці все росли, росли і, нарешті, зробилися як великі білі кури. Раптом вони розлетілися на всі боки, великі сани зупинилися, і людина в сніговій шапці та шубі встала — це була жінка висока, струнка, сліпучо-біла.

Це була Снігова Королева.

— Ми добре покаталися! — сказала вона. — Але ти зовсім замерз. Залазь у мою шубу!

І вона посадила хлопчика до себе в сани і загорнула своєю шубою. Кай ніби опустився в сніговий замет.

— Ти все ще мерзнеш? — спитала вона і поцілувала його в лоб. О, поцілунок її був холодніший за кригу! Він пройняв його наскрізь, аж до серця, а воно ж і без того було наполовину крижаним. Йому здалося, що от-от він умре. Та тільки одну мить — далі, навпаки, стало легше, Кай зовсім перестав мерзнути.

Снігова Королева ще раз поцілувала Кая, і він забув і Герду, і бабусю, і всіх удома.

Кай глянув на неї. Вона була така прекрасна! Розумнішого, чарівнішого обличчя він не міг собі уявити. Тепер вона не здавалася йому крижаною, як тоді, коли з'явилася за вікном і кивала йому. Тепер усе в ній здавалось йому довершеністю. Він зовсім не боявся її. Раптом Снігова Королева злетіла з ним на чорну хмару.

♥ Що ти відчуваєш після прочитання уривку казки?

☑ Хто і чому вперше згадує Снігову Королеву?

☑ Якою побачив Снігову Королеву хлопчик уперше та вдруге? Чому його бачення змінилося?

? Що відбуватиметься далі?

Інколи ночами пролітає вона вулицями міста і заглядає у вікна, от вони від того і вкриваються *крижаними візерунками, як квітами. Очі блищали, як дві ясні зірки*, але не було в них ні спокою, ні тепла.

Переклад Оксани Іваненко

АНТОНІМИ. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. МЕТАФОРА

Слова з протилежним лексичним значенням називають **антонімами**. Антоніми утворюють не ряди (як синоніми), а **пари**. Наприклад: день — ніч; великий — малий; радіти — сумувати. Антоніми є словами тієї самої частини мови.

2 Запиши антоніми до слів.

Зло, злитися, холодний, лід, вічність, дзеркало, байдужий, слабкість, замерзати, сидіти, шукати, руйнувати, буденність, гідкий, негідний, лихий, підступний, сумний, норавливий, лихий.

☑ До якого слова складно дібрати антонім? Чому?

☑ Як ти думаєш, чи можна всі ці слова вжити в одній казці? Чому? Якою може бути ця казка?

3

Прочитай продовження казки «Снігова королева» Ганса Крістіана Андерсена.

Ганс Крістіан Андерсен

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

ОПОВІДАННЯ ТРЕТЄ: САДОК БАБУСІ, ЩО ЗНАЛА ЧАРИ

Що ж трапилося з маленькою Гердою, коли Кай не повернувся? Ніхто не знав, де він тепер. Хлопчики розповідали, що бачили, як він прив'язав санки до великих саней, які потім завернули у провулок і виїхали за браму міста.

Гірко й довго плакала Герда. Нарешті, вирішили, що Кай помер.

Та ось прийшла весна з теплим сонячним промінням.

— Кай помер і більше не повернеться! — сказала Герда.

— Не вірю! — відповів сонячний промінь.

— Він помер і більше не повернеться! — повторила вона ластівкам.

— Не віримо! — відповіли ластівки.

Тоді сама Герда перестала цьому вірити.

— Я взую свої нові червоні черевички, — сказала вона якось уранці, — ті, яких Кай ні разу не бачив, і піду до річки спитати про нього.

Було дуже рано. Вона поцілувала бабусю, яка ще спала, узула червоні черевички й побігла сама-самісінька за місто, прямо до річки.

— Це правда, що ти взяла мого маленького товариша? Я подарую тобі мої червоні черевички, якщо ти віддаси мені його назад.

І дівчинці здалося, що хвилі якось дивно кивають їй. Тоді вона скинула свої червоні черевички, найдорожчу річ, яка в неї була, і кинула їх у річку. Але черевички впали якраз коло берега, і хвилі відразу винесли їх на землю. Ріка ніби не хотіла брати у дівчинки її найдорожчу річ, бо не могла повернути їй Кая. А дівчинка подумала, що кинула черевички не досить далеко, влізла в човен, який гойдався в комишах, стала на краєчок корми й знову кинула черевички у воду. Човен не був прив'язаний, відштовхнувся від берега і швидко поплив за течією.

Герда перелякалась, почала плакати і кричати, але ніхто не чув її.

«Може, річка несе мене до маленького Кая!» — подумала Герда. Аж ось вона припливла до великого вишневого садка, у якому

стояла маленька хатинка під солом'яною стріхою з дивними червоними й блакитними віконцями.

З хатинки вийшла, спираючись на костур, стара-престара бабуся у великому солом'яному капелюсі, на якому були намальовані дивні квіти.

— Ах, бідна маленька дитинка! — сказала стара. — Як це ти потрапила на таку велику річку й запливла так далеко?

З цими словами бабуся зайшла у воду, зачепила костуром човен, притягла його до берега й висадила Герду.

Герда дуже зраділа, що опинилася на землі, хоча й побоювалася старої.

— Ну, ходімо, розкажеш мені, хто ти така і як сюди дісталась! — сказала бабуся.

Герда почала про все їй розповідати, а бабуся похитувала головою і повторювала: «Хм, хм!». От дівчинка скінчила й спитала бабуся, чи не бачила вона Кая. Та відповіла, що він ще не проходив тут, але, напевне, йтиме, тож дівчинці нема чого сумувати — хай краще покуштує вишень (та подивиться на квіти в саду, вони кращі, ніж намальовані в якій завгодно книжці з малюнками, і кожна з квіток уміє розповідати казки). Тут бабуся взяла Герду за руку, повела до себе в хатинку й замкнула двері на ключ.

Вікна були високо від підлоги і всі різнокольорові — червоні, блакитні, жовті, тому сама кімната світилася дивним різнобарвним світлом.

На столі стояв кошик зі стиглими вишнями, і Герда могла їсти їх досхочу. Поки вона їла, бабуся розчісувала їй волосся золотим гребінцем. Волосся кучерявилось й оточувало золотим сяйвом свіженьке, кругле, як троянда, личко дівчинки.

— Давно вже я хотіла мати таку милу маленьку дівчинку! — сказала бабуся. — Ото побачиш, як добре ми заживемо з тобою.

І чим довше вона чесала кучері дівчинці, тим більше забувала Герда свого названого братика Кая. Стара жінка вміла чарувати. Але вона не була лихою чарівницею. Вона чарувала тільки трошки, для розваги, а зараз їй дуже захотілося лишити Герду в себе. Тому вона пішла в садок, торкнулася своїм костуром усіх троянд, і ті, як стояли розквітлі й пишні, так й опустилися глибоко-глибоко в землю, і сліду від них не стало. Бабуся боялась, що Герда, побачивши троянди, згадає про свої, а потім про Кая і втече від неї.

Зробивши свою справу, бабуся повела Герду у квітник. Які пахощі, яка розкіш! Тут було стільки найрізноманітніших квітів кожної пори року. У цілому світі не могли б відшукати книжки з малюнками, барвистішими й прекраснішими за цей квітник. Герда стрибала від задоволення і гралася між квітів, поки сонце не сіло за високими вишневыми деревами. Тоді бабуся поклала її в гарненьке ліжечко з червоними шовковими подушками, набитими блакитними фіалками. Дівчинка заснула, і їй снилися чудові сни.

Другого дня Герді знову дозволили гратися серед квітів на сонечку. Так минуло багато днів. Герда знала кожну квіточку, та хоч їх було й багато, їй все-таки здавалося, що якоїсь не вистачає. Але якої?

Одного ранку вона сиділа й розглядала солом'яний капелюх бабусі, на якому були намальовані квіти. Найкращою серед них була троянда, — бабуся забула її стерти, коли загнала інші живі троянди під землю. От що значить неухважність.

— Як, тут нема троянд? — скрикнула Герда і побігла шукати їх по клумбах. Шукала, шукала й не знайшла жодної!

Тоді дівчинка сіла на землю й заплакала. Теплі сльози впали якраз на те місце, де стояв раніше один із кущів троянд. Як тільки сльози змочили землю — умить із неї виріс кущ, такий же свіжий, квітучий, як і раніше.

Герда обняла його, поцілувала троянди й раптом згадала про ті чудові троянди, що цвіли у неї вдома, а разом з ними і про Кая.

— Ой, як я забарилася! — сказала дівчинка. — Адже мені треба шукати Кая! Чи не знаєте ви, де він? — спитала вона в троянд. — Чи ви вірите тому, що він умер і не повернеться більше?

— Він не вмер! — сказали троянди. — Адже ми були під землею, куди йдуть усі померлі, але Кая між ними нема.

— Дякую вам! — сказала маленька Герда й пішла до інших квітів, заглядала в їхні чашечки й питала: «Чи не знаєте ви, де Кай?». Але жодна квітка не сказала ні слова про Кая. І вона побігла на кінець садка. Хвіртка була зачинена на засув. Але Герда так довго смикала заіржавілий засув, що він піддався, хвіртка відчинилася, і дівчинка так, як була босоніж, побігла шляхом.

Разів зо три вона оглянулася назад, але ніхто не гнався за нею. Нарешті, дівчинка втомилася, сіла на камені й поглянула навкруги: літо вже минуло, настала пізня осінь, а в чарівному садку бабусі, де завжди сяяло сонце і цвіли квіти всіх пір року, цього й не було помітно.

— Ой, як же я забарилася! Уже осінь надворі. Ні, спочивати не можна! — сказала маленька Герда й знову рушила в путь.

Ой, як утомились і нили її маленькі ніжки. Як холодно та вогко було навколо. Довге листя на вербі зовсім пожовкло, туман сідав на нього великими краплинами й стікав, немов дощ, на землю. Листя падало одне за одним. Лише терен стояв, укритий ягодами, але такими терпкими! Яким же сірим, сумним здавався цілий світ!

? Що відбулося? Чому Герда вирушила на пошуки Кая? З ким зустрілася дівчинка? Що буде далі?

ОПОВІДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ: ПРИНЦ І ПРИНЦЕСА

Герді знову довелося сісти перепочити. На снігу прямо проти неї стрибнув великий ворон.

— Кра-кра! Дррррастуй!

Він спитав її, куди це вона бреде по світу сама-самісінька. Вона розповіла воронові про своє життя і спитала, чи не бачив він Кая. Ворон замислено похитав головою і сказав:

— Можливо! Можливо! У цій країні, де ми зараз із тобою сидимо, є принцеса. Нещодавно сиділа вона на своєму троні й почала наспівувати пісеньку: «Чом мені не одружитись?» Але вона хотіла мати чоловіка, який би зумів підтримати розмову, коли з ним заговорять, а не такого, що вміє тільки пишатися, бо це дуже нудно. Наступного дня в газетах було оголошено, що кожен молодий чоловік приємної зовнішності може з'явитися в палац і поговорити з принцесою. Того, хто буде найкрасномовніший з усіх, принцеса візьме собі за чоловіка.

— Ну, а Кай, маленький Кай? — спитала Герда. — Коли ж він прийшов? Був і він у натовпі?

— Чекай, чекай! Тепер ми саме дійшли до нього. Це було на третій день. З'явився невеликий чоловік, ні в кареті, ні верхи, а просто прийшов пішки, і прямо в палац! Його очі блищали, як твої. Волосся в нього було довге, але одягнений він був бідно.

— Це Кай! — зраділа Герда. — Так, я знайшла його! — і вона заплескала в долоні. А Кай, він сподобався принцесі?

— Він із нею розмовляв так гарно і тримався вільно й мило. Він заявив, що прийшов не сватати, а тільки послухати мудрі розмови принцеси. Ну, і от вона йому сподобалася, і він їй також.

— Так, це, напевне, був Кай! — сказала Герда. — Ах, проведи ж мене швидше в палац!

— Це легко сказати! Але як це зробити? Почекай мене тут коло парканчика, — сказав ворон, кивнув головою і полетів.

Ворон повернувся пізно ввечері.

— Кра! Кра! — закаркав він. — Моя подруга посилає тобі тисячу привітань і оцю маленьку паляничку. Вона знає, як пройти в спальню принцеси із чорного ходу, і знає, де дістати ключ.

Ворон провів дівчинку у маленькі напіввідчинені двері.

О, як билося серце Герди від страху і палкого бажання побачити Кая!

Та ось вони вже на сходах. На шафі горіла лампочка, а на підлозі сиділа ручна ворона й озиралася на всі боки. Герда вклонилася їй, як учила робити її бабуся.

— Мій наречений розповів мені про вас стільки хорошого! — сказала ручна ворона.

— А мені здається, хтось іде за нами! — сказала Герда, і в ту саму хвилину повз неї пролетіли якісь тіні: коні з розпущеними гривами й тонкими ногами, мисливці, дами та кавалери верхи.

— Це сни! — сказала ручна ворона. — Тим краще для нас — зручніше буде роздивитися сонних. Я сподіваюся, що, коли ви будете в пошані та честі, ви покажете, що у вас благородне серце.

— Це цілком зрозуміло! — сказав лісовий ворон. Тут вони увійшли в першу залу, усю обиту рожевим атласом та заткану квітами. Нарешті, вони дійшли до опочивальні. Стеля її нагадувала верхів'я величезної пальми з дорогоцінним кришталевим листям. З середини стелі спускалася товста золота стеблина, на якій висіли два ліжка, що мали форму лілії. Одне було біле, і в ньому спала принцеса, друге — червоне, і в ньому Герда сподівалася знайти Кая. Дівчинка злегка одгорнула одну із червоних пелюсток і побачила темно-русяву потилицю.

О, це був Кай! Вона голосно вигукнула його ім'я і піднесла лампу до його обличчя. Хлопець прокинувся і повернув голову.

О! Це був не маленький Кай!

Принц був схожий на нього лише з потилиці. Маленька Герда заплакала й розповіла всю свою історію і все, що зробили для неї ворони.

— Ох, маленька бідолашко! — мовили принц і принцеса.

Принц підвівся зі свого ліжка і запропонував його Герді. Більше він поки що нічого не міг зробити. Вона склала свої маленькі ручки і подумала: «Які хороші бувають люди і звірі!». Потім заплющила очі й солодко заснула.

Другого дня їй запропонували залишитися жити в палаці, Герда попросила лише санки з конем і пару чобітків, щоб їхати розшукувати Кая.

Їй дали і чобітки, і муфту, і чудове платтячко, а коли вона попрощалася з усіма, до воріт під'їхала карета із чистого золота.

Герб принцеси і принца блищав на ній, як зірка, кучери, лакеї, фореїтори, — їй дали і фореїторів, — усі були в маленьких золотих коронах. Принц і принцеса посадили її в карету й побажали щасливої дороги.

— Прощай! — кричали принц і принцеса, і Герда заплакала, і ворон також. Ворон злетів на дерево і махав своїми чорними крилами доти, доки карета, блискуча, як сонце, зникла з очей.

? Про що ти дізнався / дізналася? Чому принц і принцеса вирішили допомогти Герді? Як вони це зробили? Що буде далі?

ОПОВІДАННЯ П'ЯТЕ: МАЛЕНЬКА РОЗБІЙНИЦЯ

Вони їхали темним лісом, але карета світила, наче ліхтар, і засліпила очі розбійникам, а вони цього не стерпіли.

— Золото! Золото! — закричали вони, кинулися на карету, схопили коней, убили маленьких служників та кучера й витягли з карети Герду.

— Яка ситенька, яка маленька, напевне, горішками відгодована! — сказала стара розбійниця з довгою колючою бородою й волохатими бровами, що насунулися на очі.

І вона витягла гострий блискучий ніж. Це було жахливо!

— Ай! — закричала вона раптом, її вкусила за вухо власна донька, що сиділа в неї за спиною і була така свавільна та дика, просто страх!

— Ах ти, жахливе дівчисько! — закричала мати й не встигла вбити Герду.

— Вона гратиметься зі мною, — сказала маленька розбійниця, — і віддасть мені свою муфту, своє гарне платтячко і спатиме зі мною в моєму ліжку.

— Я хочу сісти в карету! — закричала маленька розбійниця й одразу здійснила своє бажання, тому що була дуже розбещена й уперта. Маленька розбійниця була така на зріст, як Герда, але дужча за неї, ширша в плечах і смаглява. Очі в неї були чорні, вони дивилися якимось сумно. Вона обняла Герду за стан і сказала:

— Вони не вб'ють тебе, поки я на тебе не розсерджуся. Ти принцеса?

— Ні, — сказала Герда й розповіла про все, що їй довелося пережити і як вона любить маленького Кая.

Маленька розбійниця подивилася зовсім серйозно на неї, злегка кивнула головою і мовила:

— Вони не вб'ють тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе, — я краще сама вб'ю тебе!

От карета зупинилася. Вони в'їхали на подвір'я розбійницького замка.

Посеред величезної зали палав вогонь. Над вогнем кипів у величезному казані суп, а на рожнах смажилися зайці та кролики.

Дівчаток нагодували і напоїли, і вони пішли у свій куток, де лежала солома, укрита килимами.

Вище над ними, на жердинках та перекладинах, сиділо більше сотні голубів.

— Вони всі мої! Тут сидять лісові пустуни! — сказала маленька розбійниця, показуючи на двох голубів, що сиділи в невеличкій заглибині стіни, за дерев'яними ґратами. — А от мій любий дідуганчик «Б», — і дівчинка потягла за роги прив'язаного до стіни північного оленя в блискучому мідному нашійнику. — Його теж треба тримати на прив'язі, бо втече. Щовечора я лоскочу його під шиєю моїм гострим ножем, — він дуже цього боїться.

І маленька розбійниця витягла з розколин в стіні довгий ніж і провела ним по шиї оленя. Бідна тварина почала брикатися, а дівчинка зареготала й потягла Герду до постелі.

— Хіба ти спиш із ножем? — спитала її Герда, з страхом дивлячись на цю річ.

— Завжди! — відповіла маленька розбійниця. — Хто знає, що може трапитися. Але розкажи мені ще про маленького Кая і про те, як ти мандрувала по світу.

І Герда розповідала знову все спочатку. Маленька розбійниця обняла однією рукою Герду — у другій у неї був ніж — і захропіла. Але Герда не могла заплющити очей. Вона не знала, чи вб'ють її, чи залишать живою.

Раптом лісові голуби сказали:

— Курр! Курр! Ми бачили маленького Кая. Він сидів у санках Снігової Королеви, вони їхали лісом, коли ми ще лежали в гнізді. Вона дихнула на маленьких голуб'ят, і, крім нас двох, усі вмерли. Курр! Курр!

— Що ви там говорите нагорі? — скрикнула Герда. — Куди поїхала Снігова Королева? Ви знаєте про це?

— Вона поїхала, напевне, у Лапландію, — відповіли голуби, — адже там завжди сніг і лід. Спитай у північного оленя, що стоїть на прив'язі.

— Так, там завжди сніг і крига, там так чудово, прекрасно, — сказав північний олень. — Там можна стрибати на волі по величезних, блискучих, крижаних полях, там стоїть літнє шатро Снігової Королеви. Але її найулюбленіший палац коло Північного полюса, на острові, що зветься Шпіцберген.

— О Кай! Маленький Кай! — зітхнула Герда.

— Лежи тихо, — сказала маленька розбійниця, — або я штрикну тебе ножем.

Вранці Герда розповіла їй, що чула від лісових голубів. Маленька розбійниця серйозно подивилася на Герду, кивнула головою і сказала:

— Ну, хай буде так... Хай буде так. А ти знаєш, де Лапландія? — спитала вона в північного оленя.

— Хто ж це може знати краще за мене? — відповів олень, і очі в нього заблищали. — Там я народився і виріс, там стрибав по снігових полях.

Коли мати заснула, маленька розбійниця відпустила північного оленя на волю за умови, що він відвезе Герду до палацу Снігової Королеви.

— Ну, хай уже буде так, — сказала вона далі, — візьми назад твої хутрянні чобітки, бо буде холодно. А муфту я вже лишу собі, надто вона гарненька. Проте мерзнути я тобі не дам. Ось материні рукавиці, вони тобі будуть аж по лікті. Засувай у них руки. Ну, ось тепер рука в тебе, як у моєї матері.

Герда плакала від радості.

— Терпіти не можу, коли скиглять! — сказала маленька розбійниця.

Герда простягла маленькій розбійниці обидві руки й сказала:

— Прощавай!

Північний олень помчав через пні та каміння лісом, болотами, степами так швидко, як міг. Нарешті вони опинилися в Лапландії.

Переклад Оксани Іваненко

? Про що ти дізнався / дізналася? Чому на Герду напали розбійники? Чому маленька розбійниця вирішила допомогти Герді? Як вона це зробила? Що буде далі?

- 4 Добери антоніми до слова *холодний* у таких словосполученнях:
холодний суп; холодне серце; холодний розум.
- 5 Чи є дібрані тобою слова (із завдання 4) багатозначними? Чому?
- 6 Добери антоніми до підкреслених слів.

Величезна зала, маленька розбійниця, голосно вигукнула, дивилася сумно.

АНТОНІМИ. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. АНТИТЕЗА

- 7 Прочитай два останні фрагменти казки Ганса Крістіана Андерсена.

Ганс Крістіан Андерсен

СНІГОВА КОРОЛЕВА

(Скорочено)

ОПОВІДАННЯ ШОСТЕ: ЛАПЛАНДКА І ФІНКА

Олень зупинився коло жалюгідної хатинки. Дома була одна стара лапландка, вона смажила при світлі лойового каганця рибу. Північний олень розповів усю історію Герди.

— Ах ви, бідолахи! — сказала лапландка. — Вам ще далеко треба бігти. Доведеться пройти миль сто, поки дістанетеся Фінляндії, де Снігова Королева живе на дачі й щовечора запалює блакитні бенгальські вогні. Я напишу кілька слів на сухій рибі-трісці, паперу в мене немає, а ви віднесете її фінці, яка живе в тих місцях і краще за мене навчить, що треба робити.

Лапландка написала кілька слів на сухій рибі-трісці, наказала Герді добре її берегти, потім прив'язала дівчинку до спини оленя, і той знову побіг.

— Фук! Фук! — знову лунало в повітрі. Цілу ніч спалахувало чудове блакитне північне сяйво. Так добіг олень із Гердою до Фінляндії і постукав у димар фінки — дверей у неї зовсім не було.

Усередині було жарко. Фінка швидко стягла з Герди все плаття, рукавиці й чобітки, — інакше Герді було б надто жарко, — поклала оленю на голову крижинку й почала читати те, що було написано на сухій рибі-трісці. Вона прочитала все з початку до кінця тричі, поки не вивчила напам'ять, і потім сунула тріску в казан із супом. Адже риба ще могла згодитися, а у фінки нічого даремно не пропадало.

Тут олень розповів спочатку свою історію, а потім історію Герди. Фінка кліпала розумними очима, але не казала ні слова.

— Ти дуже мудра жінка! — сказав олень. — Ти можеш зв'язати однією ниткою всі чотири вітри. Чи не даси ти для дівчинки такого напою, що надав би їй силу дванадцяти богатирів? Тоді б вона подолати Снігову Королеву.

— Силу дванадцяти богатирів? — сказала фінка. — Аякже! Хіба це допоможе їй? — Тут вона взяла з полиці великий сувій паперу й розгорнула його. На ньому стояли якісь дивні письмена. Фінка почала читати їх і читала, доки піт не виступив у неї на чолі.

Олень знову почав просити за Герду. Фінка знову закліпала очима, відвела оленя в куток кімнати й прошепотіла:

— Маленький Кай справді у Снігової Королеви, але він дуже задоволений і щасливий і думає, що це найкраще місце на світі. А все тому, що в нього в серці і в оці сидять скалки дзеркала, їх треба викинути, інакше він ніколи не буде людиною, і Снігова Королева назавжди матиме над ним владу.

— А ти не можеш допомогти чим-небудь Герді, щоб вона стала сильнішою за всіх?

— Я не можу дати їй більше сил, ніж у неї є зараз. Хіба ти не бачиш, яка велика її сила? Хіба ти не бачиш, що їй підкоряються і люди, і тварини? Адже вона боса обійшла пів світу. Не в нас позичати їй сили. Сила — у її серці. Якщо вона сама не зможе пройти у замок Снігової Королеви і вийняти із серця Кая скалки, ми не зможемо й поготів. За дві милі звідси починається сад Снігової Королеви. Віднеси туди дівчинку й спусти коло великого куща, що стоїть на снігу вкритий червоними ягодами, і швидко повертайся назад, не барися ні хвилинки.

З цими словами фінка посадила Герду на спину оленя, і той побіг що було сили.

— Ай, я без теплих чобітків! Ай, я без рукавиць! — закричала маленька Герда, вона згадала про них, опинившись на лютому морозі. Але олень не смів зупинитися, поки не добіг до куща із червоними ягодами. Тут він спустив Герду, поцілував її прямо в губи, і по щоках його побігли великі блискучі сльози. Бідна Герда залишилась одна, на лютому морозі, без чобітків, без рукавиць.

Вона побігла як тільки могла швидко вперед. Назустріч їй линув цілий полк снігових пластівців, але вони не падали з неба,

небо було зовсім ясне, і на ньому палало північне сяйво. Ні, вони неслися по землі просто на Герду і, наближаючись, ставали все більші та більші.

Герда згадала великі гарні сніжинки під збільшувальним склом, але ці були далеко більші, страшніші, вони були живі і мали різну форму. Це були передові загони війська Снігової Королеви. Одні нагадували потворних їжаків, другі — стоголових змій, треті — товстих ведмежат із настобурченою шерстю, але всі були блискучо-білі, усі були живі снігові пластівці. Герді було так холодно, що кожен подих відразу перетворювався в густий туман.

Але нам треба подивитись, що ж було в цей час із Каєм. Він і не думав про Герду й найменше про те, що вона йде до нього.

ОПОВІДАННЯ СЬОМЕ: ЩО БУЛО В ЗАМКУ СНІГОВОЇ КОРОЛЕВИ, І ЩО ТРАПИЛОСЯ ПОТІМ

Стіни замку Снігової Королеви збудувала метелиця, вікна й двері пробили буйні вітри. Тут було більше сотні зал, наметених віколами, найбільша тяглася на багато-багато миль. Північне сяйво освітлювало всі ці зали, і всі вони були такі великі, пустинні, такі крижані, холодні і блискучі! Веселі розваги ніколи не заглядали сюди. Ні, холодно, порожньо і пустинно було завжди в залах Снігової Королеви. Північне сяйво спалахувало й світило так правильно, що можна було точно розрахувати, коли світло збільшиться і коли зменшиться. Посередині найбільшої пустинної безконечної снігової зали було замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, рівних і правильних, ніби це було навмисне зроблено. Посередині озера сиділа Снігова Королева, коли була вдома.

Вона казала, що сидить на дзеркалі розуму і що це єдине і найкраще дзеркало на світі. Маленький Кай зовсім посинів, майже почорнів від холоду, але не помічав цього, — поцілунки Снігової Королеви зробили його нечутливим до холоду, а його ж серце було крижиною. Кай грався плескатими крижинками, складаючи з них різні фігури, і це називалося «льодова гра розуму». У його очах ці фігури були чудом мистецтва, а складання їх — найважливішою справою. Так йому здавалося тому, що в оці в нього сиділа скалка чарівного дзеркала. Він складав із крижин цілі слова. Але ніяк не міг скласти слово, яке йому особливо хотілося — слово «Вічність».

Снігова Королева сказала йому:

— Якщо ти складеш це слово, ти будеш сам собі володар, і я подарую тобі весь світ і нові ковзани. — Але він ніяк не міг його скласти.

— Тепер я полечу в теплі краї, — мовила якимось Снігова Королева. — Я побілю їх трохи.

І вона полетіла, а Кай залишився один у неосяжній пустинній залі, дивився на крижини і все думав, думав, так, що в голові у нього боліло. Він сидів на одному місці такий блідий, непорушний, ніби неживий. Можна було подумати, що він замерз.

У цей час у величезні ворота, що їх пробили буйні вітри, входила Герда. Вітри тут затихли й лягли, ніби захотіли спати. Вона ввійшла у велику пустинну холодну залу — і побачила Кая.

Вона пізнала його, кинулася йому на ший і крикнула:

— Кай! Милий мій Кай! Нарешті я знайшла тебе! — Та він сидів тихий, непорушний і холодний.

Тоді Герда заплакала, її гарячі сльози впали йому на груди, пройшли в саме серце, розтопили крижану кору й скалку чарівного дзеркала. Кай глянув на Герду, і вона заспівала про троянди.

Кай раптом гірко заплакав і плакав так довго й сильно, що скалка витекла з ока разом зі сльозою. Тоді він пізнав Герду й зрадив.

— Герда! Мила моя Герда!.. Де ж це ти була так довго? Де був я сам? — він оглянувся навколо. — Як тут холодно, пустинно!

І він міцно притулився до Герди!.. Вона сміялася й плакала від радості. Радість була така велика, що навіть крижини затанцювали. Герда поцілувала Кая в обидві щокки, і вони знову зажеврели, поцілувала його в очі, і вони заблищали, як її власні, поцілувала його руки й ноги, і він знову став бадьорий і дужий.

Кай із Гердою вийшли з пустинного крижаного замка. Вони йшли й говорили про бабусю, про свої троянди, і на їхньому шляху затихали буйні вітри, виглядало сонце.

Вони йшли довго й побачили високі башти, пізнали велике місто, де вони жили. Вони зійшли знайомими сходами і ввійшли в кімнату, де все було по-старому: і годинник так само йшов «тік-так», і стрілка так само рухалася.

Але, коли Кай і Герда увійшли в низенькі двері, вони помітили, що за цей час встигли стати дорослими людьми. Троянди цвіли

й заглядали з даху у відчинене вікно. Кай і Герда сіли кожен на свій дитячі стільчики і взяли одне одного за руки. Холодну, величну красу володінь Снігової Королеви вони забули, як важкий сон.

Так сиділи вони обоє, дорослі, але ще діти, діти серцем, а надворі стояло тепле, радісне літо.

Переклад Оксани Іваненко

Антитéза — протилежність, протиставлення. Це стилістичний прийом, що полягає у зіставленні протилежних думок або образів для посилення враження.

?? Чому в казці використано антитезу? Наведи приклади інших казок, які побудовані на протиставленні.

Чому Кай потрапив до Снігової королеви?

Чому казка розпочинається з історії про дзеркало троля?

Як ставилися до Герди ті, хто траплявся їй на шляху?

Чому Кай складав слово ВІЧНІСТЬ і чи вдалося йому це? Чому? Хто в казці змінювався? Чому?

Що ти відчуваєш після прочитання казки?

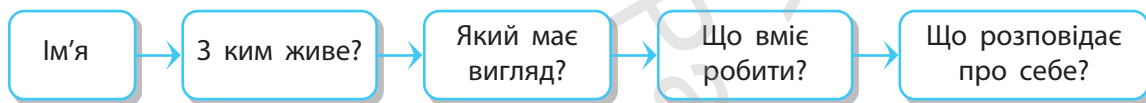
Знайди епізоди, які найбільше тебе вразили. Перекажи їх.

Герду не змогли зробити сильнішою добрі чари фінки, вони були їй не потрібні, адже її сила була справжньою, а не штучною.

Саме справжні почуття оспівує Г. К. Андерсен у своїй казці. Вона вчить нас робити добро, не залишати друзів у біді та завжди йти до своєї мети. Не треба боятися труднощів і випробувань, адже вони тільки загартовують характер і волю.

Схарактеризуй персонажів за схемою.

8 Вибірковий переказ. Вибери одну з історій казки. Перекажи її від імені одного з персонажів. Чим можуть відрізнятися розповіді?

9 Досліди питання. Учені припускають, що образ Снігової Королеви був створений письменником на основі образу богині скандинавської міфології Скаді — крижаної велетки, покровительки зими, льоду, полювання. Її атрибутами вважали лук і лижі. Знайди інформацію про створення казки.

10 Чи поділяєш ти наведену думку? Чому?

Якщо чогось дійсно прагнути, бажати понад усе на світі, бути щирим / щирою і люблячим / люблячою, то всі, хто зустрінуться на твоєму шляху, будуть тобі допомагати.

11 Добери антоніми до слів. Утвори антитези та запиши їх у зошит.
Добро, радість, щедра, емоційний, щиро.

12 Запиши ідею казки «Снігова королева» та поясни її.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. АНОТАЦІЯ

Ано́тація (лат. *annotacio* — зауваження, помітка) — короткий виклад змісту книжки, статті, звіту тощо.

В анотації наведено відомості про автора / авторку, історію створення книжки, про жанр, структуру та інші особливості. У деяких анотаціях є загальна оцінка книжки та її персонажів. Анотація допомагає читацькому колу ознайомитися з книжкою загалом.

З ЯКИХ ЧАСТИН СКЛАДАЄТЬСЯ АНОТАЦІЯ?

Основні частини анотації	Приклади
Загальна характеристика книжки	<i>У книжці зібрано... У книжці розповідається... У збірці міститься... Весела казка про...</i>
Короткий виклад змісту	<i>Автор / авторка знайомить читачів з... У книжці йдеться про...</i>
Вказівка на зацікавлених читачів / читачок	<i>Книжку адресовано... Книжка може зацікавити... Книжка для широкого читацького кола...</i>
Зацікавлення читачів / читачок	<i>Розгорнувши книжку, ти вже не зможеш її відкласти. Це незвичайна книжка про...</i>
Заклик прочитати книжку	<i>Радимо прочитати... Якщо ви ще не знайомі з... Для вас буде корисним...</i>

- 1 Напиши анотацію до улюбленої книжки, яку ти хочеш порадити своїм друзям. Розмістіть анотації для ознайомлення в класі чи онлайн у чаті.

Заголовок	Акумулює в собі художній задум, ідейний зміст твору, є візитівкою
	Має змістове навантаження
	Є лаконічним (1–4 слова), проте містить багато художньої інформації
	Покликаний зацікавити читацьке коло твором — назва має привертати увагу
	Є ключем до розуміння ідей твору
	Що більший шматок змісту твору, його духу й тональності назва виражає, то більше в ній ліній зв'язку з твором
	Будь-який художній образ, який хоче виокремити автор / авторка, може стати заголовком

ТЕМА 4.4. ОЧІКУЮ НА СВЯТО

ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА. ОГОЛОШЕННЯ

- 1 Розглянь таблицю. Розкажіть (працюючи в парі) про види лексичних помилок. Доберіть разом приклади та доповніть таблицю.

Уникай:

Використання слів у невластивих їм лексичних значеннях	Я підійшов до веселої кампанії друзів. Я вірно правильно записав слово.
Уживання замість слів української мови росіянізмів (російських слів)	Я розгорнув справочник довідник .
Перекручування слів	Екскалатор ескалатор
Уживання зайвих слів	Настав фінальний кінець.
Невиправдані повторення в одному або в сусідніх реченнях того самого слова або спільнокореневих слів	Школярі Учні прибирали шкільний коридор школи .

- 2 Добери з дужок потрібне слово. Запиши правильні варіанти.

1. (Перегортаю, перевертаю) сторінки книги. 2. Я (рахую, вважаю), що це неправда. 3. Зробив вправу (вірно, правильно). 4. Я буду (приймати, брати) участь у спортивних змаганнях. 5. (Відчини, відкрий) двері! 6. (На протязі, упродовж) канікул.

3 Визнач у реченнях лексичні помилки. Запиши правильно.

1. Я вірно розв'язав задачу. 2. Моє відношення до Олі щире.
3. Я піднялася сходами вгору. 4. На сусідній вулиці побудували цегляний будинок із цегли. 5. Робітники старанно виконують роботу.

4 Прочитай оголошення. Якою інформацією потрібно доповнити його? Знайди лексичні помилки й виправ їх. Запиши оголошення, доповнюючи інформацією та уникаючи лексичних помилок.

УВАГА! УВАГА! УВАГА!

Через неділю запрошуємо усіх на новорічну виставку школярського театру. Любий відвідувач одержить подарунок. Вам обов'язково повезе.

Ми

5 Попрацюйте в групах. Напишіть оголошення про свій новорічний захід. Оприлюдніть його офлайн та онлайн.

ОМОНІМИ. ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА. ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. ПЕРСОНІФІКАЦІЯ

Омоніми — слова, однакові за звучанням та написанням, але різні за лексичним значенням. Омоніми належить до однієї частини мови.

Розрізняй багатозначні слова й омоніми! Лексичні значення омонімів НЕ пов'язані між собою. Омоніми утворено внаслідок випадкового збігу звучання слів. Найчастіше омонімічні пари виникають внаслідок запозичення іншомовних слів, за звуковим складом тотожних зі словами, які є в мові.

У статтях тлумачного словника омоніми позначено цифрою біля слова.

ЧАЙКА 1 и, жін. 1. Морський водоплавний птах родини сивкових.

ЧАЙКА 2 и, жін., іст. Бойовий довбаний човен запорізьких козаків з вітрилами та веслами, обшитий зовні дошками або очеретом для кращої плавучості й захисту від ворога.

6 Попрацюйте в парі. Складіть речення з двома парами омонімів.

Довгий ніс — ніс книжку.
Водяна пара — пара коней.
Дерев'яна лава — вулканічна лава.
Хитрі лисички — смачні лисички.
Журавель летить — журавель скрипить.

7 Поясни значення омонімів. Добери до них із довідки слова, які допоможуть зрозуміти їх значення.

Коса, пара, місяць, ключ, півники, байка.

Довідка. Молодят, дівоча, взуття, морська, гаряча, нагострена, літній, із секретом, журавлиний, повний, консервний, розквітлі, задерикуваті, високий, цікава, смачний, сяючий, тепла.

ПАРОНИМИ. НАРОДНА КАЗКА. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. ПЕРСОНІФІКАЦІЯ

Пароніми — слова, близькі за звучанням і написанням, але різні за значенням. До паронімів належать різнокореневі слова, що мають випадкову співзвучність: *бучний — гучний, мимохідь — мимохить, додолю — додому.*

8 Порівняй виділені слова. Чим вони схожі? Чим відрізняються?

Лікувати — використовувати ліки та інші засоби для припинення болю, захворювання.

Лікувати захворювання

Лічити — називати числа в послідовному порядку, рахувати.

Лічити ворон

Людний — який складається з великої кількості людей.

Людна вулиця

Людяний — доброзичливий, чуйний до інших.

Людяна усмішка

Вистава — показ п'єси, опери, балету тощо; сценічне видовище; спектакль.

Театральна вистава

Віставка — публічний показ спеціально підібраних предметів і місце цього показу.

Книжкова виставка

Музикальний — обдарований здатністю тонко сприймати музику.

Музикальний слух

Музичний — який стосується музики як виду мистецтва.

Музична школа

9 Відредагуй речення.

Я лічу хворе горло. Ми лікували багатоцифрові числа. На шкільному майданчику було людяно. Учитель ставиться до мене людно. У Поліни музичний слух. Назар відвідує музикальну школу.

Серед паронімів чимало слів, запозичених з інших мов: адресат — адресант, кампанія — компанія.

Пароніми не варто плутати з омонімами. Пароніми подібні за звучанням, різняться зазвичай одним чи кількома звуками, тоді як омоніми — повністю співзвучні слова.

10 Склади речення з поданими словами-паронімами.

Дружній (*приязний, народжений дружбою, або той, що належить другові*) — дружний (*одностайний, той, що має спільні інтереси з іншими*). Мимохідь (*проходячи повз кого-, що-небудь, по дорозі, не зосереджуючись на чому-небудь*) — мимохіть (*без певного наміру; мимоволі*).

ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА. НАРОДНІ ПІСНІ. КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ

11 Випиши однозначні слова.

Зошит, лінійка, свіжий, океан, лікар, займенник, планшет.

12 У якому з речень виділене слово вжито в прямому значенні? Поясни, як ти це визначив / визначила.

- Холодні осінні тумани клубочаться вгорі і спускають на землю мокрі коси (*Михайло Коцюбинський*).
- Ви знаєте, як сплять старі гаї? (*Павло Тичина*).
- І все то те, вся країна, повита красою, зеленіє, вмивається дрібною росою (*Тарас Шевченко*).
- З-під коріння липи било джерело погожої води (*Іван Франко*).

Персоніфікація, або **уособлення**, — вислів, що дає уявлення про який-небудь об'єкт, поняття або явище шляхом надання невластивих їм ознак, перейнятих із живої природи, перш за все — людських рис і якостей.

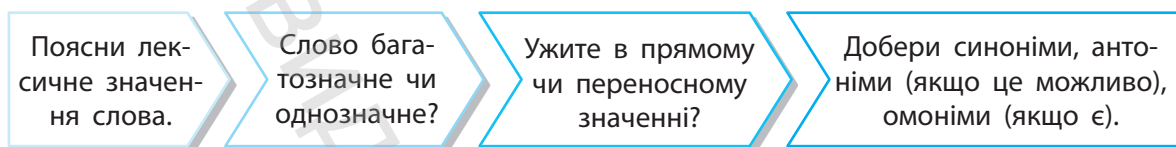
13 Розкажи, що є спільного, а що — відмінного між омонімами та багатозначними словами.

14 Випиши з тексту 5 слів. Зроби лексичний розбір слів.

Любїть Україну, як сонце любїть, як вїтер, і трави, і води...

Сонце — тут: про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості. Багатозначне, ужито в переносному значенні; його прямим значенням є: центральне небесне світило Сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло. Синонім — світло, антонім — темрява, нещастя.

ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

КОЛЯДКИ. ЩЕДРІВКИ

Колядки — величальні календарно-обрядові пісні зимового циклу свят. Первісно колядки супроводжували язичницькі обряди, дуже стійкими були обряди Коляди, пов'язані з ушануванням новонародженого сонця, культом предків. За християнства колядки асоціюють передусім із Різдом, у своїх текстах вони відображають «народне християнство», переосмислення язичницького світогляду й ритуалів. Виконавців колядок традиційно називають колядниками, а виконання колядок — колядуванням.

Дара Корній

ЧАРІВНІ ІСТОТИ УКРАЇНСЬКОГО МІФУ

У світотворчих колядках-уявленнях праукраїнця Всесвіт — «містична хата, збудована з дерева первовічного», стоїть вона в райському садку господаря-творця і вже тим особлива.

А у садочку світелка стояла,
Світелка стояла, світ прикрашала.
А в тій світелці три оконця,
А в тій світелці багато сонця.

У першому віконечку — ясний місяць,
У другому віконечку — ясне сонце,
У третьому віконечку — ясні зірки.
Що ж місячик — то господарик,
Що сонечко — то господинька,
Ясні зірки — то їхні дітки.
Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!

Так мовиться в одній архаїчній колядці. І відразу стає зрозуміло, чому для українця його хата — це символ батьківського благоденства, духовного та матеріального багатства, місце проведення сімейних та календарних обрядів, магічних ритуалів.

Прихильний до людини дух життя Щастя любить товариство долі. Недарма в народі кажуть: «Як щастя буде, доля сама прийде». Може даруватися, даватися, братися, відбиратись і навіть позичатися. Зазвичай батьки дарують його дитині під час народження. Людина, яка володіє щастям, просто приречена на успіх, навіть тоді, коли цього не заслуговує. І приказка «Щастя навіть дурня зіпсує» чудово ілюструє таку особливість цього духу. Наші пращури вірили, що щасливими не тільки народжуються, ними можуть і ставати. Тому потрібно було важко працювати, щоб привабити щастя. Але той, хто його прикликав, передусім мав добре помітити, що для нього є щастя. Бо в кожного воно своє.

Магією щастя був просякнута і різдвяно-новорічний цикл свят.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ І ВЗАЄМООЦІНЮВАННЯ

1. Які значення має слово? Наведи приклади.
2. Що таке *лексичне значення слова*? Що таке *лексика*?
3. У яких словниках наведено лексичне значення слова?
4. Яка різниця між словами однозначними й багатозначними?
5. У якому стилі мовлення вживають ужиті в переносному значенні слова?
6. Що таке *синоніми*?
7. Наведи приклад синонімічного ряду.
8. Яка роль синонімів у мовленні?
9. Що таке *антоніми*? Наведи приклад двох-трьох антонімічних пар. Яка роль антонімів у мовленні?

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

- Автор / авторка** — реальна особа, яка створила текст.
- Адресант** — той / та, хто розпочинає спілкування.
- Адресат** — той / та, до кого звертається адресант.
- Алітерація** — повторення однакових чи подібних за звучанням приголосних звуків для підсилення звукової або інтонаційної виразності, для емоційного поглиблення змісту.
- Антоніми** — слова з протилежним лексичним значенням.
- Аргументація** — обґрунтування певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, доцільності.
- Асонанс** — повторення однакових чи подібних голосних звуків, що надає художньому тексту милозвучності, підсилює його музичність, поглиблює зміст.
- Етикет** — сукупність правил поведінки, що регулює людські стосунки.
- Жанр** — тип тексту, який розрізняють за певними сталими, повторюваними формальними та змістовими ознаками.
- Ідея** (тексту) — головна думка, яку стверджує автор чи авторка своїм твором.
- Інформація** — відомості, які передають усним, писемним та іншими шляхами за допомогою умовних сигналів і технічних засобів.
- Композиція** (художнього твору) — побудова тексту, яка зумовлена його змістом, призначенням і характером.
- Комунікація** — це процес обміну інформацією між двома або більше особами.
- Мікротема** — це частина загальної теми (частина тексту, що містить окрему, відносно завершену думку).
- Мова** — система одиниць спілкування та правил їх функціонування.
- Мовлення** — утілення мови; процес використання мовних одиниць.
- Наголос** — виділення складу в слові посиленням голосу або підвищенням тону.
- Образ** (художній) — форма відображення (моделювання) дійсності.
- Омоніми** — слова, що мають однакове написання й/або звучання, але різні значення.
- Опис** — один із типів мовлення; висловлення про певні ознаки, властивості предмета чи явища.

Оповідач / оповідачка — особа в оповідному художньому творі, від імені якої письменник / письменниця веде розповідь про людей і події.

Орфографія — розділ науки про мову, що вивчає систему загальноприйнятих правил написання слів.

Орфоепія — розділ науки про мову, що вивчає систему правил вимови.

Пароніми — слова, подібні за звучанням, але різні за значенням.

Рід (літератури) — узагальнювальне поняття, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу. Основні роди літератури: епос, лірика, драма.

Роздум — один із типів мовлення; висловлення про причини якостей, ознак, подій.

Розповідь — один із типів мовлення; висловлення про вчинки героїв, про події, які відбуваються, відбуватимуться чи відбувалися з кимось у певній послідовності.

Синоніми — слова, близькі або тотожні за значенням.

Стиль (мови) — сукупність засобів, вибір яких зумовлено змістом, метою та характером висловлювання.

Судження — індивідуальна думка про що-небудь, погляд на щось; виклад своїх думок, поглядів. Може бути істинним або хибним.

Сюжет — перебіг подій у художньому творі.

Текст — група речень, пов'язаних між собою за змістом, що становить завершену цілісність.

Тема — коло подій, життєвих явищ, представлених у творі; узагальнена відповідь на запитання «Про що твір?»

Уподібнення (асиміляція) — фонетичне явище зміни звуків однієї категорії під впливом одне одного.

Факт — певним чином зафіксована подія, що насправді відбулася; її істинність можна перевірити, тому її не піддають сумніву.

Фейк — подання фактів у спотвореному вигляді або подання свідомо неправдивої інформації.

Фонетика — розділ науки про мову, що вивчає звукову систему мови та зміни звуків у мовленнєвому потоці.

Чергування (звуків) — постійні закономірні зміни звуків в одних і тих самих частинах слів.

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

**ХВОРОСТЯНИЙ Ігор Григорович
БОЛЬШАКОВА Інна Олексіївна**

**«УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА
ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ»**

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)
(Частина 1)**

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Провідний редактор *І. Л. Морєва*. Редактор *Ю. М. Миронова*.
Художнє оформлення *В. І. Труфєна*. Технічний редактор *С. О. Петрачков*.
Комп'ютерна верстка *С. В. Яшиша*. Коректор *В. П. Нестерчук*

Підписано до друку 03.05.2024 р. Формат 84×108/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 18,48. Обл.-вид. арк. 8,29.

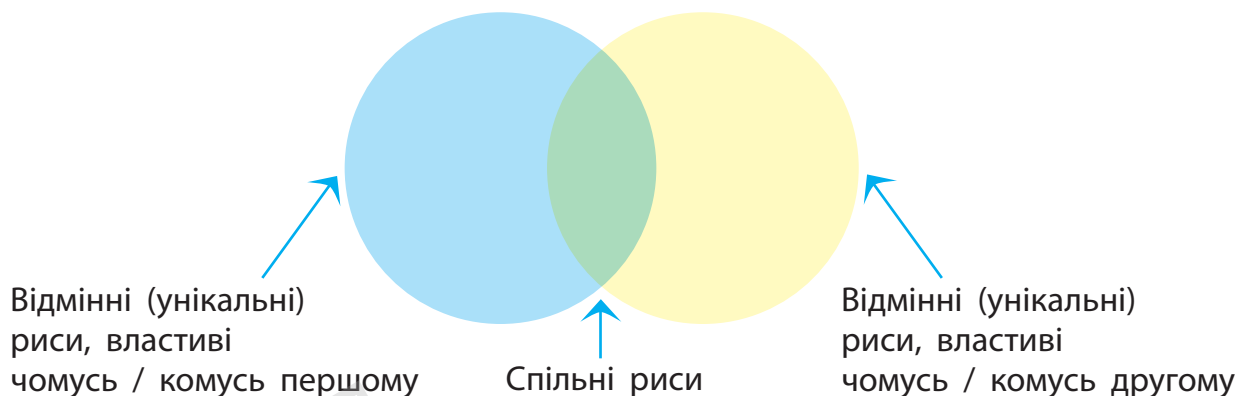
Наклад 2 496 пр. Зам. № 0905-2024.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Космічна, 21а, Харків, 61145; вул. Деревлянська, 13, к. 3316, Київ, 04119.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7548 від 16.12.2021.
E-mail: office@ranok.com.ua.

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.
Тел. +38 (057) 703-12-21. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

ГРАФІЧНІ ОРГАНІЗАТОРИ

ЯК ВИКОРИСТОВУВАТИ ДІАГРАМУ ВЕННА

Крок 1

Підпиши кожен бік діаграми, назви те / тих, кого ти порівнюєш.

Крок 2

Поміркуй про унікальні риси, властиві чомусь / комусь першому, і запиши свої ідеї в півколі зліва.

Крок 3

Поміркуй про унікальні риси, властиві чомусь / комусь другому, і запиши свої ідеї в півколі справа.

Крок 4

Поміркуй про унікальні риси, властиві чомусь / комусь першому й другому разом, запиши їх у центрі діаграми.

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ «МОЗКОВИЙ ШТУРМ»

Крок 1

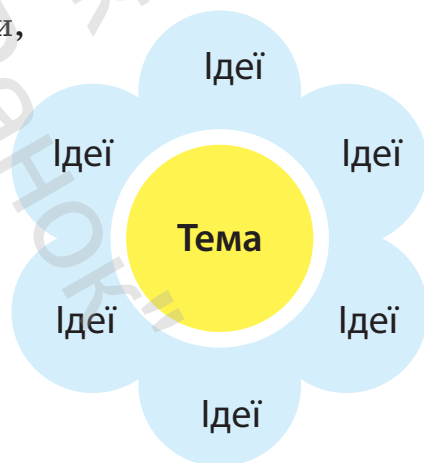
Визначте, із якою темою працюватимете. Запишіть тему в центральному колі схеми.

Крок 2

Обговоріть різні погляди, записуючи всі ідеї, що спадають на думку.

Крок 3

Згрупуйте ідеї за категоріями, проаналізуйте й викресліть непотрібні (зайві, недоречні).

РЕЦЕНЗУВАННЯ ПИСЬМОВИХ РОБІТ

Рецензент / рецензентка: _____

Автор / авторка: _____

Назва (заголовок): _____

- Прочитай твір свого однокласника / своєї однокласниці.
- Якщо тобі щось незрозуміло, підкресли відповідне місце й постав знак питання праворуч від тексту твору.
- Допоможи відредагувати текст, шукаючи мовленнєві помилки.

ЗНАЙДИ ВІДПОВІДІ

1. Яка мета цього твору (поінформувати, переконати, пояснити, розважити, проаналізувати)?
2. Чи вступ до твору:
  - а) дає адекватне розуміння теми;
  - б) є тезою (думкою), що окреслює зміст усього твору?
3. Чи основна частина містить:
  - а) аргументи (докази), що напряду пов'язані з тезою;
  - б) інформацію — факти, приклади, власний досвід;
  - в) деталі, що пояснюють, увиразнюють чи ілюструють ідеї, зазначені в аргументах;
  - г) вставні чи вставлені конструкції, що пов'язують текст у єдине ціле?
4. Чи висновок:
  - а) підсумовує основні ідеї (із фокусом на тезі);
  - б) завершується яскраво, можливо, містить передбачення, рішення чи рекомендацію?
5. Які запитання можна поставити автору / авторці:
  - а) чи є в тексті твору місця, що спантеличують;
  - б) чи є в тексті деталі або приклади, що не стосуються основних ідей твору;
  - в) чи можна додати ще якусь інформацію?

Поспілкуйтеся. Постав однокласнику / однокласниці три запитання, що стосуються теми твору.

УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРИ

5 КЛАС

ЧАСТИНА 1

Особливості підручника:

- чіткість, лаконічність і зрозумілість матеріалу
- варіативність вправ і практичних завдань, завдання на вибір
- значущі для учнів, життєві завдання
- різнорівневість завдань, варіативність форм оцінювання
- робота з текстами різних типів і жанрів
- завдання на розвиток навичок критичного та системного мислення

Інтернет-підтримка підручника містить:

- тестові завдання до тем
- презентації до уроків
- відеопоради
- плакати про письменників / письменниць

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника
доступний за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/102288